

Tartu Ülikool
Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Mirjam Parve

BETTI ALVER INGLISE KEELES

Magistritöö

Juhendaja: Ene-Reet Soovik

Tartu

2017

Sisukord

Sissejuhatus	5
1. Teooria ja metoodika	7
1.1 Luuletõlke probleemidest	7
1.2 Peritekstid.....	9
1.3 Vormivalikud.....	10
1.4 Meetod	11
2. Ülevaade tõlgetest	13
2.1 Tõlkijad	15
2.2 Kronoloogia	16
2.3 Luuletuste valik.....	18
2.4 Peritekstid.....	21
2.4.1 Pealkirjad	21
2.4.2 Muud peritekstid	23
3. Tõlgete analüüs	39
3.1 "Titaanid" (1936)	41
3.1.1 Ilmumiskontekstid	41
3.1.2 Vorm	41
3.1.3 Stiil	43
3.1.4 Teemad ja seisukohad	44
Kokkuvõte.....	47
3.2 „Raudne taevast" (1936)	48
3.2.1 Ilmumiskontekstid	48
3.2.2 Vorm	48
3.2.3 Stiil	50
3.2.4 Teemad ja seisukohad	51
Kokkuvõte.....	53
3.3 „*** Mitte viirastus, meeltepett" (1936)	53
3.3.1. Ilmumiskontekstid	54
3.3.2 Vorm	54
3.3.3 Stiil	55
3.3.4 Teemad ja seisukohad	55
Kokkuvõte.....	56

3.4 „Kannibal“ (1936)	57
3.4.1. Ilmumiskontekstid	57
3.4.2 Vorm	57
3.4.3 Stiil	58
3.4.4 Teemad ja seisukohad	59
Kokkuvõte	60
3.5 „Maalija lõvipuuris“ (1936)	61
3.5.1. Ilmumiskontekstid	62
3.5.2 Vorm	62
3.5.3 Stiil	63
3.5.4 Teemad ja seisukohad	63
Kokkuvõte	64
3.6 „Rätsep Mure“ (1942)	64
3.6.1. Ilmumiskontekstid	65
3.6.2 Vorm	65
3.6.3 Stiil	66
3.6.4 Teemad ja seisukohad	67
Kokkuvõte	69
3.7 „Kuus kildu“, kuues kild (1943)	69
3.7.1. Ilmumiskontekstid	70
3.7.2 Vorm	70
3.7.3 Stiil	71
3.7.4 Teemad ja seisukohad	71
Kokkuvõte	72
3.8 „Tähetund“ (1965)	72
3.8.1. Ilmumiskontekstid	73
3.8.2 Vorm	74
3.8.3 Stiil	74
3.8.4 Teemad ja seisukohad	75
Kokkuvõte	76
3.9 „Eluhelbed“ (1971)	77
3.9.1. Ilmumiskontekstid	77
3.9.2 Vorm	77
3.9.3 Stiil	78
3.9.4 Teemad ja seisukohad	79

Kokkuvõte.....	79
3.10 „Võlg“ (1981)	79
3.10.1. Ilmumiskontekstid	80
3.10.2 Vorm	80
3.10.3 Stiil.....	81
3.10.4 Teemad ja seisukohad	81
Kokkuvõte.....	82
3.11 „Korallid Emajões“ (1986)	82
3.11.1. Ilmumiskontekstid	83
3.11.2 Vorm	83
3.11.3 Stiil.....	84
3.11.4 Kultuurispetsiifilised elemendid.....	85
3.11.5 Teemad ja seisukohad	86
4. Järeldused.....	88
4.1 Alver peritekstides.....	88
4.2 Alver tõlgetes.....	89
Vorm	89
Stiil	90
Teemad.....	91
Kokkuvõte.....	95
Kirjanduse loetelu.....	98
PRIMAARSED ALLIKAD.....	98
SEKUNDAARSED ALLIKAD	100
Summary	105
LISA. Tõlgete nimekiri	106

Sissejuhatus

Betti Alver, üks eesti luule ja kultuuri suurkujusid, ei ole ingliskeelses kultuuriruumis päris tundmatu. Tõlkeid otsides oli siinkirjutaja isegi üllatunud, kui palju neid lõpuks kogunes ja kui püsiv on ajanud huvi ja tahe Alverit tõlkida. W. K. Matthews, üks siinses töös käsitletud tõlkijatest, väidab eessõnas oma tõlkeantoloogiale, et kui poleks keelebarjääri, võiksid Alver ja mitmed teised eesti luuletajad olla maailmakuulsad. Viimast väidet akadeemiline uurimus muidugi kinnitada ei saa, küll aga vaadata, missugusena ilmub on Alver teisel pool keelebarjääri. Paratamatult on Betti Alveri esitlemine ingliskeelses kultuuriruumis tihedalt seotud ka eesti kultuuri esindamisega. Siinne töö ongi kantud huvist, missuguse luule leiaks eest inglise keelt kõnelev inimene, kes praegusel hetkel huvituks Eestist ja Alverist; kuidas oleks see luule raamistatud ja serveeritud.

Viiteid Betti Alveri luuletuste ingliskeelsetele tõlgetele kogumikes ja ajakirjades on võimalik leida Eesti Kirjanduse Teabekeskuse kodulehelt (neli väljaannet Alveri ingliskeelsete tõlgetega – Estonian Literature Information Centre *s.a.*), UNESCO üleilmsest tõlkeandmebaasist Index Translationum (kaks väljaannet – Unesco *s.a.*), üleilmsest raamatukogude andmebaasist WorldCat (seitse väljaannet – Online Computer Library Center 2017), Eesti raamatukogude andmebaasist ESTER (viis väljaannet – ESTER *s.a.*), Rahvusraamatukogu valiknimestikust „Eesti kirjanduse tõlkeid 1945–2015“ (neli väljaannet; Suursöödi, Ritson, Liivak *s.a.*), Eesti rahvusbibliograafia andmebaasist (kolm väljaannet, Eesti Rahvusraamatukogu *s.a.*) ja mujaltki. Kolme Alveri tekste sisaldavat luuletõlkekogumikku käsitleb oma artiklites põhjalikumalt Lauri Pilter (Pilter 2010a, 2010b). Siinses töös on lisaks nende viidete koondamisele ära toodud ka tõlkeid, mida ükski ülalnimetatud allikatest ei maini.

Magistritöö koosneb neljast peatükist. Esimeses kirjeldan töö teoreetilist alust ja metoodikat. Teises annan ülevaade tõlgete ilmumiskontekstidest. Kolmandas selgitan analüüsivalimi koostamispõhimõtet ja analüüsin konkreetseid tõlkeid. Neljandas esitan järeldused.

Magistritöö tõlkefilosoofia aluseks on André Lefevere'i refraktsioonide kontseptsioon. Tõlkimine ei seisne (ega pea seisnema) mitte lähteteksti võimalikult täpses peegeldamises, vaid selle esitamises läbi teatud uue prisma. Kõrvutades erinevaid prismsid läbinud tõlkeid, ei saa niisiis järeldusi teha mitte niivõrd otseselt Betti Alveri enda kohta, vaid selle kohta, mida on Betti Alveri puhul tähtsaks pidanud need, kes teda ingliskeelsesse kultuuriruumi toovad. Lisaks

tõlgetele ilmneb see, mida Alveri puhul tähtsaks ja esitamisväärseks peetakse, ka tõlkeid ümbritsevates peritekstides, mida defineerin Gérard Genette'i kaudu.

Analüüsimeetod põhineb James S. Holmesi vormivalikute tüpoloogial ning Peeter Toropi kontseptsioonil tõlkest kui kriitikast. Analüüsin korduvtõlkeid, st juhtumeid, kust üht lähteteksti on tõlgitud mitu korda. Lisaks korduvtõlgete analüüsile annan ülevaate kõigi ilmunud tõlgete ilmumiskontekstist (kronoloogiast, tõlkijatest, koostamisprintsipiidest, tekstivalikust) ja vaatlen lähemalt peritekstides esinevat infot, mis võiks tõlgete lugemist mõjutada. Analüüs peaks vastama järgmistele uurimisküsimustele: Milline on ingliskeelne Alver vormilt, stiililt ja teemadelt? Millised aspekte on rõhutatud? Millises kontekstis Alveri tekstide tõlkeid esitatakse? Pean silmas tõlkepraktika muutumist ajateljel, aga ka Alverist tekkivat ajaülest pilti.

1. Teooria ja metoodika

1.1 Luuletõlke probleemidest

Paul Ricoeur seob tõlkija ülesande (Freudilt laenatud termineid kasutades) „mäletamistööga“ ja „leinatööga“ (Ricoeur 2004: 9). Mäletamistöö tuleneb kahepoolsest vastupanust, millele tõlkija põrkab: ühelt poolt sihtkeele vastupanu sissetungivale „võõrale“, mis õõnestab sihtkeele eneseküllasuse illusiooni (*op. cit.* 9-10), teiselt poolt aga lähtetekst ise kui tõlkija ees tornina kõrguv elutu vastupanukamakas – vähemalt näib see tõlkijale nii enne tõlkima asumist, kui teda painab „banaalne tõdemus“, et tõlge pole originaal, vaid jääb alati koopiaks; et tõlge on juba definitsiooni kohaselt halb tõlge (*op. cit.* 11). Leinatöö on aga „täiusliku tõlke ideaalist loobumine“ – ainus võimalus elada kahe isanda (autori ja lugeja) teenimise paradoksis (*op. cit.* 16).

Luuletõlke puhul tuntakse, et „vastupanukamakat“ tekitab peamiselt luulekeele materiaalsus, nagu osutab Märt Väljataga (1997: 57), või luuletuse „tihe süsteem, mille eri tasandid – kõla, prosoodia, sõnastus, lausestus, figuurid, otsesed ja kõrvaltähendused – on omavahel niivõrd läbi põimunud, et adekvaatsuse saavutamine ühel tasandil nõuab ohvreid teisel tasandil“ (Väljataga 2008), nii et iga luuletõlge on mingis mõttes „puudulik“ (Väljataga 1997: 58).

Tasandite läbipõimitust saab täpsemalt kirjeldada Juri Lotmani väitega, et võrreldes teiste tekstitüüpidega kehtivad luulele teatavad lisakitsendused: „teatud kindlatest meetrilis-rütmilistest normidest kinnipidamise nõue; organiseeritus fonoloogia-, riimi-, sõnavara- ning idee- ja kompositsioonitasandil“ (Lotman 1990: 67). Just need kitsendused toovad paradoksaalsel moel luules kaasa mitte ennustatavuse, vaid hoopis informatiivsuse kasvu (*op. cit.* 68), sest tekitavad võimaluse tajuda tähenduslikuna rohkemaid elemente teksti eri tasanditel (nt grammatilisi ja formaalseid elemente – Lotman 1990: 69). Ühtlasi tekivad uued ja keerulisemad võimalused elemente kombineerida: „elemendid, mis ühiskeeles on omavahel seostamata, kuuludes eri struktuuridesse või koguni eri struktuuritasandele, osutuvad luuletekstis kõrvutatuiks või vastandatuiks“ (*op. cit.* 70). Kompositsioonipiirangud viivad selleni, et „laulust ei saa sõnu välja jätta“ (*op. cit.* 67). Kuna luuletuse keerukas mitmedimensionaalsete põimumiste-haakumiste struktuuris omandavad tähenduse elemendid, millel ülekaalukalt referentsiaalse-informatiivse funktsiooniga tekstides tähtsust või tähendust pole, muutuvad oluliseks keele aspektid, mille ülekandmist tõlkijalt teiste tekstitüüpide puhul

ei oodata. Luuletõlke puhul on seetõttu mõttekas vaadata pigem, kuidas luuletus sihtkeeles ja sihtkultuuris nende vahendeid kasutades üles ehitub. Paratamatult põimuvad teksti tasandid teises keeles teisiti ja tekst kõnetab teises kultuuris publikut uuel moel.

Niiviisi sihtkeele ja sihtkultuuri prismat läbides muutunud tekste nimetab André Lefevere refraktsioonideks (Lefevere 2001: 204). Refraktsioonid on „kirjandusteose kohandused teistsugusele publikule, mille taga on kavatsus mõjutada viisi, kuidas see publik teost loeb“ (*op. cit.* 205). Refraktsioonide alla kuuluvad lisaks tõlgetele ka kriitika, kommentaarid, historiograafia, õppekavadesse ja antoloogiatesse kaasamine jne (*ibid.*). Just refraktsioonidena leiab tekst oma koha uues kultuuris (*op. cit.* 216).

Tõlgitud või pigem teises keeles uuesti loodud tekstid annavad Hasso Krulli (2001) sõnul edasi „mitmekordselt jagatud kogemust, mitmekordset äratundmist ja paljude lugejate dialoogi“. Tõlke kvaliteedikriteeriumiks on vaid see, et uus tekst „pääseb oma keeleruumis mõjule ja veenab lugejat, et niisugune luule on olemas“ (*ibid.*) – tähendab, funktsioneerib sihtkultuuris tekstina ja esindab samas lähtekultuuri („niisugust luulet“). Sedasorti „keelelises külalislahkuses“ (*l'hospitalité langagière*), kus on tasakaalus nauding teises keeles elamisest ja rõõm võõra sõna vastuvõtmisest omaenda koju, st tunnistatakse võõra ja kummalise taandamatust ja tõlkeakti möödapääsmatut dialoogilisust, seisnebki Ricoeuri jaoks tõlkimise õnn (Ricoeur 2004: 19).

Niisiis püüan (vähemalt tõlkeid analüüsid) loobuda „täiusliku tõlke“ luulust (mida Susan Bassnett peab sama absurdseks kui Pierre Menardi „Don Quijotet“ – Bassnett 1997: 2) ja keskenduda selle uurimisele, mil moel need tekstid dialoogis funktsioneerivad: tõlketekst võib „sisu kaudu esindada mingit teemat, võib vahendada originaali autori seisukohti ja stiili, võib vastuvõtvat ühiskonda rikastada uute kultuurielementidega, tuua vastuvõtvasse kirjandusse uusi kirjandusvorme ja vastuvõtvasse keelde uusi keelevorme, võib aidata lugejal tõlke kaudu mõista originaali ja võib luua tõlketee, millest saab vastuvõtva kirjanduse osa“ (Torop 2000: 21). Eelkõige on iga tõlge aga „originaali implitsiitne kriitika, s.t. ta peegeldab oma suhtumist algteksti samastumise-eristumise skaalal“ (Torop 2000: 20).

Tõlke „suhtumist algteksti“ peegeldavad muuhulgas tõlkija rõhuasetused: milliseid aspekte on ta pidanud jäljendamisvääriliseks, millistest loobunud teiste parema edasiandmise või sihtkultuuris parema kohanemise kasuks. Nagu osutab James S. Holmes, tuleb tõlkijal tõlkeprotsessis paika panna mingisugune hierarhia, sest enamasti pole võimalik leida sihtkeeles igale lähtetekstisegmendile igas aspektis vastavat lahendust ja vastavuse saavutamiseks ühes

aspektis tuleb tihti ohverdada vastavus mõnes teises aspektis (Holmes 1994a: 85-86). Teatud tekstitüübid annavad hierarhia justkui ise ette, ent ilukirjanduse puhul on asi keerulisem: see võib ühtaegu või vaheldumisi esile tõsta lisaks ootuspärasele esteetilisele/poeetilisele funktsioonile ka vokatiivset, informatiivset, ekspressiivset, metakeelelist või metakirjanduslikku funktsiooni (*op. cit.* 86). Tõlkija valikud ei ole sel puhul enam ühesed ega saa neid ka üheselt õigeks või valeks kuulutada (*ibid.*).

Iga valiku taga on ühelt poolt sihtkultuuri ootused ja nõuded (nt mida seal üldse luuletusena vastu võetakse?), teiselt poolt see, mida tõlkija lähtekultuuris ja -tekstis oluliseks peab (miks seda teksti on üldse vaja tõlkida?). Nii võibki tõlkest välja lugeda muuhulgas „teavet [tõlke enda] sünniloo kohta, suhtumise kohta algteksti ja lootuste kohta uues kultuuris” (Torop 2000: 20). Peale tõlgete kujundavad lugeja arusaama loetavast tekstist, autorist, lähtekultuurist ja muust aga ka teised refraktsioonid.

1.2 Peritekstid

Olulise osa refraktsioonidest moodustavad tekstid, mida Gérard Genette tähistab terminiga „paratekstid“, st kõik, mis teksti ümbritseb ja „laiendab“: parateksti alla kuuluvad autori nimi, teksti pealkiri, eessõnad, illustratsioonid jne (Genette 1997: 1). Paratekst on teksti ja tekstivälise vaheline „lävi“, mis võimaldab tekstile ligipääsu, vahendab seda, olles näoga ühtaegu lugeja ja teksti suunas, ning mõjutab nii paratamatult lugeja vastuvõttu (*op. cit.* 2). Paratekst koosneb peritekstist ja epitekstist: esimene hõlmab neid paratekstuaalseid elemente, mis paiknevad tekstiga samas köites selle ümber (eessõna, järelsõna jne) või isegi selle vahel „lõhedes“ (märkused, alapealkirjad); teine aga distantseeritumaid, raamatust endast väljaspool paiknevaid elemente (nii avalikke kui isiklikke: arvustused, intervjuud, sõbra soovitusel, isiklikud kirjad, päevikusissekanded jne), mis võivad küll hiljem peritekstiga liituda (*op. cit.* 4-5). Et Alveri-tõlgete epitekst on raskesti piiritletav ja kättesaadav, käsitleb magistritöö peritekstuaalseid elemente, mis suurema tõenäolisusega suunavad ka vahetut lugemiskogemust.

Peritekstid pakuvad lugejale ühelt poolt taustainfot, teiselt poolt tõlgendusi, enamasti mõlemat korraga. Torop (2000: 24) nimetab neid tüüpe presupositsioonilise ja interpreteeriva dominandiga metatekstideks: „Esimesed annavad vajaliku tausta, teised loova suhtumise, pakuvad lugemisversiooni. Omad ohud on mõlemal. Esimene võib muutuda faktide ja daatumite ballastiks, teine võib võtta lugemisvabaduse.“

1.3 Vormivalikud

Vastavalt oma rõhuasetusele valib tõlkija, kuidas käia ümber tõkeluuletuse vormiga. Holmes (1994b: 25–27) on eristanud nelja võimalust, mille vahel tavaliselt valitakse, kui luuletus tõlgitakse luuletuseks (mitte proosaks):

1) Mimeetiline vorm e. lähteteksti vormi „säilitamine“: ühe keele värsivorm ei saa küll teise omaga kunagi identne olla, kuid tõlkija püüab sihtkeele vahendite abil luua lähteteksti vormile nii lähedase vormi, kui suudab, konstrueerides nt antiikkreeka heksameetrile vasteks inglise keele heksameetri (Holmes 1994b: 25). Mimeetiline vorm rõhutab teksti võõrapärasust ning avardab sihtkultuuri kirjandustraditsiooni (*ibid*: 27).

2) Analoogne vorm: tõlkija püüab leida sihtkeele luuletraditsioonist vormi, millel on samasugune funktsioon nagu lähteteksti vormil lähtekeele luuletraditsioonis, näiteks heksameetris kirjutatud kreeka eepose tõlkimiseks inglise keelde valitakse blankvärss, mida kasutab inglise eepiline luule (Holmes 1994b: 25). Analoogne vorm põimib tõlgitava teksti sihtkeele traditsiooni, „kodustab“ selle sihtkeele luuletraditsiooni normidele vastavaks (*ibid*: 27).

3) Sisust tuletatud vorm / orgaaniline vorm: tõlkija ei lähtu sihtteksti vormi valides mitte lähteteksti vormist, vaid semantilise materjalist, lastes sellel võtta endale omase poeetilise kuju (Holmes 1994b: 27). Orgaanilise vormi aluseks on vastavalt ka orgaaniline, monistlik luulekontseptsioon: „et vorm ja sisu on lahutamatud (luuletuse tegelikkuses õieti üks ja sama asi), on võimatu tuvastada etteantud välist vormi, millesse tõlge peaks luule valama, ning ainus lahendus on lasta uuel loomumomendil vormil välja kasvada teksti sisemisest toimimisest endast“ (*ibid*: 28).

4) Väline või väljastpoolt peale pandud (*extraneous*) vorm: tõlkija valab semantilise materjali vormi, mis ei tulene mingil moel lähtetekstist (*ibid*: 28).

Selline liigitus on küll ahvatlevalt selge ja lihtne, aga selle praktilisel rakendamisel tekib teatud raskusi. Kui mängu tulevad Holmes'i enda näidetest vähem kanoonilised vormid, tundub liigitusalus nihkuvat kas tõlkija intentsioonile või lugeja tõlgendusele. Mimeetilise vormi tuvastamine on suhteliselt üheselt mõistetav; analoogse vormi aluseks olev luuletraditsioonide ja nendevaheliste analoogiate idee võib küll marginaalsemate näidete puhul hägustuda, aga on siiski kasutatav (võib ehk näiteks öelda, et eesti trohheus ja inglise jamb on oma keeltes umbes võrreldavad vaikimisi-meetrumid); ent orgaanilise ja välise vormi eristamisel tekib rohkem

küsimusi. Enamasti liigitub orgaanilise vormi alla automaatselt vabavärss, aga teatud omadustega poeetiline sisu võiks orgaaniliselt võtta ka väga keeruka ja kammitsetud kuju. Samuti võib kujutleda olukorda, kus sihtkeeles ja luuletraditsioonis osutub just vabavärss „analoogseks“ või hoopiski „väliseks“ vormiks.

Holmesi kategooriaid on töös kasutatud niisiis peamiselt tööriistana vältimaks soovimatuid tõlkekontseptsioone kaasa toovat sõna „sama“ (trohheus eesti keeles pole päriselt „sama“, mis trohheus inglise keeles); vahendina, mis peaks andma aimu tõlke rõhuasetusest. Mimeetilise ja analoogse tõlke puhul on rõhk eeldatavasti kui mitte kõigil, siis vähemalt mõnel vormiaspektil, orgaanilise vormi puhul on aga tõenäoliselt rõhutatud pigem mõnd sisulist kategooriat. Jaan Kaplinski (1986: 639) on selle põhjal eristanud „formaliste“ ja „kontentiste“, kes „luulet tublisti proosalähedasemaks tõlkides säilitavad ometi olulisi sisulisi jooni“.

1.4 Meetod

Eeltoodud ideid arvesse võttes on töö analüüsiosas vaadeldud ja kommenteeritud nii tõlkeid kui ka konteksti parema mõistmise huvides teisi refraktsioone: peritekste. Täpsemalt uurin analüüsitavate tõlgete juures Peeter Toropi funktsioonide loetelust (2000: 21) ajendatult järgmiseid aspekte:

- tõlgete ilmumiskontekst:
 - ilmumisaeg,
 - avaldamiskoht,
 - kogumiku teema/koostamispõhimõte,
 - tõlkija(d),
 - peritekstid,
- tõlke vorm:
 - meetrika;
 - riim (riimitüübid, riimiskeemid);
 - stroofika;
 - lauseteks liigendumine;
 - värsirea pikkus ja sõnade arv tekstis (võrreldes algtekstiga), kui see on relevantne¹;

¹ Sõnade arv on paljudel juhtudel üsna mittemidagiütlev number, pealegi tingib keelte ehituse erinevus paratamatult sõnade arvu muutumise (ning lähtetekstiga täpselt sama sõnade arv pole muidugi iseenesest mingi

- vormivalikute üldistus Holmesi tüpoloogia järgi;
- tõlke stiil, sealhulgas:
 - sõnavaravalikud (registrid, värvingud),
 - toon,
 - kujundid,
 - retoorilised võtted,
- kultuurispetsiifiliste elementide käsitus tõlkes (kui neid algtekstis leidub);
- teemad ja seisukohad, mida tõlge esindab.

Peritekste on korduste vältimiseks ja kõigi tõlgete üldisest kontekstist parema ülevaate saamiseks käsitletud tõlgete ülevaate peatükis. Tõlgete vormivalikud liigitan lihtsama üldistuse huvides vastavalt James S. Holmes'i tüpoloogiale. Analüüs keskendub ülevaatlikkust silmas pidades eelkõige tõlkes ilmnevatele üldmuljet mõjutavatele süsteemsetele valikutele, mitte kõigi detailide võrdlemisele.

väärtus), aga äärmuslikematel juhtudel võib suurest erinevusest sõnade arvus tuleneda suur erinevus ka üldmuljes. Seetõttu olen vajadusel siiski ka sõnade arvu kasvule tähelepanu pööranud, võttes mõõtkavaks kõigi valimis olevate tõlgete keskmise.

2. Ülevaade tõlgetest

Alveri luuletuste tõlkeid leiti selle töö jaoks 19 väljandest (kogumike kordustrukke arvestamata), lisaks ka veel avaldamata tõlkeid (vt magistritöö lisa). Tõlkeid on nimekirjas kokku 74; see hõlmab ka üksikute tõlgete kordustrukke erinevates väljaannetes, aga mitte kogumike kordustrukides. Alveri-tõlkeid sisaldavatest väljaannetest kaksteist on luuleantoloogiad, üks rohkete näidetega illustreeritud kirjandusülevaade, kolm akadeemilised ajakirjad ja kaks veebiväljaanded. Eestis on kõigist Alveri tõlkeid sisaldavatest väljaannetest ilmunud kolm. Kaks väljaannet on ilmunud Suurbritannias, üks Suurbritannia ja Kanada koostöös, kümme Ameerika Ühendriikides. Kahe veebiväljaande tegevus on üsna hargmaine, ent toimetuste asupaigaks on märgitud Toronto (Estonian World Review) ja New York (Vaba Eesti Sõna).

Ülevaade Alveri luuletuste tõlkeid sisaldavatest väljaannetest on esitatud järgnevas tabelis.

Tabel 1. Betti Alveri luuletuste tõlkeid sisaldavad väljaanded ilmumisaastate järjekorras					
ilmumis-aasta	tõlkija(d)	Alveri luuletusi	Ilmumiskoht	toimetaja	pealkiri
1943, 1947	E. Howard Harris	2	London: Boreas Publishing Co Ltd.	-	Literature in Estonia
1947	W. K. Matthews	1	Pittsburgh, PA: Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies	info puudub	Bread. <i>American Slavic and East European Review</i> , 6(1/2), 98–101
1950	E. Howard Harris	3	London: Estonian National Fund in Great Britain	Karl Eerme	Estonian Poetry I
1953	W. K. Matthews	10	Gainesville: University of Florida Press	-	Anthology of Modern Estonian Poetry
1969	Astrid Ivask	1	Norman (Ok) : University of Oklahoma	Ivar Ivask jt (väljaande toimetajad)	Little Anthology of East European Verse. <i>Books Abroad</i> , 43(1), 65–69
1979	Ivar Ivask	2	Association of Advancement of Baltic Studies	info puudub	Reflections of Estonia's fate in the poetry of Betti Alver and Jaan Kaplinski - <i>Journal of Baltic Studies</i> , Vol X, No.4, Winter 1979, 352-360
1980	Willis Barnstone, Felix Oinas	4	New York : Schocken Books	Ed. Alike Barnstone, Willis Barnstone	A Book of Women Poets from Antiquity to Now

1983	Ivar Ivask, Astrid Ivask	4	New York / Oxford: Oxford University Press	Emery George	Contemporary East European Poetry : An Anthology.
1989	Taimi Ene Moks, Elmar Maripuu, Bernard Lionel Einbond, Mardi Valgemäe, Billy Collins, Willis Barnstone, Felix Oinas, Talvi Laev, Ivar Ivask	8	Toronto: Estonian Centre International P.E.N	-	Betti Alver. Selected Poems.
1990, 2002	Willis Barnstone, Felix Oinas	1	Boston (Massachusetts): Shambhala Publications	Alik Barnstone	The Shambhala Anthology of Women's Spiritual Poetry: p 158
1993	Elmar Maripuu	3	London and Toronto: Associated University Press	peatoimetaja Walter M. Cummins, Eesti osa koostaja Doris Kareva.	Shifting Borders: East European Poetries of the Eighties
2001	tõlgete "autorsust on sageli raske määratledagi" (Kareva 2001: 6)	8	Tallinn: Huma	Koostaja Kareva, toimetajad Miriam McIlfratrick- Ksenofontov ja Eric Dickens	Tuulelaeval valgusest on aerud / Windship with Oars of Light
2002	Ants Oras	13	Tallinn: Tänapäev	Anne Lange	Kuus eesti luuletajat Ants Orase tõlkes / Six Estonian Poets in translations of Ants Oras
2005	Evald Kruut	1	Mt Pleasant, MI	-	Arrival and Departure. Twenty Poems
2005	Erik Linnolt, John Hayes Hurley	5	[Tallinn]: M. Makko	-	Ekei : Estonian poetry of the 19th and 20th century
2006	K. Linda Kivi	1	veebis: http://www.eesti.ca/life- flakes/article13884	Vaado Sarapuu (väljaande toimetaja)	Life flakes - Estonian World Review, 4 Aug 2006
2013	Viktor Minneste Jr.	1	New York: The Nordic Press. internetiväljaanne	Kärt Ulman (väljaande toimetaja)	"Ühest andekast sõbrast" - Vaba Eesti Sõna
pole ilmu- nud (2017)	Hilary Bird	3	Bloomington: Slavica	-	[An Introduction to Estonian Literature]

Tõlgete käsitlemisel on neile lugejasõbralikkuse nimel viidatud tõlkija või kogumiku koostaja nime, mitte autori nime kaudu, välja arvatud ainult Alveri tekstidest koosneva kogumiku puhul. Kui viidataval leheküljel puudub leheküljenumber, on viites toodud kantsulgudes arvestuslik leheküljenumber.

2.1 Tõlkijad

Tõlkijate nimekiri on pikk, eriti kui sinna kaasata kõik kogumiku „Tuulelaeval valgusest on aerud“ (2001) eessõnas nimetatud tõlkijad, kokku kakskümmend kaks nime, kelle tegevuse tulemusel on „aastatepikkuses koostöös“ (Kareva 2001: 6) mõned tõlked „mitmekordse toimetamise käigus hoopis üheks sulanud, nii et autorsust on sageli raske määratledagi“ (*ibid.*). Tõlgete autorsus jäetaksegi selles kogumikus määratlemata, nii et kuigi mitte igaüks mainitud tõlkijatest ei pruukinud just Alveriga tegelda, puudub alus kellegi nimekirjast välja tõstmiseks. Samas on mitme Alveri-tõlke taga näha erinevates varasemates väljaannetes ilmunud tekste, mida taasavaldamiseks on ilmselt koostöös kohendatud. Lisaks neile kahekümne kahele, kellest kõiki arvatavasti konkreetselt Alveri tõlkijateks lugeda ei saa, on nimekirjas veel kuusteist tõlkijat, kel Alveri-tõlkeid ilmunud ühestainsast kolmeteistkümmeni. Neljal tõlkijal „Tuulelaevast“ on Alveri tõlkeid ilmunud ka mujal, st kokku on teadaoleva autorsusega tõlkeid ilmutanud kakskümmend tõlkijat. Käsitlen edaspidi peaasjalikult just neid kahtkümmet.

Neist, kes on Alverit tõlkinud, on kõige tuntumad ilmselt Ants Oras eestikeelses ja Billy Collins ingliskeelses kultuuris, ehkki viimane tundub oma ainsa koostöötõlkega Alveri mälestuskogusse (1989) üsna juhuslikult kaasatud olevat. Ent mitte kõik tõlkijad ei ole nii silmapaistvad ega ole nende kohta ka alati kuigi palju infot. Tõlkijate hulgas on väliseestlasi (neist Ivar Ivask, Evald Kruut, Erik Linnolt, Viktor Minneste, Taimi Ene Moks, Felix Oinas, Ants Oras ja Mardi Valgemäe Eestis sündinud ja II maailmasõja paiku läände jõudnud; K. Linda Kivi ja Elmar Maripuu sündinud läänes pagulaste järeltulijana). Inglise E. Howard on inglase, kes elas mõnda aega Eestis; lätlane Astrid Ivask pole Eestis elanud, aga oli abielus eestlase Ivar Ivaskiga ja oskas eesti keelt. Leidub ka neid, kes pole Eestis elanud ega oska teadaolevalt ka eesti keelt (luuletajad Willis Barnstone, Billy Collins, Bernard Lionel Einbond, proosakirjanik John Hayes Hurley, kõik USAst). Viimasel puhul on tegemist koostöötõlgetega, milliseid leidub materjali hulgas päris mitu: võib oletada (täpsemalt pole tööprotsessist kuskil juttu), et koostöös on põimunud eesti keelt oskava väliseestlase ja inglise keele poetikat valdava ameeriklase töö. Ei ole teada, kas Walter May, kes on tõlkinud kaks Alveri luuletust, oskas eesti keelt või kasutas mõne eesti keelt oskava anonüümse kaastöölise abi. Kahtlustada võiks, et tõlked on tehtud vene keele vahendusel, mida May kindlasti oskas ja millest ka tõlkis, kuid luuletuste ilmumisaastate (1981 ja 1986) ja tõlgete ilmumisaastate (1989) vahel ei ole Eesti Kirjanduse Teabekeskuse andmetel Alveri luuletuste venekeelseid tõlkeid ilmunud (Eesti Kirjanduse Teabekeskus i.a).

Rahvuspõhise jaotuse meelevaldsust rõhutavad kaks tõlkijat: William Kleesmann Matthews sündis Narvas inglase tekstiilitöösturi ja eestlasest ema pojana ning valdas samavõrra hästi nii eesti kui ka inglise keelt (Pilter 2010b: 84); Hilary Bird on aga eesti pagulase bioloogiline järeltulija, kes lapsendati Suurbritannias inglise perre ning alustas oma eesti juurte uurimist ja eesti keele õppimist ja kolis Eestisse alles hilises eas (Kreinin 2015).

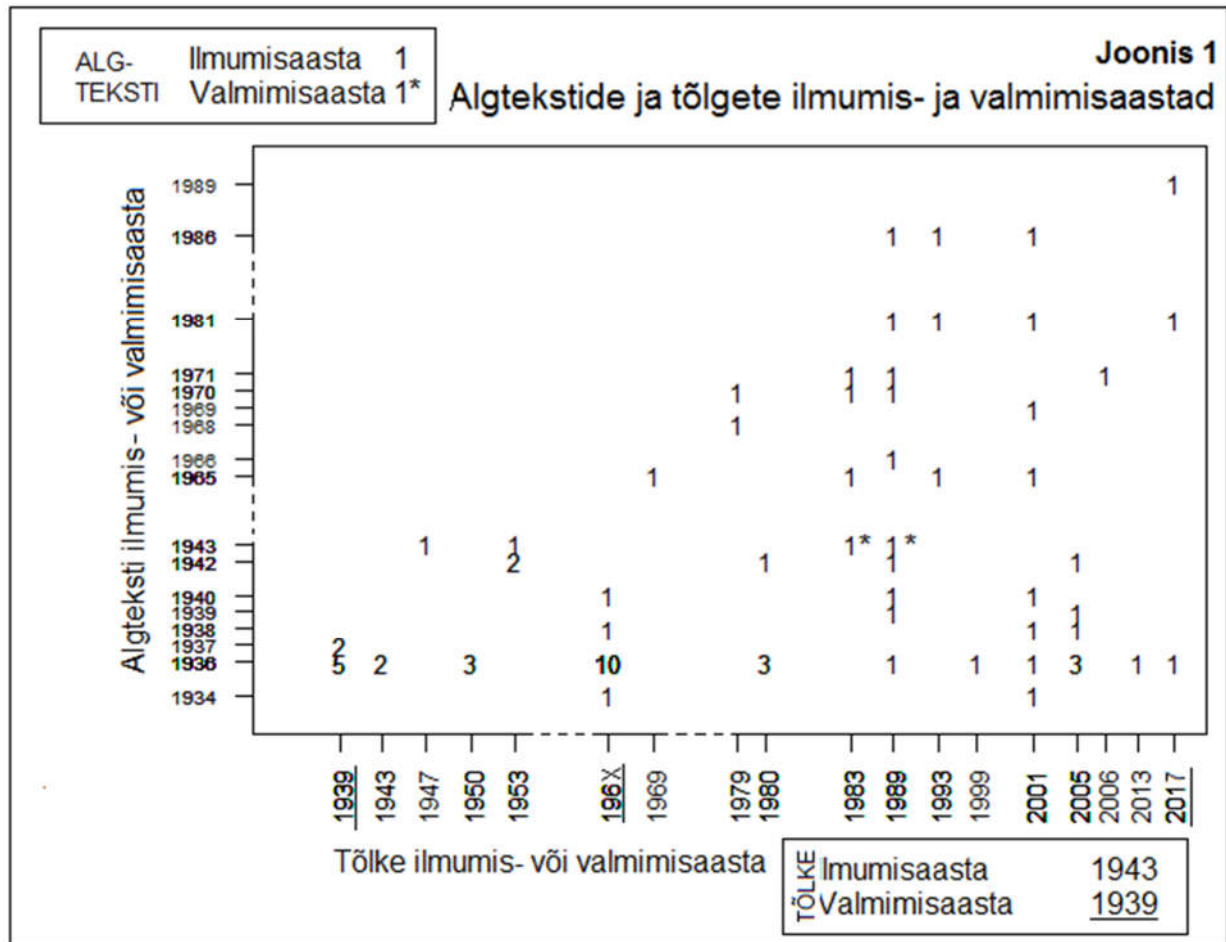
Alveri ingliskeelsete tõlgete hulk näib seega ootuspäraselt olevat suuresti ingliskeelsete maade väliseestlaste ja inglise või ameerika estofiilide teene. Tõlkimise seisukohalt on lisaks tõlkija keeleoskusele oluline ka reaalia ja konteksti tundmine: nt Oras ja Oinas, kes lahkusid Eestist täiskasvanutena, mõistavad Alveri luuletusi ilmselt teisiti kui need, kes lahkusid Eestist lapsena, elasid Eestis põgusalt välismaalasena, kuulsid Eestist vanema põlvkonna meenutuste kaudu või pole Eestis üldse käinud.

2.2 Kronoloogia

Tõlgete kronoloogilisse järjekorda seadmine on mõnevõrra keeruline, sest alustamise, valmimise ja avaldamise vahele võib jääda aastate- või lausa aastakümnete pikkune vahe (näiteks W. K. Matthews antoloogiast suur osa oli valmis ja pidi ilmuma juba 1939. aastal, ajaloopöörete tõttu viibis ilmumine aga 1953. aastani (Matthews 1953: v) ja selle aja jooksul lisandus veel tõlkeid hilisematest luuletustest; Ants Orase Alveri-tõlked aga valmisid 1960ndatel (Pilter 2010a: 493) ja ilmusid peaaegu pool sajandit hiljem (Pilter 2010b: 84)). Ilmumisaastate järgi näivad tõlked jaotuvat kahte perioodi: esimene 1943–1953 ja teine 1980ndatest tänapäevani. Tõlgete valmimisega arvestades nihkub esimese perioodi algus varasemaks (1939) ja kahe perioodi vahele tekib sild Ants Orase 1960ndatel valminud tõlgetest, mis ilmusid trükis alles 2002.

Tõlkimiseks valitud tekstide jaotus ajas on üpris ootuspärane. Kõige rohkem on tõlgitud Alveri 1930ndate luuletusi (40 korda, st rohkem kui tema ülejäänud elu luuletusi kokku), 1936. aastast koguni 31 korda. Sellel on mitu ilmselget põhjust: kolmekümnendatel oli Alver kõige viljakam – Alveri kogutud luuletuste ja poeemide väljaandes „Kogujas“ (2005) on 1930ndatesse paigutatud 104 luuletust ja kuus poeemi; järgmistesse viide aastakümnesse *kokku* vastavalt 150 ja seitse; kõige varasemaid luuletusi on olnud kõige rohkem aega tõlkida; ja arvestades, et suur osa tõlgetest on ilmunud väljaspool Eestit, on oluline ka see, et kolmekümnendate ning neljakümnendate alguse luuletused rändasid Eestist lahkujatega kaasa (ning avaldati Stockholmis koos Alveri luuletustega aastatest 1931–1939 – Alver 1956), samas

kui hilisemate liikumist läände pärssis kaua raudne eesriie. Tähendusetuks ei saa pidada ka „Tolmu ja tule“ staatust kadunud kuldaja sümbolina. Jooniselt 1 on näha, et tõlkijatele on läbi aja huvi pakkunud mitte ainult uusimad, vaid ka varasemad luuletused, eriti „Tolmu ja tule“ omad.

Numbrid joonise väljal märgivad tõlgete arvu. Horisontaalteljel on toodud tõlgete ilmumisaastad, v.a juhul, kui ilmumisaasta on valmimisaastast oluliselt ja teadaolevalt erinev (Matthewsi ja Orase puhul) ja kui tõlked pole veel ilmunud (Birdi puhul). Sel juhul on toodud tõlgete oletuslikud valmimisaastad. Valmimisaastad on joonisel alla joonitud. Need tõlked Matthewsi kogumikust, mille algtekstid polnud 1939. aastaks veel kirjutatud, on paigutatud ilmumisaastasse 1953. Orase 1960ndate tõlgete valmimisajaks on märgitud 196X. Vertikaalteljel on toodud algtekstide ilmumisaastad. „Kuus kildu“, mis valmisid 1943, aga ilmusid alles „Tähetunnis“ (1966), on paigutatud 1943. aastasse ja märgitud tärniga.

2.3 Luuletuste valik

Tõlkija ja/või koostaja huvid, eesmärgid ja rõhuasetused tulevad osaliselt ilmsiks juba tõlkida võetud tekstide valikust.

Nii E. H. Harrise tutvustavas brošüüris (Harris 1943) kui tõlkekogumikus (Harris 1950) on Alverilt valitud „Tolmu ja tule“ (edaspidi TT) luuletused ja just sellised, mis esindavad eriti selgelt TT keskset teemat ja poetikat, tugeva vertikaalteljega elitaarset elu ja surma peale mängivat kunstipreesterlust: „Raudne taevask“, „Kunstile“, „Tige valgus“ ja „Titaanid“.

1947. aastal ilmus ajakirjas American Slavic and East European Review W. K. Matthews'i tõlge Alveri „Leivast“ koos väikese eessõnaga. Eessõnast (Matthews 1947: 98) nähtub, et Matthewsile oli Ants Orase vahendusel kättesaadav „Ammukaare“ kogumikes ilmunu. Ei selgu täpselt, kas Oras kirjutas talle ümber kõik tekstid või valis ainult mõned välja. Fraasist *from which Ants Oras [...] has kindly made me a handwritten copy* (minu rõhutus; *op. cit.* 98) võiks järeldada pigem Orase filtreerivat funktsiooni, mille mõju Matthews'i antoloogia koostamisprintsipi ei maksa ilmselt alahinnata, kuigi pole välistatud, et aastate 1947 ja 1953 võis Matthews ka otse „Ammukaarele“ ligi pääseda. Matthews'i eesti luule antoloogias (1953) pärineb suurem osa Alveri tekstidest igatahes TT-st: leidub ebamaiseid ideemaastikke, („Titaanid“), metafüüsilist ängi („Mitte viirastus, meeltepett“), maiste aistingute pillerkaari („Kannibal“), keeldumisi konventsionaalsest eetikast („Juutide linnajaos“, „Vabaduse demon“). Peale nende on kogus kaks luuletust 1937. aastast: nii „Musta madonna“ mäestikuvaated ja kuristikud kui ka päriselu loomingule allajäämise mänglev õud „Teisikus“ on veel üsna TT vaimus. Lisaks on Matthews aga täiendanud pärast esialgset valmimist 1939. aastal kogumikku sõjaaegsete luuletustega, mis annavad Alverist uue, raugema, kaastundlikuma ja maalähedasema pildi: „Laul pojast“ (ilmunud 1942), „Rätsep Mure“ (1942) ja poeem „Leib“ (1943), mille tõlge erineb detailides 1947. aastal ilmunust.

Ants Orase (2002) 1960ndatel tõlgitud valikus on ülekaalukalt TT luuletused (arvestades nende osakaalu tema käsutuses olnud „Luuletustes ja poeemides“ (Alver 1956) on selgelt tegu eelistusega, mitte ainult kättesaadavusprobleemidega). Valitud tekstid esindavad jälle väga eredalt TT-le iseloomulikku teemaderingi: kunsti ülemuslikkus (tava)elu suhtes, askeetlik eneseohverdamine kõrvuti priiskava aistilise rikkusega, metafüüsika, inimhinge paradoksaalsus, trots, kõrgused ja sügavikud: „Maalija lõvipuuris“, „Ekstaas“, „Illus õde“, „Kunsti sünd“, „Sidemed“, „Titaanid“, „Visioon“, „Raugad“, „Raudne taevask“, „Quasi una fabula“, „Tuul lõunast tõi udu ja sooja“. Peale TT luule on Oras tõlkinud veel Alveri kujundiküllust ja meelelisust eksponeeriva „Hääled“ 1938. aastast ning alverlikke vastandusi

(*kaks maailma, mis kuskil ei kohtu*) ebatavalise malbusega käsitleva „Lehekuu lume“ 1940. aastast. Viimase puhul võib kahtlustada teatavat kirjanduslikku eksperimenti: Orast püüdmast tõlkida Shelley keelde (ja tagasi tema „anapestilisse aktsenti“ – Lange 2004: 24) luuletust, mille vormist paistab tema kinnitusel (Oras 1956: 21) läbi Shelley „To Jane“.

1969. aastal ilmus ajakirjas Books Abroad suure hulga Ida-Euroopa luuletajate tekstide seas Astrid Ivaski tõlge „Tähetunnist“ (Ivask jt 1969) ilma peritekstideta.

Ivar Ivask avaldas kaks Alveri tõlget 1979. aastal oma artiklis Eesti saatusest ja luulest (Ivask 1979). Neil tekstidel on seega ilmselgelt illustreeriv funktsioon. Valitud on „Tuulelapsed“ oma pooltõlkimatu tähenduslike kohanime loeteluga ja kolonisatsioonikogemusena loetav „Hirmsa kisaga“, mõlemad „Eluhelvestest“ (1971).

Naisluule kogumikku (Barnstone, Barnstone 1980) valitud neljast tekstist on kolm jälle TT uljast tuumast („Maalija lõvipuuris“, „Raudne taevast“, „Titaanid“), lisaks murelik ja TT aegadega võrreldes lausa rahvalaululik „Rätsep Mure“ 1942. aastast.

1983. aasta „Contemporary East European Poetry“ (George 1983) käsitleb 1960-ndate ja 1970-ndate luulet. Raamatus on Eesti peatüki nõuandvaks toimetajaks nimetatud Ivar Ivaskit, kes on ka suurema osa luuletustest ise tõlkinud. Alverilt on sinna võetud 1960-ndatest „Tähetund“ ja kogus „Tähetund“ ilmunud kuues osa „Kuuest killust“, mis oli küll käsikirjas valmis juba 1943. aastal; 1970-ndatest „Tuulelapsed“ ja „Raudsed närvid“. Astrid Ivaski tõlke „Tähetunnist“ on 1969. aasta Books Abroad’is ilmunud versiooniga (Ivask jt 1969) võrreldes mitmes kohas märgatavalt ümber tehtud, sealhulgas on muutunud pealkirja tõlge (1969 „Hour of Destiny“, 1983 „Stellar Hour“). „Tuulelaste“ tõlge esineb aga peaaegu samal kujul nagu Ivar Ivaski 1979. aasta artiklis.

1989. aastal Alveri surma puhul ilmunud tõkeluuletuste kogu sisaldab väga kirjut tõlkijate, tõlkestrateegiate ja tekstivalikute segu. Valik jaotub ajateljele üsna ühtlaselt kuni „Eluhelveste“ koguni (1971). Pole teada, kas kogud „Lendav linn“ ja „Korallid Emajões“ olid selleks ajaks läände jõudnud, nagu oletada võiks, või pole neid siin esindatud kättesaamatuse tõttu. TT-st on valikus ainult „Kannibal“, 1939. aastast „Xantippele“, 1940. aastast „Vaim, kandes kord triumfipärgi...“, 1942. aastast „Rätsep mure“, 1943 valminud ja 1966 ilmunud „Kuus kildu“, samuti 1966. aastal ilmunud „Räägi tasa minuga“, 1970. aastast „Tuulelapsed“ ja 1971. aastast „Eluhelbed“. Algtekstide ilmumisaastaid tõlgete juures ei ole. Kokkuvõttes ei ole ühtki aspekti eriti esile tõstetud, pigem demonstreerib valik Alveri teemade ja stiilide (ja/või tõlkijate stiilide) mitmekülgust.

1989. aastal ilmusid ka Walter May tõlked luuletustest „Allikal“ (algteksti esmane ilmumisaasta 1981) ja „Korallid Emajões“ (1986).

1993. aastal ilmus Walter M. Cumminsi toimetatud antoloogia „Shifting Borders: East European Poetries of the Eighties“, mille eesti luule osa koostas Doris Kareva. Alverilt on sinna valitud „Tähetund“, „Korallid Emajões“ ja „Võlg“, kõik Elmar Maripuu tõlkes. On huvitav, et eksplitsiitselt kaheksakümnendate luulet käsitlevasse kogumikku on võetud juba 1965. aastal ilmunud „Tähetund“. Kõik kolm luuletust, eriti „Korallid“ ja „Võlg“, tegelevad mingil määral muuhulgas mineviku varjudega.

2001. aastal Eestis ilmunud kakskeelse kogumiku „Tuulelaeval valgusest on aerud. Windship with Oars of Light“ on koostanud Doris Kareva. Alverilt on sinna valitud neli teksti TT-st („Frou-frou“ kolm osa ja „Mitte viirastus, meeltepett...“); „Vilepuhuja“ 1938. aastast, „Udus“ (1940), „Tähetund“ (1965), „Masin“ (kaks osa, 1969), ning „Korallid Emajões“ (1989) ja „Võlg“ (1981). Valik katab niisiis üsna suure osa Alveri loometeest, kuid luuletusi pole pandud ilmumisjärjekorda ega antud ilmumisaastaid, seega pole kronoloogiline printsiip ilmselt esmane. On nägemuslikke meeleolupilte („Frou-frou“, „Mitte viirastus...“, „Udus“, „Korallid“), eetilist programmi või kriitikat („Masin“ ja „Tähetund“), ajalootaaka („Korallid“, „Võlg“). Kunstiteemat, mis oli nii keskne paljudes varasemates Alverit sisaldavates tõlkekogumikes, käsitleb siit kõige selgemalt „Vilepuhuja“, mis pole kummatigi enam nii ebamaine ja irduv kui suur osa TT-st ja sisaldab Alverile 30-ndate lõpus iseloomulikuks saanud vaimukat-kaastundlikku heidikukirjeldust kõrvuti endisest pisut hillitsetuma ülistusega kunsti transtsendentaalsusele.

Elmar Kruudi 2005. aasta tõlkevihikus mõjub Alveri „Galeer“ (TT-st) eesti, prantsuse, saksa ja vene keelest tõlgitud luuletuste seltsis üsna juhuslikuna ja ilmselt ühendab kogumikku valitud tekste eelkõige tõlkija enda isik. Siiski tõuseb jälle esile Alveri metafüüsiline vertikaaltelg.

Samuti 2005. aastal ilmunud Erik Linnolti ja John Hayes Hurley mitmekesisel tõlkekogumikus (Hurley, Linnolt 2005) on Alverilt viis luuletust aastatest 1936–1942: lausa eksplitsiitselt kunstipreesterluse teemat käsitlev „Luule eksiilis“ (TT-st), ideedemaailma tungiv „Titaanid“ (samuti TT-st), üsna TT vaimus igavikuperspektiivi pakkuv „Vana teater“ (1938), ning rahvalikke narratiive ja tüüpe kirjeldavad „Kaks saarlast“ (1939) ja „Mina ise“ (1942).

„Eluhelbed“ (algteksti ilmumisaasta 1971) K. Linda Kivi tõlkes (Kivi 2006) ja „Hing“ (algteksti ilmumisaasta 1936) Viktor Minneste tõlkes (Pettai 2013) on oma kontekstis mõeldud pigem tõlkijate elu ja iseloomu illustreerima kui ütlema midagi otseselt Alveri enda kohta.

Tõlgete üldises kogumis liigitub siiski „Hing“ Alveri psühholoogiliste vaatluste, inimloomuse paradokside vaagimise kategooriasse (kus on tõlgitustest veel nt „Quasi una fabula“, „Mitte viirastus, meeltepett“, „Raudne taevast“, „Vabaduse deemon“, „Must madonna“), „Eluhelbed“ aga elu- või saatusefilosoofia, samas aga ka kogemusterikkuse hindamise kategooriasse, kuhu kuuluvad tõlgitustest veel nt toonilt üsna erinevad „Kannibal“ ja „Hääled“.

Hilary Birdi koostatud ja tõlgitud antoloogiasse on Alverilt valitud „Raudne taevast“, muinasjutulisi rikkusi ja ajalootaaka kombineeriv „Võlg“ ning rahvalikku jutustamisoskust demonstreeriv ja erakordset tegelaskuju kirjeldav „Kapten Oleander“ (1989. aasta versioon).

Võib öelda, et tõlkes on esindatud kaks Alverit: „Tolmu ja tule“ trotslik, kõrgustesse pürgiv metafüüsiline kunstipreestrinna ning teine, rahvapärasem, kaastunde, inimlikkuse ja eetika tulekandja. Varasem Alver on ka hilisemates väljaannetes rohkelt esindatud, kui väljaande teema ajalisi piire ette ei kirjuta. Alveri abil võetakse üles kunsti, ajaloo, rahvusliku identiteedi ja inimhinge psühholoogia teemasid, esindatud on ka tüübikirjeldused. Silma torkavad vertikaalne telg ja ka kujundite pillerkaari võte. Valikus on nii 30ndate klassikaline stroof kui ka hilisem lahtisem, liigendatum, aga siiski tihedalt läbikomponeeritud vorm.

Alverist tekkivat ettekujutust mõjutavad aga lisaks valitud luuletustele enestele ka neid ümbritsevad peritekstid.

2.4 Peritekstid

Alverist tekkivat ettekujutust mõjutavad aga lisaks valitud luuletustele enestele ka neid ümbritsevad peritekstid. Peritekstina mõistetakse siin kõike, mis paikneb enam-vähem vahetult luuletõlgete ümber: pealkirja, ees- või järelsõnu, märkusi, tutvustusi. Käsitlen siinse töö fookusest lähtuvalt tekstina ainult luuletõlget, ka siis, kui see esineb näitena artiklis või raamatus, ja peritekstina kõike tõlke ümber.

2.4.1 Pealkirjad

Tihti osutab kogumiku, ajakirja või artikli pealkiri selle koostamisprintsibile: missuguseid tekste väljaanne sisaldab. Alver on luulekogudes ja ajakirjades paigutatud mitmesugustesse kontekstidesse. Tihti on välja toodud ajaline mõõde: ta esineb kui tänapäevane (*modern*), kaasaegne (*contemporary*) luuletaja nii 1939./1953. aastal (Matthews 1953) kui ka

1983. aastal (George 1983), 2001. aastal (Tuulelaeval 2001) on ta eestikeelses pealkirjas arvatud lausa *moodsa* luule esindajate hulka (inglisekeelses pealkirjas taas *modern*). Konkreetsemal ajateljel on Alver ajaliselt paigutatud 20. sajandi poetide hulka (Ekei 2005) ja määratud esindama 60ndaid ja 70ndaid (George 1983) ning 80ndaid (Cummins 1993). Naistluuletajana on ta aga üks pikas „antiikajast tänapäevani“ (*from antiquity to now*) ulatuvas reas (Barnstone, Barnstone 1992; Barnstone 2002).

Teiseks on pealkirjas tihti toodud geograafiline või etniline määratlus. Kogumike või ajakirjade pealkirjad määratlevad Alverit eesti luuletajana (Harris 1943, 1950; Matthews 1953; Tuulelaeval valgusest on aerud 2001; Oras 2002; Hurley, Linnolt 2005), Ida-Euroopa luuletajana (Matthews 1947, Ivask jt 1969, Cummins 1993, George 1983), Balti kirjanduse esindajana (Ivask 1979) ja ka Nõukogude Liidu luuletajana, (May 1989a, May 1989b).

Üks pealkirjas väljenduv koostamisprintsip on ka sugu (Barnstone, Barnstone 1992; Barnstone 2002). Kui kogumikus „Women Poets from Antiquity to Now“ esindab Alver üleüldist ülemaailmset üleajaloolist naiskogukonda, siis kogumikus „The Shambhala Anthology of Women's Spiritual Poetry“ konkreetsemalt „naiste spirituaalset luulet“ (kus „spirituaalsust“ defineeritakse „nägemusliku pürgimusena eneseteostuse poole; jumalaga, taevaliku valguse allikaga, müstilise armastajaga või loodusega osaduse otsimisena“ (Shambhala 2002: tagakaas).

Üks luulekogu, ilmunud Alveri surma-aastal, on pühendatud ainult tema luuletuste tõlgetele (pealkirjaks lihtsalt „Betti Alver. Selected Poems“ – Alver 1989a). Lisaks esinevad kaks Alveri luuletuste tõlget kogumikus ja artiklis, mille keskmeks või siduvaks elemendiks näib olevat peamiselt tõlkija enda isik ja huvi (Kruut 2005, Pettai 2013). Tõlkija isik on oluline – niivõrd, et pealkirjaski ära toodud – ka Ants Orase tõlgete kogumikus (Oras 2002).

Kui paljud pealkirjad kirjeldavad põhiliselt žanri ja valikupõhimõtet (*à la* „Ida-Euroopa 1980ndate luule“), siis mõned on ka kujundlikumad. Pealkirjast *εκεί* (Hurley, Linnolt 2005; kr. k „seal“) võib välja lugeda igatsuse kauge (müütilise?) kodumaa järele, võib-olla isegi minevikuhoollanduse, samas ka võõrastusetunde. Evald Kruudi luuletuste ja tõlgete kogumiku pealkiri „Arrival and Departure“ (Kruut 2005) võib viidata nii pagulasestaatusele, äraigatsusele (saabumine on enne lahkumist), reisimisele keelte ja kultuuride vahet (kogumikus on tõlkeid mitte ainult eesti, vaid ka vene, saksa ja prantsuse keelest) kui ka kirjutamis- ja tõlkeprotsessile (mõeldes lähte-, siht-, sadamkeelest jne – kuigi suur osa kogumikust on siiski Kruudi originaalluule).

Ida-Euroopa 80-ndate luule antoloogia pealkiri „Shifting Borders“ (Cummins 1993) paneb ilmselt mõtlema nii Ida-Euroopa ajaloole ja selle jooksul sõna otsese mõttes siia ja sinna nihkunud piiridele, aga ka mingitele muutustele õhustikus ja hoiakutes, uutele tuuletele ja lootustele, kuivõrd kogumik on ilmunud juba pärast Berliini müüri ja Nõukogude Liidu langust). Alapealkirjas ootamatult kasutatud mitmus „East European *Poetries*“ (minu rõhutus) tundub viitavat soovile, et Ida-Euroopa kultuure ühte patta ei pandaks. (Jaotiste pealkirjades on kasutatud sõna *poetry* ainsuses, nii et nähtavasti ongi olemas kolm erinevat Ida-Euroopa luulet: Balti vabariikide, „Kesk-Ida“ riikide (*Central Eastern States*: Bulgaaria, Tšehhi, Slovakkia, Ungari, Poola, Rumeenia, Ukraina) ja lõuna-slaavi (Horvaatia, Serbia, Sloveenia) luule.)

„Shambhala“, tiibeti ja hindu müütiline kuningriik spirituaalsete naisluuletajate kogumiku pealkirjas (Barnstone 2002) tundub viitavat pigem idamaise kallakuga vaimsusele (selle välja andnud kirjastus, samuti nimega Shambhala, tegeleb „valgustatud elu“ edendavate raamatute väljaandmisega – About Shambhala, s.a). Sama raamatu eelmine, 1999. aasta väljaanne kannab aga pealkirja „Voices of Light: Spiritual and Visionary Poems by Women Around the World from Ancient Sumeria to Now“, mis lisab „spirituaalsele“ „nägemuslikkuse“ määratluse ja väljendab selgelt geograafilist ja ajaloolist hõlmavust; „valguse hääled“ aga ei seostu otseselt ühegi konkreetse usundi- või mõtteloolise traditsiooniga, vaid võimaldab suhteliselt universaalseid allusioone vaimsuse, headuse, kõrge, taevaliku, transtsendentsega jne.

Pealkiri „Tuulelaeval valgusest on aerud / Windship With Oars of Light“ on (inglise keeles pisut muudetud) tsitaat Uku Masingu luuletusest algusreaga „Sa oled mägi, mida kardavad me karjad“. Paljudele eestlastele toob see rida ilmselt meelde ka samamoodi pealkirjastatud vinüülplaadi Masingu luuletustega Jaan Toominga esituses. Ühelt poolt on koostajad sellise valikuga seadnud Masingu justkui „moodsa eesti luule“ võrd- või käilakujuks, tema luulerea või luuletuse terve kogumiku motoks, teisalt võib sellest pealkirjast välja lugeda eesti luule (või kogumikus sisalduva luule) üldise iseloomustuse millegi ebamaise, eeterliku ja igatsevana.

Pealkirjade järgi otsustades määratletakse Alverit ingliskeelses luuleroumis seega peamiselt ajalis-ruumiliselt, aga ka sooliselt ja temaatiliselt.

2.4.2 Muud peritekstid

Kõige tihedamalt ja määravamalt ümbritsevad luuletõlget tekstid, milles tõlge ise esineb näitena. Muul juhul esinevad tõlgendamist suunavad või toetavad peritekstid motode, eri tasandi ees- ja järelsõnade ning märkuste kujul. Peritekstid puuduvad W. K. Matthews'i

„Leiva“ tõlkel (Matthews 1947) ning Walter May tõlgetel luuletustest „Korallid Emajões“ ja „Allikal“ (May 1989a, May 1989b). Huvitav on peritekstide kasutamine kakskeeletes kogumikes: „Tuulelaevas“ (Kareva 2001) on eesti- ja ingliskeelsed tekstid samasisulised ning tulevad lugejate taustateadmistele vastu eelkõige üksikute eksplitseerimistega inglise keeles. Orase tõlgete kogumikus (Lange 2002) aga on Lange ise kirjutanud eesti ja inglise keeles Orasele üsna erinevad tutvustused (teatud põhipunktid muidugi kattuvad) ja kasutanud ka luuletajate tutvustuseks tekste, mis Oras on algupäraselt kirjutanud eesti ja inglise keeles, arvestades vastavas keeles lugejate taustateadmistega.

Allpool kirjeldan täpsemalt, milliseid teemasid eri väljaannete peritekstid teemasid käsitlevad ja kuidas.

2.4.2.1 Info Alveri eluloo kohta

Esimesed kogumikud, kus Alveri tõlkeid ilmub (Harris 1943, Harris 1950, Matthews 1953), ei kajasta üldse luuletaja isiklikku elu. Ajakirjas *The American Slavic and East European Review* ilmunud Matthews'i tõlkele „Leivast“ eelneb lühitutvustus, kus mainitakse Alveri sünniaastat, abielu Talvikuga, „samuti silmapaistva eesti luuletajaga“ ja Saksa okupatsiooni keeldu uue luulekogu avaldamisele (Matthews 1947b: 98). Alverit tutvustav tekst Ants Orase tõlgete kogumikus mainib samuti eluloolisi tõiksid minimaalselt, jällegi ainult abielu Talvikuga, kellega Alver „ideaale jagas“ (Oras 2002a: 118).

Ivask (1979) esitab oma artiklis ajaloo peegeldustest luules järgmised faktid: Alver sündis 1906. aastal, st enne Eesti Vabariigi teket, küpses aga vabariigi „peadpöörivas“ (*heady*) atmosfääris, tema abikaasa arreteeriti, saadeti Siberisse ja suri, ning Alver ei kirjutanud kakskümmend aastat pärast sõda midagi (Ivask 1979: 352). Hiljem tõdeb Ivask, et Eesti saatust peegeldavad meeldejäädvalt nii tema elu kui ka luule (*op. cit.* 354).

Valmimisajalt järgmine, naisluule kogumik tutvustab Alverit lühidalt kui „Eesti esiluuletajannat“ (Barnstone, Barnstone 1980: 370), kes on (*sic*) abielus eesti luuletaja Heiti Talvikuga, ning keskendub samuti põhiliselt Alveri loomingu omadustele.

1983. aasta Ida-Euroopa antoloogias (George 1983) tutvustab Ivar Ivask Alverit kui „eesti suurimat elavat luuletajat“, kes elab Tartus (Ivask 1983b: 7). Tema eluloofaktidest on esitatud Eestisse jäämine ja abikaasa Talviku surm (Ivask 1983a: 4), kuid nende kontekst on jäetud häguseks.

Mardi Valgemäe sissejuhatus PEN-klubi välja antud Alveri tõlgete kogumikus (Alver 1989a) rõhutab Alveri eluloo puhul repressioone ja kõrge kirjandusliku taseme säilitamist

repressioonide kiuste, mispuhul teda võrreldakse rahvalaulikutega baltisaksa ikke all (Valgemäe 1989: [2]). Nõukogude okupatsiooni mõjudest rääkides mainib Valgemäe (Talviku nime nimetamata) „Alveri abikaasa, samuti andeka luuletaja“ vangistamist ja surma ning Alveri sattumist kaheks aastakümneks „musta nimekirja“, st avaldamiskõlbmatuks kuulutamist (*op. cit.* [2]).

1993. aasta Ida-Euroopa luule antoloogias „Shifting Borders“ (Cummins 1993) esitleb Alveri lühike tutvustus teda kui *la grande dame*’i eesti luules (Kareva 1993: 32). Talvikut ei mainita, küll aga, et pärast „Tolmu ja tuld“ „valis ta kolmekümneks aastaks vaikimise“ kui „vastupanu nõukogude reeglitele“ (*op. cit.* 33).

Kogumik „Tuulelaeval valgusest on aerud“ (Kareva 2001) mainib Alveri tutvustus eluloost ainult seda, et ta alustas proosakirjanikuna ja luuletama mõjutas teda Heiti Talvik, pärast sõda ei kirjutanud ta kuuekümnendate keskpaigani midagi ühelt poolt Talviku kaotamise vabast ja teisalt „tahtmatusest harrastada kokkuleplikku loomingulist prostitutsiooni“ (Sommer 2001: 31). Ka ühe luuletuse, „Korallid Emajões“ tõlgendus seotakse osaliselt eluloolise faktiga („vihjab Betti ja Heiti tõelisele sillalseismisele, mille taustaks viimase „raudne tee“ Siberisse“ – *ibid*).

Erik Linnolti ja John Hayes Hurley tõlkekogumikus „Eke“ tutvustatakse Alverit taas kui „üht suurimatest eesti luuletajatest“ (Hayes, Linnolt 2001: 81) ning eluloost mainitakse nõukogude tagakiusamist ja Talviku surma (*ibid*).

Hilary Bird alustab Alveri tutvustamist tema isa ametist (raudteeametnik), mainib kooliteed (Puškini gümnaasium ja Tartu Ülikool), abielu Talvikuga, vastuseisu Pätsi autoritaarsele võimule, tõlkimistööd Saksa okupatsiooni ajal, Talviku arreteerimist ja surma, millega „Alver kunagi leppida ei suutnud“ ning mistõttu ta nõukogude võimuga „distanti hoidis“ (Bird 2017: 257). Bird mainib ainsana, et Alver oli abielus ka kirjandusteadlase Mart Lepikuga (*op. cit.* 258). Ülevaate eluloost lõpetab Bird tõdemusega, et elu lõpus sai Alverist nõukogude võimu vastase liikumise jaoks ikooniline kuju (*ibid*).

Eluloo puhul keskendutakse eelkõige kolmele faktile: Talvik ja tema surm (kui välja arvata naiste luule antoloogia, mis mainib abielu Talvikuga olevikuvormis); vaikuseaastad (olenevalt väljaandest kaksikümne või kolmkümne) ning okupatsioonide repressioonid; avaldamisraskused ning kirjandusliku taseme ja moraalse selgroo säilitamine nende kiuste koos keeldumisega „loomingulisest prostitutsioonist“.

2.4.2.2 Info Alveri loomingu kohta

E. Howard Harris (1943) ütleb oma ülevaates eesti kirjandusest Alveri enda kui „modernse kirjanduse“ (Harris 1947: 72) silmapaistva esindaja kohta otseselt vaid paar sõna: „kontsentreeritud nii vormilt kui tundelt“ (*ibid.*), ning toob seejärel kaks „kvaliteedinäidet“ (tõlked luuletustest „Tige valgus“ ja „Kunstile“).

Matthews (1953) iseloomustab oma antoloogia eessõnas üldisemalt arbujaid ning täpsemalt Alveri kohta kasutab vaid sõnu „vaimukas vaoshoitus“ (*witty reserve* – Matthews 1953: xxiv). 1947. aasta eessõnas „Leiva“ tõlkele kirjeldab ta Alveri loomingut, stiili ja hoiakuid aga pikemalt: poeemi „Lugu valgest varesest“ ning „Tolmu ja tule“ Alver on „intellektuaalselt ärgas, leidlik, hea kujutlusvõimega ja illusioonideta“, aeg-ajalt lööb välja „neurootiline joon“ ja ilmne on huvi „kaugete ja eksootiliste asjade“ vastu (Matthews 1947b: 98). Kõiges selles näeb Matthews teatud määral Villoni, Baudelaire'i ja Rimbaud' mõju (*ibid.*). Alveri värsitehnika koolitajana nimetab Matthews aga Puškinit (*ibid.*). Alveri luuletuste vormi kirjeldab Matthews kui nõtket ja energilist; traditsiooniliste rütmi- ja riimiskeemide idiosünkraatilises varieerimises näeb autori tunnete intensiivsuse sümbolit (*ibid.*). Matthews märgib, et pärast TT ilmumist on Alver „vaimselt ja kunstiliselt kasvanud“, rahvaluule ja Marie Underi hilisema loomingu uurimine on arendanud tema keelt ja lisanud kaalukust ja värve stiilile (*ibid.*). Alveri viimased luuletused on „liigutavad ja kaunid“ ning ta on Matthews'i sõnul tõusnud oma riigi esiluuletajate sekka (*ibid.*).

Kõige pikemalt iseloomustab Alveri stiili, vormi ja teemasid Ants Oras: Alverile on omane „algupärane hoog ja sära, klassikaline täpsus ja selgus“; „tõsidust tempereerib eneseiroonia ja vahel ka soe huumor“ (Oras 2002a: 118). Alveri stiil on „hämmastavalt lihtne ja ometi tähendusest tiine“ (*op. cit.* 118), väljendusviis loomulik ja reeglipärane, süntaks kõnekeelepärane ning kõik tundub ühtaegu iseenesestmõistetav ja samas üllatav (*op. cit.* 118); näiliselt hapras, kuid metalselt sidusas vormis (*op. cit.* 119) ilmneb tõeliste vormimeistrite küps kergus nagu Puškinil või Baudelaire'il (*op. cit.* 118), „võrreldamatult kõlav ja õrn täius“ (*op. cit.* 119). Orase sõnul usub Alveri „mässav hing [...] transtendentse tõe platoonilist maailma“ (*op. cit.* 118), luuletustes ilmevad „põgusad, kuid intensiivsed allegoorilised nägemused“ (*op. cit.* 119), „lõpmatud vaimsed otsirännakud, siseheitlused, küllastunud igavust välistav intellektuaalne peenus ning valmidus seista silmitsi traagikaga ilma selget kurssi kaotamata“ (*op. cit.* 119). Tundub, et Oras hindab (seega kirjeldab ja tõlgib) Alveri juures põhiliselt „Tolmu ja tule“ vaimu, kuigi on tõlkimise ja tutvustuse kirjutamise ajaks tuttav vähemalt kuni 1943.

aastani ilmunud tekstidega, millest hilisemad ei tegele enam nii palju „transtsendentse tõe platoonilise maailmaga“, küll aga peavad seisma silmitsi traagikaga.

Ivar Ivask (1979) analüüsib oma artiklis põhiliselt konkreetseid luuletusi, aga üldisemast mainib Alveri kuulumist arbutajate hulka (Ivaski tõlkes *Magicians of the Word*) ja nendib, et Alver mõtestab oma loomingus kodumaa saatust, mistõttu tema loomingut võib vaadata ka ökoloogilisest aspektist (kreeka juure *oikos* („maja, sünnikoht“) kaudu).

Maailma naiste luule kogumik (Barnstone, Barnstone 1980) nimetab kogusid „Tolm ja tuli“ ning „Tähetund“, kirjeldab Alveri väljendust kui „ühtaegu kõnekeelset, pooleepilist, allegoorilist“ (Barnstone, Barnstone 1980: 370), mainib „igapäevasest kosmiliseni ulatuvat“ irooniat ja huumorit ning laia teemaderingi „vaimsetest piiretest kuni sotsiaalsete eesmärkideni“. Maale tungivate taevaolendite kirjeldusi (nagu „Titaanides“) seostatakse tutvustuses aga teadusliku fantastikaga (*op. cit.* 370).

1983. aasta Ida-Euroopa antoloogias (George 1983) esitleb Ivar Ivask oma sissejuhatuses eesti luulesse Alverit ja teisi arbutajaid kui „kolmanda põlvkonna“ esindajat (pärast Noor-Eestit ja Siurut – Ivask 1983a: 4), kusjuures Alver „on pärast Underi surma pärinud loomulikult rahvuspoeedi mantli“ (*op. cit.* 4). Ivask viitab Aleksander Aspelile, kes on võrrelnud Alverit keelevahendite valdamise ja „imelise läbipaistvuse“ poolest Racine'i ja Puškiniga (*op. cit.* 4). Alveri enda tutvustuses nimetab Ivask luulekogude pealkirju ning mainib tõlketegevust ja romaanide kirjutamist (Ivask 1983b: 7). Sisuliselt on Ivask selles tutvustuses Alverit vähe iseloomustanud: „Tolmu ja tule“ kohta kasutab ta sõna *classical* ning vanemate luuletuste kaasamist uutesse luulekogudesse tõlgendab kui püüet „rõhutada katkematult püsivat eesmärki“ (*ibid.*).

PEN-klubi Alveri luule tõlgete kogumikus iseloomustatakse Alveri luulet („eriti varasemat“) järgmiste sõnadega: „täpsed rütmid ja riimid, peenelt paljuütlev väljendusviis, rabavad kujundid, ebatavalised võrdlused, ning püüdlus lepitada igapäevaelu vastandeid, „elu peaaegu manihheistlikku duaalsust“, „kontseptuaalne vaimukus“ ning „virtuoosne meetrika“ (Valgemäe 1989: [3]). Mõjudest nimetatakse Baudelaire'i ja „võib-olla“ T.S. Elioti, lääneeuroopaliku kõrgkultuuri kihi alt paistvat aga läbi ka soomeugri šamanistlikku rahvapärimust (*ibid.*).

Doris Kareva kirjutatud tutvustus antoloogias „Shifting Borders“ (Cummins 1993) annab teada, et Alver kuulus arbutajatesse, kirjutas lisaks luulele ka romaane, poeeme ja tõlkis, ning iseloomustatakse lähemalt kogusid „Tähetund“ ja „Korallid Emajões“ kui „kristalliselget ja intellektuaalselt nõtket värssi“ (Kareva 1993: 32-33).

„Tuulelaeva“ kogumikus (Kareva 2001) kirjeldatakse Alveri loomingut sõnadega „Vormikindel, aga voolav, kõnekeelne, aga sygav.“ (Sommer 2001: 31). Varases Alveris osutatakse „teatavat eurooplusega epateerimist, kohvikusyngust ja kunstipreesterlust. Kuid seda kõrgeimal tasemel“, hilisem looming on aga „vaimult rahvalähedane, arhailiselt stiliseeritud, endiselt vormikindel ja mõtterikas“ ning „satiirilise või tumemeelse“ alatooniga täienduseks ilmub „omamütoloogilisi laiendusi“ (*op. cit.* 31).

Linnolti ja Hayes Hurley (2005) koostatud tutvustuses mainitakse Alveri „tugevat ja intensiivset kujutlusvõimet“, „täpset kinnipidamist vormist“, kujundeid, mis arenevad igapäevasest lähtepunktist üldistavaks sümboliks, „iseseisva, intellektuaalselt vaba indiviidi“ väärtustamist ja leppimatust valmistõdedega (Hayes Hurley, Linnolt 2005: 81).

K. Linda Kivi arutleb oma artiklis inimese ja keele suhte üle ning iseloomustab Alveri keelekasutust järgmiselt: „Alver otsib oma luules välja keele unustatud sopid ja laseb oma lugejal pingutada, mul läheb tarvis sõnaraamatut“ (Kivi 2006).

Hilary Bird mainib Alveri puhul Puškini, Baudelaire'i, Villoni, Rabelais', Heine, Gautier' ja eesti rahvaluule mõjusid (Bird 2017: 258). Alveri luulet iseloomustab Birdi sõnul „distsiplineeritus“ ja „eklektika“, „intuiitivne keeletaju“ ja „keeruline (*sophisticated*) süntaks“; alates hilistest 30ndatest tugevam realism, mis mõnikord seguneb fantaasiaga (*ibid.*). Bird toob välja, et Alver ei eksinud kordagi kõrvale oma kõrgetest eetilistest ideaalidest ja inimlikkusest ning pilkas jämedust, julmust, teesklust ja ahnust (*ibid.*). Bird mainib avaldamisraskusi ja kahekümneaastast vaikimisperioodi ning iseloomustab seejärel ilmunud „Tähetunni“ kogu kui „võimsat segu filosoofiast, allegooriast ja distsiplineeritud stiilist“ ja mainib selle „tohutut ühiskondlikku mõju“ (*ibid.*), mis kinnitas Alveri positsiooni „tõevalvuri ja vaimu vardjana“ (*op. cit.* 8). Bird toob esile, et ka elu lõpus jätkas Alver katsetamist ja uuendamist, sidus isiklikke mälestusi kujunditega, mida ammutas nii eesti rahvaluulest kui „kosmopoliitsetest allikatest“ (mõeldes mh Hiina klassikalist luulet), ja jäi irooniliseks, pidades tsivilisatsiooni „kimääriks“, ent saavutas viimase luulekoguga siiski „lunastava katarsise“ (*op. cit.* 258).

Kokkuvõttes tõuseb Alveri loomingu puhul kõige selgemalt esile kirjutajate imetus tema vormi ja stiili vastu (mida kirjeldatakse kui klassikalist, hiilgavat, kristalset, täpset, nõtket, rabavat jne), mille taga on keele meisterlik ja loomulik valdamine. On aga ka neid, kes vormi üldse ei maini (Harris, Barnstone ja Oinas, Kivi). Teine korduv märksõna on intensiivsus, mis iseloomustab nii Alveri kujundeid kui ka siseheitlusi ja intellektuaalseid otsinguid. Korduvalt märgitakse ära ka irooniat ja vaimukust; euroopalikkuse ja sügavamate eesti või soomeugri juurte koosmõju. Eraldi käsitletakse Alveri hilisemat loomingut, mida iseloomustab küpsus,

vabaduse rõhutamise, keeleline ja temaatiline rahvalähedus, sotsiaalsus, kodumaa saatuse peegeldamine jne. Lugejale, kes otsib paralleele maailmakirjandusest, pakutakse selleks kõige rohkem Puškinit ja Baudelaire'i.

2.4.2.3 Info tõlkija kohta

Eri allikad annavad tõlkijate kohta üpris erineval määral erinevat teavet. Siin käsitlen aga eelkõige sellist infot, mis võiks mõjutada tõlgete lugemist ja mõtestamist. Pikemalt ja tähenduslikumalt on iseloomustatud kolme tõlkijat: Harrist, Matthews'i ja Orast.

E. Howard Harrise puhul tuleb esile isikliku kontakti ja sõpruse aspekt, siiras (kuigi poliitiliselt jõuetu) kaasaelamine. Eessõnas oma ülevaatele eesti kirjandusest mainib ta korduvaid Eestis-käike ja tänab oma häid sõpru ja tuttavaid ülevaate detailide eest (Harris 1947: [4]). Torma eessõna Harrise antoloogiale mainib, et Harris on korduvalt Eestit külastanud ja jälgib eesti kultuuri arengut „nii mõistvalt ja sooja sümpaatiaga“ (Torma 1950: 5). Harrise tegevuse taga paistab olevat tahe Euroopale meelde tuletada, et eestlased on olemas ja ei taha kuuluda Nõukogude Liitu: oma ülevaates kirjeldab ta Eesti saatust üsna selgesõnaliselt („rahva iseseisvuse vägistamine“, „Eesti allaneelamine“, „rõhumine“, mis „toob igal väikerahvaste armastajal pisarad silma“ – Harris 1947: 79) ning rõhutab, et eesti kultuurilised saavutused pole kuhugi kadunud ja „väärivad jäädvustamist“ (*op. cit.* [4]).

Matthews'i antoloogia kaaneümbrise tagaklapil on Matthews'i kirjeldatud kui „sünnipärast eestlast“ (*native Estonian*) ja „üht suurimat elavat slavisti“, kes on hariduse omandanud Eestis ja Inglismaal. Mainitakse, et Matthews on Londoni ülikooli slaavi ja Ida-Euroopa uuringute osakonna juhataja ja Slavonic and East European Review toimetaja ning on avaldanud ka algupärast ingliskeelset luulet; nii et tegemist on igast küljest asjatundjaga. Tõlkija hoiakust, suhtest tõlgitava materjaliga ja võib-olla ka eesmärkidest annab aimu kogumiku moto: „Sulle Emamaa, kes olid / Võitva päeva kõrgustesse / Kaduviku tuha valust / Tõusnud tulilinnuna, / Sulle jälle tuhka langend, / Sulle uute tiibe ootel“ (Matthews 1953: [xxx])

Orase tõlgete kogumik (2001) on käsitletavatest kõige tõlkijakesksem. Anne Lange eessõna (Lange 2001) käsitleb Orast eesti ja Euroopa kultuuri kontekstis. Lange kirjeldab Orase keelterikast lapsepõlve (2001: 14), millega kaasneb eripärane suhtumine keeltevahetusesse ning mõtte ja keele suhtesse (*op. cit.* 14-15). Orase eluaegne huvi oli ajaloost lõhestatud Euroopa kultuuri ühtsus (*op. cit.* 14), mille vahendamine eri keeltes annab uusi perspektiive (*op. cit.* 15),

ja *Weltliteratur* kui kirjandus, mis elab tänu muutumisele ja taassündidele teistes keeltes (*ibid.*). Oras nägi luulet kui vahendit intensiivsete kujundite kaudu sügavama mõistmise väljendamiseks; luule peab harrastama „reaalsuse kunsti, nimetades, postuleerides ja püüdes mõõta antu ja võimaliku valdkondi“ (*op. cit.* 19). Luuletajas hindas Oras isiklikku pühendumust ja ausust, läbielatud ja mõtestatud kogemusi ning oskust väljendada neid nüanseeritult, peenelt ja vallates meisterlikult keele kõiki kihte (*ibid.*). Lange mainib ka Orase poliitilist hoiakut paguluses, „olguigi naiivset“ (*op. cit.* 20), mis väljendus „Balti varjutuse“ kirjutamises. Ajaloo keerdkäikudest hoolimata ei kaotanud Oras usku luulesse: Lange kirjeldab Orast samade sõnadega, millega Oras ise Alverit: „tema usk elava vaimu jõudu, mis suudab luua uue maailma, polnud pelk poeetiline fantaasia“ (*ibid.*). Ka tõlketekstide valikus ilmneb Orase usk võimesse sõnadega teataval määral maailma muuta: valik „toob võitude kõrval samavõrd esile ka kaotusi“ ning vihjab sellega „tõlkija vastutustundlikule soovile mitte pehmeneda Euroopa sõjajärgset seisu“ (*op. cit.* 21).

Kõigi kolme puhul (Matthewsil kõige vähem, aga siiski) tõuseb vähemalt mingil määral esile kirjandustegevuse kaudu väljenduv poliitiline kaasaelamine Eestile. Matthews puhul rõhutatakse ka kvalifikatsiooni; nii Matthews kui ka Harrise puhul isiklikku seost Eestiga. Orase iseloomustusest saab lugeja aga vihjeid, milline luulemaitses ja kirjanduskontseptsioon on tema tõlkimiseks valitud tekstide ja tõlkevalikute taga.

Mõned tõlkijad ja koostajad kommenteerivad ka tõlkepõhimõtteid või -kvaliteeti. Mardi Valgemäe sissejuhatus PEN-klubi kogumikule (Alver 1989a) vabandab, et tõlked „kahandavad paratamatult“ pisut Alveri luule vaimukust ja virtuoossust, kuid loodab, et neisse jääb siiski piisavalt Alveri „isiklikku häält“ (Valgemäe 1989: [3]). Emery George toob eessõnas kogumikule „Shifting Borders“ välja, et tõlkeilt nõuti luuletusena toimimist (George 1983: xxviii) ning et tulemused näitasid, et „luule, mis on hea ühes keeles, jääb heaks ka teises keeles“ (*ibid.*). Ivar Ivask, kes sellesse kogumikku enamiku eestikeelsetest luuletustest tõlkis, kirjeldab oma taktikat täpsemalt: „Püüdsin olla truu tunde ja kujunditele, mõttele ja teatud määral toonile, aga mitte meetrumile ja lõppriimidele. Eriti ebaõiglane on sõnamuusika puudumine Underi, Alveri ja Grünthali tõlgetes. Alveri imeline täpsus [...] tundus aga siiski ka iseenesest jäädvustamist väärivat“ (Ivask 1983a: 5).

Erik Linnolt kommenteerib oma tõlkeid ainult aforistliku väitega, mis on ise vormistatud luuletusesarnaselt: „Mõned usuvad, et hea luule / on tõlkimatu, aga ikkagi / seda tõlgitakse“ (Linnolt 2005: 6).

Hilary Bird kirjeldab oma tõlkefilosoofiat põhjalikult: kõige tähtsamaks on peetud „materjali tähendust“ (Bird 2017: 2). Bird vastandab tõlkimise võimalikkust õõnestavale ja „läbitungimatut teisesust“ kuulutavale Sapir-Whorfi hüpoteesile oma tõlkepõhimõtte, milleks on „vaimu demokraatia“ (*ibid.*). Tõlkides on Bird oma sõnul vältinud sõna-sõnalist tõlget ja „säilitanud teoste vormi ja meetrumi nii palju, kui võimalik“ (*ibid.*). Lõpetuseks nendib Bird, et tõlked on tehtud Edward FitzGerald, Omar Khayyámi tõlkija vaimus: „Asi peab iga hinna eest elama... parem elus varblane kui kotkatopis“ (*ibid.*)

Tõlgetest eksplitsiitselt kirjutades kaldutakse niisiis kas kinnitama, et vormiline või muu algkeelne võlu võib olla kaduma läinud, aga ka tõlkes allesjäänud on endiselt lugemist väärt, või siis viitama tõlkeprotsessi müstikale.

2.4.2.4 Info kultuurikonteksti kohta

Käsitlen pikemalt selliseid kontekstikirjeldusi, mis võiksid Alveri-tõlgete lugemist otsesemalt mõjutada. Ruuminappusel ei ole siin võimalik põhjalikumalt esitada ega võrrelda mitmes väljaandes esinevaid ülevaateid kõigist eesti kirjandusloo perioodidest.

E. Howard Harrise (1947 [1943]) ülevaade eesti kirjandusest algab kaartidega, mis näitavad Eesti asukohta Euroopas ja Eesti tähtsamaid linnu. Eessõnas on mainitud, et Eesti on „nüüd [juuli 1943] Saksa ikke all“, kuid 1918. aasta iseseisvumise ja II maailmasõja vahel olid Eesti „pingutused imetlusväärsed“ (Harris 1947: 7). Harris annab oma raamatus ülevaate eesti kirjanduse etappidest alates rahvaluulest kuni „modernse kirjanduseni“, mis lõppeb tema käsituses arbujatega. Enne kirjanduse juurde asumist portreeterib Harris lühidalt ka Eesti maastikke (*op. cit.* 9-10), mis mõjutavat ka kirjandustoodangu meeleolusid (*op. cit.* 9), linnu (*op. cit.* 10, 16), keeleajalugu (*op. cit.* 12-13), usu- ja kogukonnatunnet (*op. cit.* 14-15), üldist ajalugu („poliitiline tuhkatriinulugu“ – *op. cit.* 15) alates esimestest asunistest läbi Saksa, Taani, Poola, Rootsi ja Vene vallutuste, ärkamisaja „kultuurimõõga“ ja iseseisvumise kuni saksa okupatsioonini („Milline rikkalik materjal on kirjanikele nende rahva ajalugu!“ – *op. cit.* 16) ja eestlase vaimu või hinge (muuhulgas saame teada, et eestlane olevat kahetine: „mõnes asjas passiivne, teises aktiivne“ (*op. cit.* 11); elastne, järelemõtlik, temas ei puudu romantilisus ja emotsionaalsus, kuid need on vaoshoitud, seega on ta tasakaalukas; eestlane on progressiivne, avatud uutele ideedele, individualistlik, viisakas ja sõbralik, visa, järjekindel, vastupidav, töökas, edasipüüdlik, usub hariduse ja töö edasiviivase jõudu, temas on „Soome graniiti“ ja pisut põikpäisust, aga talupojana on tal ka vaistlik suhe mullaga ja vabaduseinstinkt, terav huumorimeel ja poeetiline ilmavaade (*op. cit.* 12). Peamiselt on eestlane „kujutlusvõimega

realist“ – *ibid.*). Eestlasi teiste rahvustega võrreldes leiab Harris kokkuvõtteks, et tegu on „Baltimaade šotlasega“ (*ibid.*). Tutvustus lõpeb väitega, et „väikestes eraldatud aedades võib kasvada haruldasi lilli“ (*op. cit.* 17) ja usuga, et „rahvad (isegi allaheidetud) võivad oma hinge alles hoida kultuuri mõõga ning laulu lohutuse ja innustuse abil“ (*ibid.*).

Alveri lähemat konteksti, „modernset kirjandust“, kirjeldab Harris kui „mitte ainult rohket, vaid ka kvaliteetset“ (Harris 1947: 69). Harris esitleb Alverit ühes teiste arbujaatega (Harrise tõlkes *Divinations, Insights, Intuitions*; *op. cit.* 72) ning seletab „arbumist“ kui soomeugri šamanistlikku praktikat, kus tuleviku ennustamiseks ja kurjusega võitlemiseks otsitakse „algsõna“ (*origin word*; *op. cit.* 72).

Harrise tõlkeantoloogiat avav diplomaat August Torma eessõna mainib esiteks eesti kirjanduse tõlkelugu Suurbritannias, mis koosneb seni ühestainsast raamatust (William Forsell Kirby *The Hero of Esthonia*). Torma nendib, et eestlaste loov vaim on alati muljetavaldavalt tootlik olnud (Torma 1950: 4), mainib rahvaluulekogusid ja nende globaalset huviväärsust (*op. cit.* 5). „Välisvaatlejad“ kinnitavat, et „eriti luule alal on eesti kirjandus saavutanud väga kõrge taseme“ (*ibid.*). Harrise kogumik peaks Torma sõnul võimaldama ingliskeelsel lugejal heita põgusa pilgu „eesti rahva hinge, kes on olnud sajandeid lääne tsivilisatsiooni piiripunktiks Ida-Euroopa soomaal“ (*op. cit.* 6). Torma selgitab, et okupatsioon on toonud kaasa ka kunstilise vabaduse kaotuse, kuid et eestlaste loov vaim pole surnud, vaid avaldub vabana väliseestlastel (*ibid.*). Kuigi viimane väide kõlab nagu hauakivi kodu-eesti kirjandusele, lõpetab Torma lootusrikka tsitaadiga A. Viirlaiult (Harrise tõlkes *we are raising with pride to the skies / our fearless eyes [...] Over those who lord us we are lords* – *ibid.*).

Matthewsi antoloogia (1953) kaaneümbrise esiklapp esitab eestlasi kui soomlaste sõsarrahvast, kellel on teadaolevalt kõige rikkalikum rahvaluulekogu senini, aga ka tänapäeva eesti luule on muljetavaldavalt mitmekesine, intensiivne ja sügav, kantud rahvalaulikutelt päritud „tõelisest lüürilisest andest“. Selle „kartmatu rahva“ luule põhitoon on „traagiline ja tume“, aga luule „emotsionaalne jõud ja sugestiivne sümbolism“ ilmutavad „sügavale juurdunud elujõudu“, mis on võimaldanud säilitada eestlastel oma identiteeti ja kultuuri tuhandeid aastaid maatükil, mille pärast on palju võideldud (*ibid.*). Suits, Under, Alver, Visnapuu, Kangro jt „võiksid olla igas tänapäeva Euroopa kirjandusloo tähtsal kohal, kui poleks keelebarjääri“ (*ibid.*).

Matthewsi eessõna annab ülevaate „eesti kirjanduse perioodidest“. Arbujaid esitab ta kui tasakaalustumist pärast „Kirjandusliku orbiidi“ äärmuslikku reaktsiooni eelmiste põlvkondade romantismile (Matthews 1953: xxii-xxiii). Arbujad (Matthewsil *Logomancers*) on Matthews

sõnul Euroopa kirjanduse peal kasvanud, kuid „vabad esteetide boheemlaslikust snobismist“ (*op. cit.* xxiii). Matthews vastandab neid „Noor-Eestile“ ja „Siurule“ kui rahvuskultuuri toojaid rahvusvahelise kultuuri ülevõtjatele ning „Orbiidile“ kui võrdluse ja uurimise kaudu kainenunud isikliku kunsti viljelejaid ebaisikliku kunsti viljelejatele. (*ibid.*). Arbujaid kujundanud mõjudest nimetab Matthews nii omamaiseid kui võõraid: Suitsu nüansimeel koos prantsuse ja vene sümbolistidega (*ibid.*). Neil on eelnevatest põlvkondadest täpsem keelekasutus, prosoodiateadlikkus ja kriitikameel tehnika suhtes (*ibid.*), millega nad kajastasid kainelt valitsevat meeleolu, st ühtaegu ajastu pessimismi ja uut „romantilist kiirgust“ (*ibid.*). Eesti luule oli Matthews si sõnuõ arbutatega jätnud seljataha taassünnivalud ja lähenes küpsusele (*op. cit.* xxiv), kui loomuliku arengu katkestasid sõda ja okupatsioonid, millega kadus Eestis nii poliitiline kui ka kirjanduslik vabadus (*op. cit.* xxv). Kirjanikud, kes jäid kodumaale, nt Alver, elasid „passiivse vastupanu seisundis“ (*ibid.*).

Ants Orase tõlgete kogumiku eessõnas peab Anne Lange Orase ja seega enam-vähem ka arbutate kujunemisajale iseloomulikuks usku, et Eesti võib lääne tsivilisatsioonis võrdsena osaleda „saagem eurooplasteks, jäägem eestlasteks“ vaimus (Lange 2002: 14). Euroopa väsimusmeeleoludele kahe ilmasõja vahel vastandab Lange Eesti lootusrikkuse: „„Õhtumaade allakäigu“ ja „Ahermaa“ meeleolud ei saanudki ju võtta maad eestlaste seas, kes olid alles iseseisvuse kätte võitnud ja pidid tasa tegema ajaloole kaotatud sajandid“ (*op. cit.* 17). Lange rõhutab, et tagasivaates hämmastab lugejat kirjanduselu intensiivsus ja valitsenud veendumus, et „kirjandus võib olla moraalse energia allikaks ja keskmeks. Sest Eestis pandi just kirjasõnale [...] vastutus kasvatada eestlased rahvaks, kes samastab end oma suveräänse riigiga“ (*ibid.*). Konkreetsemalt arbutate puhul (Lange toob ära teiste pakutud tõlked *conjurers*, *soothsayers* ja *logomancers*) osutab Lange Orase pilgu läbi „uuele värsikultuurile, valvsale intellektile ning kunstilisele ja inimlikule siirusele“ (*op. cit.* 20).

Oras ise põhjendab Alverit tutvustades tema usku „elavasse vaimu, [...] mis on võimeline looma uusi maailmu“ ning „intellektuaalse pingutuse erakordset intensiivsust“ kuulumisega rahva hulka, kes nägi oma tulevikku loometegevuses, „kellel polnud ajaloost lõigatud kuigi palju loorbereid, millel puhata, kuid keda kummitas haardeulatuses tulevik“ ja kes tundis, et aeg loometungi teostamiseks võib olla piiratud (Oras 2002a: 118-119)

Ivar Ivaski (1979) artiklis on Eesti ajaloost räägitud põhiliselt läbi konkreetsete luuletuste analüüsi (folkloor, väike rahvas impeeriumi ikkes, pagulased ja traumad).

1983. aasta Ida-Euroopa antoloogias (George 1983) esitleb Ivar Ivask Alverit ja teisi arbutaid kui „kolmanda põlvkonna“ esindajat (pärast Noor-Eestit ja Siurut), kes on saanud

läbinisti eestikeelse hariduse (Ivask 1983a: 4). Ivask läheb aga jahmatava sujuvusega Arbujatelt üle otse väliseesti kirjanikele, mainimata sõnagagi sõda, okupatsioone või muid põhjuseid, mis üldse tingisid väliseesti kogukonna olemasolu. Ka Alveri kuulsat vaikimisperioodi ei seo Ivask otsesõnu ajalooga. Alveri tutvustuses ütleb ta järjestikku lausetes, et arbujatest jäi (mainimata, pärast mida) enamik Eestisse ning hoidus oma „moraalset ja poeetilist ausust“ kompromiteerimast (mainimata, millega), avaldades kuni kuuekümnendateni vähe luulet või üldse mitte midagi; et Alveri esimene abikaasa Talvik suri Siberis (mainimata, mis põhjusel ta üldse Siberisse sattus) ja rehabiliteeriti postuumselt; ning et Alver tõlkis pärast sõda elatise teenimiseks kirjandusklassikat (*ibid.*). Kõigi nende faktide tagamaa, nõukogude okupatsiooni mainimise asemel on aga kummaline vaikus.

Vaikust võib seletada antoloogia peatoimetaja eessõnas (George 1983a) väljendatud sooviga vältida antoloogia muutumist „külma sõja kähmluse tallermaaks“ (*op. cit.* xxxv) ja sissejuhatuse üldise ülimalt apoliitilise, peaaegu isegi antipoliitilise tooniga. Antoloogiasse tekstide valimisel on toimetus vältinud muuhulgas „ülipatriootlikke hoiakuid“ ja „värsivormis poliitilist aktivismi“, katseid väljendada ühiskonnas tajutud ebaõiglusi, „olgu siis tegelikke või kujutletuid“, sest õigustatud protestis pole küll midagi halba, kuid „selle koht ei ole luules“ (*op. cit.* xxxvi). Antoloogiasse valitud luuletused pidid seega „funktsioneerima luuletusena“ ja „olema kirjutatud selleks, et kirjutada luuletus“, mitte selleks, et kommenteerida poliitikat (*ibid.*). Luule peaks George'i meelest olema „erapooletu sõnakasutus“ (*disinterested use of words*), mistõttu „[l]uule, mis avaldab arvamust [*speaks up*] ei ole enam luule“, vaid muutub juba „millekski muuks“ (*ibid.*). George taunib siiski eelkõige otsesõnalist poliitilist retoorikat: „Head luuletajad oskavad kommenteerida poliitikat nii, et kirjutavas samas ikkagi luuletuse“ (*ibid.*).

Ida-Euroopa luule maastik, mis antoloogia lugejale läbi selliste filtrite avaneb, on George'i sõnul (lääne inimese jaoks) võõrastav, aga sisaldab ka tuttavaid elemente (George 1983a: xxxvii). George'i „meie“ on Ameerika „meie“, Ida-Euroopa on suurele osale sellest publikust lihtsalt „raudse eesriide tagune“ või paremal juhul „vana kodumaa“, kust pärinevad vanaemad, head retseptid ja Dracula (*op. cit.* xxxiii). Et see piirkond on „sama inimlik ja tsiviliseeritud kui meie“ ja et seal veel pealekauba head luulet kirjutatakse, võib „meeldivalt üllatada“ neidki, kes on Ida-Euroopa kultuuriga keskmisest paremini kursis (*ibid.*). Ida-Euroopa luules esinevat segu tuttavast ja võõrast seletab George sellega, et „modernse kirjandusloo täisvalgusse jõudis Ida-Euroopa lääne poole pöördudes“ (*op. cit.* xxxviii). Eriti Kirde-Euroopa tahtis end kahe maailmasõja vahel näidata „euroopalikuna, šikina, ajakohasena“, aga teisalt

ammutab ka oma etnilisest pagasist (*ibid.*). Ida-Euroopa luulet toidab niisiis ida ja lääne, uue ja vana vaheline lakkamatu pinge (*ibid.*).

Eesti PEN-klubi 1989. aastal välja antud tõlkekogumik algab peaaegu kohe poliitilise noodiga: pärast Alveri surma puhul leina avaldamist on sisekaanel märgitud, et PEN-i Eesti keskuse eelmine publikatsioon ilmus detsembris 1939, enne, kui Nõukogude Liit Eesti okupeerimis ja vägivaldselt annekteeris (Alver 1989a). Mardi Valgemäe sissejuhatuses nenditakse, et eesti keel on küllap lugejate enamiku meelest isegi tundmatute keelte seas „nii olulisuselt kui kättesaadavuselt üks viimaseid“ (Valgemäe 1989: [2]), kuid eestikeelne luule väärib kahtlemata kättesaadavaks tegemist (*op. cit.* [3]). Eesti keelt kirjeldatakse kui soome keele sugulast ja eesti keele trohheilisust vastandatakse jambilisele inglise keelele (*op. cit.* [2]). Ülilühiülevaade eesti kirjandusloost mainib rikkalikku rahvaluulekogu, kirjanduskeeleks saamist 1860ndate ärkamisajal ning naiste kesksust eesti lüürikas (nii rahva- kui kunstluules – *op. cit.* [2]). Eesti ajalugu avaneb põhjalikumalt läbi Alveri eluloo.

Ida-Euroopa luule antoloogia „Shifting Borders“ peatoimetaja Walter Cummins osutab kaaneümbrise siseklapil, et kogumikus ilmneb selgelt „erinevus Ida-Euroopa ja Lääne-Euroopa luule olemuse vahel“ ning et kuigi paljud esindatud keeltest on kõnelejate arvult väiksed, on nende luule rahva ajaloos kesksel kohal ja rahva ühtsuse allikas (Cummins 1993). Cummins seob tekstide teemad nende kirjutamise aegse poliitilise rõhumisega. Nentides küll, et luule ei ole loomulikult otsene ajalookirjutus, vaid ületab oma konkreetse aja ja koha, leiab ta eessõnas siiski, et tervikuna peaks kogumik andma aimu kaheksakümnendatest kui murrangulisest ajalooperioodist, mis viis Ida-Euroopa ajaloo olulise pöördepunktini (Cummins 1993: 7).

Antoloogia sissejuhatuse on kirjutanud Burton Raffel, kes vaatab mitte ainult Ida-Euroopa, vaid kogu Euroopa luulet „teise“ vaatepunktist – Ameerikast. Ida-Euroopa luule on „väga teistsugune“, sellel on „terav serv“, mis lugejat lausa veristab: „Haavad on päris ja veri niisamuti“ (Raffel 1993: 15). Raffel leiab, et Ida-Euroopa luule käsitleb reaalsust nukra elutarkusega (*sad wisdom* – *op. cit.* 16). Ida-Euroopa ootamatuse ja teistsugususe „sügavad ja alalised põhjused“ (*deep and abiding causes*) leiab Raffel ajaloost (*op. cit.* 17). Raamatud on ühtlasi lahinguväljad ja lahingud ei ole kunagi möödas (*op. cit.* 21). Ida-Euroopa rahvad on ajaloo jooksul pidanud oma keele ja kirjanduse, eriti luule külge klammerduma kaitseks võimsate rõhujate eest (*op. cit.* 18). Raffel leiab, et kui Lääne-Euroopa luule keskendub pigem esteetilistele aspektidele, siis Ida-Euroopa luule teeb võimsaks sisu ja selle eetikat kandev ühtsustunne (*sense of communality* – *op. cit.* 20), luuletaja kõneleb oma rahva eest (*op. cit.*: 21),

luule pole Ida-Euroopas „ainult luule“, luule eest võib surra, luule võib kukutada valitsusi (*op. cit.* 23).

80-ndate eesti luulesse on antoloogias sissejuhatuse kirjutanud Doris Kareva. Ka tema rõhutab allasurutud rahva võitlust vabaduse ja ellujäämise eest, kus luule on viis üksteisele kinnitada, et ollakse olemas ja tuntakse veel tõelisi inimväärtusi, ilu ja tõde (Kareva 1993: 31). Eestlaslikkust defineerib Kareva kui kuuluvustunnet, lahutamatu kodumaa loodusest või olemusest (*nature*), minevikust ja olevikust, mis ilmneb selgelt igas eesti luuletajas (*ibid.*). Kareva sõnul on iga eestikeelne luuletus „armastusluuletus emakeelele“, vastupanu väljendus, ellujäämise kuulutus (*ibid.*). 80ndateni jõudmiseks annab Kareva paarisõnalise ülevaate ka eelmistest kümnenditest: 40ndaid iseloomustavad tapatalgud ja küüditamine, 50ndaid hirm ja frustratsioon, 60ndaid korraks tärganud lootus ja seejärel sügav pettumus, 70ndaid ja 80ndaid illusioonide purunemine, sisetormid, valusate mälestuste esilekerkimine (*ibid.*). Kareva leiab, et tsensuuri absurdset rangust ei suuda mõista need, kes pole seda omal nahal kogenud (*op. cit.* 32). Seetõttu pidi luule omandama „teemandi kõvaduse, puhtuse ja mitmemõõtmelise sära“, et pääseda tsensuurist läbi ja samas ikka veel lugejale midagi öelda (*ibid.*). Kui see aga õnnestus, oli luulel ühiskonnaelus eriline koht: „luule pidi lohutama ja julgustama neid, kellelt oli võetud religioon, poliitiline ja rahvuslik sõltumatus. Luuletaja oli targa [*sage*] rollis“ (*ibid.*).

„Tuulelaeva“ kogumikus annab ülevaate eesti kirjandusloost Lauri Sommer. Keele iseloomulike omadustena nimetab ta laulvust, möödapääsmatut eufoonilisust, folkloorist pärinevaid rütme ja mängima ahvatlevat sõna (Sommer 2001: 18). Arbujaid (siin *Soothsayers*) kirjeldab Sommer kui esimest eestikeelse haridusega põlvkonda, kes samas tundsid ka Euroopa ja kaugemaid teemasid; keda ei haaranud kaasa olupoliitika kisklused, aga kes ei istunud ka vandlitornis (*op. cit.* 23). II maailmasõda tegi sellele arengule lõpu ja paiskas saatused segi (selles ülevaates ei mainita näiteks, et Alver üldse enam hiljem midagi kirjutanud oleks), kuid arbujaate mõju kestis edasi nii küüditatute lauludes, 50ndate ja 60ndate luules kui ka tänapäeval (*op. cit.* 23-24).

John Hayes Hurley kirjeldab antoloogias „Ekei“ (Hayes Hurley, Linnolt 2005) põgusalt, millise mulje on talle tõlkimise käigus jätnud „eesti luuletajate hing“, mida iseloomustab „sügav ühtsustunne Loodusega, võitmatu koduarmastus, isegi kui nad on sealt välja aetud, ja eelkõige murdumatu vaim“ (Hayes Hurley 2005: 8). Eesti luuletajad, nagu kõik eestlased „are a strong, proud people“ (*ibid.*).

Hilary Birdi antoloogia alustab eesti rahva väiksusele osutamisest, millest ei peaks aga tegema järeldusi eesti kultuuriloomingu kvaliteeti kohta (Bird 2017: 2). Tegu on „rikkaliku

kirjandustraditsiooniga“, mis vääriks Birdi sõnul laiemat tuntust (*ibid.*). Ka Bird rõhutab eestlaste sügavaid tundeid eesti keele ja luule suhtes, mida on läbi ajaloo nähtud identiteedi kinnitamise ja rõhumisele vastuseismise vahendina, rahva „südameverena“ (*op. cit.* 3). Rahvalauludest läbi kirjandusajaloo 2000ndateni jõudes puudutab Bird ka arbujaid (*Augurs*), kelle puhul mainib sümbolismi, intellektualismi, skeptitsismi, rafineeritust ja vastuseisu 30-ndate vaikivale ajastule ning „dekadentide“ silti ja avaldamiskeeldu Nõukogude okupatsiooni ajal (*op. cit.* 7).

Naiste luule antoloogiad (Barnstone, Barnstone 1992 [1980]; Barnstone 2002 [1990]) käsitlevad kontekstina naiste ja naiste luule kohta kogu maailma kogu ajaloos. Alike Barnstone toob kogumiku eessõnas välja, et varaseim teadaolev luuletaja on naine (Sumeri preestrinna Enheduanna) ning teistest kunstidest pole nii vanu naiste loodud teoseid säilinud (Barnstone 1980: xxiii). Naised on igal pool ja alati luulega tegelenud, aga palju nende loomingust on kaotsi läinud, sest seda ei peetud säilitamisväärseks (*ibid.*). Kogumiku põhimõte on niisiis olnud pakkuda lugejale head luulet eri keeltest ja eri aegadest (*op. cit.* xxiii-xxiv). Sappholt laenatud motoga esitleb kogumik end vastukaaluna tendentsile naisi ja nende loomingut unustada: „Keegi, ma ütlen sulle, / peab meid meeles“ (*op. cit.* [vii]).

Laiemat kultuurikonteksti tutvustavatest peritekstidest tõuseb seega esile tõlgete mäletamisfunktsioon: tõlgete jt refraktsioonide kaudu tuletatakse (inglisekeelsele) maailmale meelde, et keegi (eestlased, idaeurooplased, naised) on olemas ja kirjutab (head) luulet. Nii eesti kui Ida-Euroopa kontekstis rõhutatakse luule rolli identiteediloomes: luule rahvusliku ühtekuuluvuse, ellujäämise, väärtuste säilitamise viis, mille külge ohustatud rahvad klammerduvad; religiooni ja iseseisvuse aseaine, lohutus ja julgustus.

Iseloomustatava konteksti võib jagada kontsentrilistesse ringidesse: arbujad, Eesti ja Ida-Euroopa. Arbujaid (*divinations, insights, intuitions, logomancers, conjurers, soothsayers, augurs*) kirjeldatakse rahvusliku ja rahvusvahelise ühendajana, eesti luule küpsuse saavutajatena, rõhutatakse emakeelset haridust (midagi, mille märkimisväärsus inglise keele emakeelena kõnelejat võib-olla üllatab), vormikultuuri; sümbolismi, intellektuaalsuse ja isiklikkuse kooseksisteerimist. Eesti kultuuri iseloomustades mainitakse tihti väiksust, tundmatust, kultuuritoodangu maailmatasemel kvaliteeti sellest hoolimata, rahvaluule olulisust, korduvaid vallutusi, kirjandus keskset osa rahva kujundamisel, keele omadusi, ning kaldutakse mõnikord ka rahva hinge teemalistesse spekulatsioonidesse. Ida-Euroopa puhul on silmatorkav, et kirjeldajad asuvad selgelt „teise“ positsioonil: Ida-Euroopa on „väga teistsugune“ ja samas ka üllatavalt tuttav, üleüldiselt vähetuntud, peamiselt stereotüüpide kaudu, siiski üllatavalt

tsiviliseeritud ja toodab isegi head kirjandust. Kaks suurt Ida-Euroopa luule kogumikku, mille ilmumisaegu lahutab kümme aastat (1983 ja 1993), esindavad kardinaalselt erinevat suhtumist luule poliitilisesse: külmast sõjast pingestatud rahvusvaheliste suhete, Nõukogude Liidu stagnatsiooni haripunkti ja tsensuuri taustal ilmunud 1983. aasta oma eitab ja taunib seda üsna eksplitsiitselt ja paljusõnaliselt, 1993. aastal, pärast Nõukogude Liidu lagunemist ilmunud antoloogia eessõnad aga peaaegu ainult poliitilisusele keskenduvadki.

3. Tõlgete analüüs

Kuna kõigi leitud tõlgete analüüsimine võtaks liiga palju ruumi või jääks pealiskaudseks, on analüüsimiseks valitud tõlked, mida on ühest luuletusest mitu. Selliseid tõlkekomplekte on kokku üksteist, neist ühes viis, ühes neli ja ülejäänutes kaks erinevat tõlget. Tõlkekomplektid on analüüsimiseks valitud lootuses, et kui tõlkeid samast tekstist on mitu, on neid kergem näha possibilistliku tõlkekontseptsiooni kaudu Hasso Krulli mõistes, st tajuda, et tõlge ei olene üksnes põhjusteksti omadustest, vaid ka tõlkija tahtest (Krull 2015: 28), ja et ükski tõlge pole lõplik ja definitiivne (*op. cit.* 30). See aga võimaldab paremini keskenduda tõlgetele kui refraktsioonidele, mitte kui lähteteksti ebatäiuslikele peegeldustele. Ühtlasi tekib huvitav võimalus võrrelda samade tekstide tõlgendusi erinevatel aegadel.

Kordustõlgete jaotus nii aastate kui tõlkijate kaupa on (statistiliselt väikest hulka arvestades) suhteliselt representatiivne: valimis on tõlkeid igast aastast, mil tõlkeid üldse ilmus (välja arvatud üksikud tõlked 1947. ja 2013. aastal). Lisaks tõlgete ajalisele jaotusele on oluline ka algtekstide ajaline jaotus: kui valimisse jääksid ainult ühe perioodi tekstid, oleks see ühekülgne. Kui võtta piirjooneks vaikimisperiood 40-ndate teisest poolest 1960-ndateni, võib selle järgi Alveri loominguga jagada tinglikult “varasemaks Alveriks” (1930-ndad), “hilisemaks Alveriks” (alates 1960-ndatest) ja sinna vahele jäävaks üleminekuajaks (1930-ndate lõpp ja 40-ndate algus). Üheksast luuletusest, mida on mitu korda tõlgitud, pärineb viis 30-ndatest (“Maalija lõvipuuris”, “Kannibal”, “Titaanid”, “Raudne taevast” ja “**** Mitte viirastus, meeltepett” ilmusid kõik “Tolmus ja tules” 1936. aastal), kaks 40-ndate algusest (“Rätsep Mure” 1942, kuues kild “Kuuest killust” 1943) ja neli hilisemast perioodist (“Tähetund” 1965, „Eluhelbed“ 1971, „Võlg“ 1981 ja “Korallid Emajões” 1986). Seega on kõik etapid valimis esindatud. Niisiis võiks loota, et kõigi peritekstide ja tõlkevalimi analüüsist tehtavad järeldused on teataval määral üldistatavad kogu ingliskeelsele Alverile.

Analüüsitavad tõlked on kronoloogilises järjestuses (tõlke ilmumisaaja järgi, v.a Orase ja Birdi puhul) ära toodud tabelis 2.

Tabel 2. Analüüsitavad tõlked			
tõlke ilmumisaasta	tõlkija	algteksti pealkiri/tõlke pealkiri	luuletuse esmailmumisaasta
1950	E. Howard Harris	Raudne taevas / The Iron Heaven	1936
1950	E. Howard Harris	Titaanid / The Titans	1936
1953	W. K. Matthews	Kannibal /Cannibal	1936
1953	W. K. Matthews	Mitte viirastus, meeltepett / Not a Phantom to Work Upon	1936
1953	W. K. Matthews	Rätsep Mure / Tailor Care	1942
1953	W. K. Matthews	Titaanid / Titans	1936
(196X)2002	Ants Oras	Maalija lõvipuuris / The Artist in the Lion's Cage	1936
(196X)2002	Ants Oras	Raudne taevas / The Iron Heaven	1936
(196X)2002	Ants Oras	Titaanid(Suured voogajad) / The Titans	1936
1969	Astrid Ivask	Tähetund / The Hour of Destiny	1965
1980	Willis Barnstone, Felix Oinas	Maalija lõvipuuris / The Painter in the Lion's Cage	1936
1980, 1989	Willis Barnstone, Felix Oinas	Rätsep Mure / A Tailor Called Sorrow	1942
1980	Willis Barnstone, Felix Oinas	Raudne taevas / Iron Heaven	1936
1980	Willis Barnstone, Felix Oinas	Titaanid / The Titans	1936
1983	Ivar Ivask	Kild [Kuus kildu, 6] / Fragment	valmis 1943, ilmus 1966
1983	Astrid Ivask	Tähetund / Stellar Hour	1965
1989	Walter May	Korallid Emajões / Corals in the Stream	1986
1989	Taimi Ene Moks	Eluhelbed / Flakes of Life	1971
1989	Elmar Maripuu	Kannibal / Cannibal	1936
1989	Bernard Lionel Einbond, Mardi Valgemäe	Kuus kildu / Six Fragments	1943
1993, 2001	Elmar Maripuu	Korallid Emajões / Corals in an Ancient River	1986
1993, 2001	Elmar Maripuu	Tähetund / The Star-Bright Hour	1965
1993, 2001	Elmar Maripuu	Võlg / The Debt	1981
2001	? (Tuulelaev)	Mitte viirastus, meeltepett / Not a Dream	1936

2005	Erik Linnolt, John Hayes Hurley	Titaanid / The Titans	1936
2006	K. Linda Kivi	Eluhelbed / Life flakes	1971
2017	Hilary Bird	Raudne taevas / Iron Heaven	1936
2017	Hilary Bird	Võlg / The debt	1981

3.1 “Titaanid” (1936)

„Titaanid“ on alverlikku vertikaaltelge kasutav ja iseloomulikult pöörav tekst. Mõtetele on omistatud platooniliste ideede sarnane tõelisus ja iseseisvus, inimeste ja ideede suhet on aga kujutatud kahepoolse sõltuvusena. Luuletus järgib klassikalist „Tolmu ja tule“ vormi: range nelikanapest, täisriimid, kandilised stroofid.

3.1.1 Ilmumiskontekstid

„Titaanid“, inglise keeles Alveri kõige tõlgitud luuletus, on ilmunud viies erinevas tõlkes. E. Howard Harrise tõlge pealkirjaga „The Titans“ ilmus tema 1950. aasta eesti luule antoloogias (Harris 1950: 33); W. K. Matthews'i tõlge („Titans“) tema 1953. aasta antoloogias (Matthews 1953: 105-106), Ants Orase tõlge („The Titans“) Orase tõlgete kogumikus 2002. aastal (Oras 2002: 121), Willis Barnstone'i ja Felix Oina tõlge maailma naiste luule antoloogias (Barnstone ja Barnstone 2002 [1980]: 371-372); Erik Linnolti ja John Hayes Hurley tõlge eesti 19. ja 20. sajandi luule kogumikus (Hurley ja Linnolt 2005: 41).

3.1.2 Vorm

Harris

Harris kasutab inglise keele kõige levinumat meetrumit, viiejalgset jambi. Jambil ja anapestil on küllaltki erinev kõlaline-emotsionaalne mõju ja ka erinevad kultuurilised assotsiatsioonid. Jamb mõjub inglise keeles kõige loomulikumana (Cuddon 1999: 408), olles seega märkamatu, markeerimata valik. Paljude ühest kinnisest silbist koosnevate sõnade reastamine jambirütmis loob pigem kiirustava, aga ka väga intensiivse, kontsentreeritud, kuulipildujaliku mulje (*But when our world dies; Man, Death and Earth*). Harris jälgendab Alveri ristiimiskeemi ja täisriime. Samas ei ole tõlkes kasutatud Alveri ülipikkade täishäälikute või diftongide, helisevate *l*-ide ja *n*-ide ning teravate *r*-idega võrreldavat kõlaorkestratsiooni.

Harrise tõlkes on iga stroof üks terve lause (originaalis oli lauseid viis – esimene stroof jagatud kaheks lauseks, nii et tõlkes on algus pisut hoogsam). Kokkuvõttes tundub, et Harrise valitud vormi võib nimetada analoogseks.

Matthews

Matthews ei ole Alveri anapesti otseselt jäljendanud, kuid pole ka rütmi täiesti muutnud, vaid valinud paindlikuma rõhulise värsisüsteemi ja kasutanud midagi amfibrahhoidilaadset, mis annab samasuguse kiikua, hooga rütmi kui anapest. Rõhke värsireas on tõlkes nagu lähtetekstiski neli, välja arvatud erandlikus viimases värsis, kus moodustuvad kaks rabavat ja sisulist kontrasti rõhutavat rida kolmest järjestikusest rõhust (*a new race tainted with death's old leaven*). Riimiskeem järgib lähteteksti oma. Leidub algriimi (*mind of man; flaming – fashion*), aga kõlaline orkestratsioon ei ole üldiselt väga silmatorkav. Lauseteks liigendamisel on Matthews teinud samasuguse liigutuse nagu Harris: esimese stroofi kaks lauset ühendanud (ehkki nõrgemalt, vaid semikooloniga). Üldiselt on tegu mimeetiliste vormivalikutega, ehkki mitte detailselt imiteerivate, vaid pigem sarnase mulje poole püüdlevatega.

Oras

Oras on kasutanud nelikanapesti. Riimiskeem on, nagu lähtetekstiski, täisriimidest moodustuv ristriim. Ka liigendus nii stroofideks kui ka lauseteks jäljendab Alveri oma. Nagu lähtetekstis, on tõlkes kasutatud ka algriimi (*legends – longings; fingers – flame*) ja muid kõlakordusvõtteid (*narrow terrestrial prison*). Orase tõlke vorm on niisiis mimeetiline.

Barnstone ja Oinas

Barnstone'i ja Oina tõlge on, nagu kõik nende tõlked, vabavärsis, lõpp- ja ja algriimiga orgaanilises vormis. Luuletus on jagatud neljaks stroofiks, esimeses kolmes stroofis on viis värssi ja viimases neli. Värsid on erineva pikkusega (kahest üheteistkümnelt sõnani). Alveri tekstiga võrreldes koosneb tõlge rohkematest lausetest. Vormilt on see tõlge niisiis teistest liigendatum, mõtlikum ja aeglasem.

Linnolt ja Hurley

Linnolt ja Hayes Hurley on lähteteksti vormitunnuste seast nähtavasti oluliseks pidanud riimi olemasolu, aga mitte selle konkreetset skeemi ega täpsust. Riimiskeemiks on nad valinud süliriimi („Titaanide“ tsüklilise aja kirjeldamisel ehk sisuliselt õigustatud valik), ja kasutanud lisaks täisriimidele kaht irdriimipaari (*wrath – pass; moons – tombs*). Tõlge ei järgi mingit

kindlat meetrumit, riimi kasutamine ei lase sel aga ka vabavärsilikult loomulikku vormi võtta. Algriimi pole märgata. Kokkuvõttes võiks Linnolti ja Hurley vormi nimetada orgaaniliseks.

3.1.3 Stiil

Harris

Harrise omapära on inversioonikasutus. Alver, kellele on omane pigem loomulik süntaks, kasutab seda üldiselt harva. Harrisel on täiendi asetamine põhisõna järele aga „Titaanide“ tõlkes lausa läbiv võte: *phantom fleeing, rancour fading, flights of planets never tiring, Man's mind enquiring, fingers glowing*. Lauri Pilteri sõnul ei ole aga Harrise „[k]ohati inglise süntaksireegleid ületav inversioon .. midagi, mida briti luuletaja ise luules teha ei võiks“ (Pilter 2010b: 84). Inversioon jätab tekstist markeeritult literatuurse mulje, kuigi sõnavaras on silmatorkavalt poeetilist vähe (*rancour, longing divination, heavenly light, domain*).

Harrise tõlke juures on eripärane ka see, et igas stroofis põhineb üks riimipaar oleviku kesksõnal või kestva oleviku vormil (*ing-lõpulised sõnad: fleeing* (riim *being*), *fading – parading, tiring – enquiring, showing – glowing*). See tundub rõhutavat lakkamatut kestmist või kulgemist, mida tekst sisuliselt kirjeldab.

Matthews

Matthewsi tõlkes on süntaks suhteliselt loomulik (eriti Harrise tõlkega võrreldes), kuigi laused on üpris pikad, mis jätab siiski raskepärasema mulje kui nt Barnstone'i ja Oina tõlge. Silma torkab heroiline sõnavara: *oracular beaches; circled terrain of the stars; titan state's blinding splendour; scorning clogs and bars; explored; shackled its last defender; flaming hands; fashion the seed; a new race*.

Oras

Orase tõlge on oraslikult literatuurne nii süntaksilt (inversioonid nagu *live the giants in lands that eternity brightens; unchallenged their claim* jne) kui ka tunderikkalt sõnavaralt, mis on tihti algtekstiga võrreldes ülevalt paisutatud (*passionate fire, dreams that were legions, eager desire, myriads of pilgrims, infinite regions, narrow terrestrial prison* jne).

Barnstone ja Oinas

Tõlget iseloomustab lihtne, otsekohene süntaks, mis saavutab omaette poeetilisuse ülilühikestes lausetes (*Passion floats away; We long.*) Sõnavara sisaldab nii argisemaid (*don't suppose, lurking, blows up* jne) kui ka poeetilisemaid elemente (*phantom, Bohemians, lucidly*,

child of man jne). Vormilt ja süntaksilt suhteliselt lugejasõbralik tõlge on aga kujundikasutuselt keerukas, sest kui Alver alustab võrdlusega (*mõte, see kerge fantoom [...]kui hiigelsuur ingel või loom*), millel järgnevad metafoorid põhinevad, siis Barnstone'i ja Oina tõlge metafoori objekti välja ei ütle. Määrava artikli kasutus (*the weightless phantom*) jätab mulje, et lugeja peaks teadma, millest jutt. Ka selgitavaid sidendeid, mis samastaksid fantoomi/ingli/looma inimtunnetaga, on Barnstone ja Oinas vähem kasutanud. Kus Alveril on *Nõnda pageb siit kirg, nõnda haihtub siit sapp* (minu rõhutus) ja koolon, mis viitab seletusele (...mannetu larvi: meie igatsev aimus on ainult etapp), laovad tõlkijad need väited lihtsalt ritta: *Passion floats away. Bile is vaporized / in a defenseless larva that is bleaching the soil.*

Linnolt ja Hurley

Tõlke laused sisaldavad silmatorkavalt palju kiilusid (..thought, **that ethereal ghost / somehow, somewhere** finishes...; where, **like all members of its giant race / it lies...**; our desires, **in surmise** are...; Still, there, **beyond the circular flight of moons / lies...**; they, **then, with blazing hands**, will... jne [minu rõhutus]). See jätab tekstist pisut hüpleva, katkendliku mulje. Sõnavaras leidub küllaltki palju enamasti suhteliselt konventsionaalseid poeetilisusmarkereid (ethereal, earthly, flee, wrath, throngs, circular flight of moons, man's childish and inquisitive might, perish, girth, blazing), sealhulgas paar arhaismi (yonder, midst). Teistest tõlgetest eristab Linnolti ja Hurley oma ka valik pöörduda viimase stroofi alguses uuesti luulesina poole (Now ask), mis joonistab rohkem välja nii kujuteldavat kuulajat kui ka legendi jutustajat.

3.1.4 Teemad ja seisukohad

Harris

Tõlkes on algtekstiga sarnane mõtete liikumisteed kindel inimeste ja titaanide maailma vahel. Huvitav tähendus on tekkinud teises stroofis sõna *etapp* tõlkimisel. Kolm viiest „Titaanide“ tõlkest kasutavad selle vastena sõna *stage*. Harrise tõlkes on aga võimalik seda mõista ka *lava* tähenduses (igatahes oleks raske mõista seda tähenduses „etapp“ ilma lähteteksti lugemata): *Our longing divination is a stage parading / Through which the hurrying crowds of pilgrims pass. Aimuse* tõlge on *divination* ning lihtsalt *ränduritest* on saanud täpsemalt *palverändurid*, kes marsivad paraadis üle lava(?). Kokku moodustub omamoodi loogikaga kujundisõlm. Kujudid pärinevad mitmest eri valdkonnast: palverändurid (*pilgrims*) seostuvad tee ja rännakuga, millel on mingi püha siht, *divination* oraaklite ja templitega, mis võiks

muuhulgas ka palverännaku sihiks olla; lava (*stage*) ja mask (*worthless mask*) kuuluvad aga teatrimetafooride hulka. Ka *parading* vihjab performatiivsusele, millegi demonstreerimisele. Seega tõuseb esile näilise ja tõelise vastandus: inimeste kirm, viha ja katsed tulevikku ennustada on pelk pealispind, mask, mida kannavad palverändurid, kes on kuhugi hoopis mujale teel. Järgmine stroof täpsustab, et palverändurite sihiks ja koduks on *domain of giants*. Inimesel on siiski võim titaane maale tagasi, uuesti nähtavale tuua (*Man's mind enquiring / Brings back those Titans to our earthly sight*), olgu siis selleks, et näilike kirgede pinnavirvenduse all tõelisi hoovusi tabada või et titaanidega lihtsalt uusi etendusi lavastada. Viimases stroofis selgub aga, et ka ideed ise ei suuda (või ei taha) abstraktsena, inimese efemeersest eksistentsist lahus ellu jääda ja looksid inimkonna hävimise korral selle uuesti.

Matthews

Matthewsi tõlkes on inimeste ja ideede võimuvahetuse tõlgendatud antagonistlikult: lähteteksti ähmasest *vangitumisest*, mis võib olla lihtsalt viide vastastikusele sõltuvusele, on kasvanud välja võimuvõitlus, kus ideed ei loovuta võimu (*not even the least / Of our thoughts .. forfeits its power*), inimene aga omandab suurema aktiivsuse ja liikuvuse, tungib titaanide riiki lausa ise sisse ja aheldab selle viimsegi kaitsja (*the mind of man, scorning clogs and bars / Has explored it and shackled its last defender*). Nii rõhutab Matthews eelkõige inimvaimu võimekust ja aktiivsust mõtetega maadlemisel.

Samas on vähem kirjeldatud titaanide endi liikumist, *retke lõpetamise* kujund asendatud lahustumise (*dissolves*) ja võimuloovutusega, *tagasitulekuks hetke* ootamine üldisemalt oma tunni ootamisega (*waits for its later hour*), *pagemine* ja *siit haihtumine* kõdunemise ja närbumisega (*So passion decays, rage withers like grass*). Kui lähtetekstis kuulusid *retk*, *pagemine*, *haihtumine* kõik ränduriparvedega samasse kujundipessa, siis nende vasted tõlkes enam seda seost ei loo ja jääb pisut segaseks, kuidas kõigega seostuvad oraakellikele randadele suunduvad rändurid (*wanderers bound for oracular beaches*), kes inimlikest aimustest ja unistustest hetkeks läbi käivad. Kire ja viha hävimine (*decay, wither*) on aga vastuolus esimese stroofi väitega, et mõtted ei hävi. *Passion* ja *rage* paistavad niisiis mõtetele vastanduvat, nii et tekib ratsionaalsuse-emotsionaalsuse telg.

Matthewsile iseloomulik viis uusi kujundeid leiutada ilmneb eriti viimastes ridades: *Their flaming hands shall yet fashion the seed / Of a new race tainted with death's old leaven*. Kuigi lähtetekstis titaanidel leivateoga pistmist ei ole, on „surma vana juuretis“ elusas taigajas kujundina lõõv ning surelikkuse ja elususe pahupidise põhjuslikkuse kaudu ka üsna alverlik.

Oras

Orase tõlkes liiguvad maailmade vahet eelkõige titaanid, ka inimesele omistatakse teatav agentsus, aga mitte nii ekspansiiivne ja antagonistlik kui Matthewsil (*man's questioning legends and longings force / To their narrow terrestrial prison the Titans*). Titaanide vajadus inimese järele põhineb selgemalt inimeste võimel tunda kirge või kannatust ja surra (*they [...] refashion mankind for new passion and dying*). Orase tõlkes tekib ka võimalus, et titaanide tekkepõhjus ongi inimlik igatsus, mis saadab palverändureid välja, aga jääb siiski ainult üheks etapiks nende teel (*Like a stage on the road is our eager desire, / Sending myriads of pilgrims to infinite regions*). Oras tundub rõhutavat „usku elava vaimu jõudu, mis suudab luua uusi maailmu“, mida ta ka Alverit tutvustades tähtsaks on pidanud (Oras 2002: 118). Niisiis on inimlikud kired titaanidele vajalik lähtepunkt, aga kehtib ka vastupidine sõltuvus: kui titaanid lahkuvad, jäävad unistustest ja tunnetest järele ainult kestad.

Kogumikus toodud lähteteksti pealkirja „Suured voogajad“ vaadates jääks mulje Orase omavolist, kui poleks teada, et seal on ära toodud Alveri tekstide hilisemaid versioone, mis polnud Orasele kättesaadavad.

Barnstone ja Oinas

Selle tõlke puhul tekitavad sidendite vähesus ja selgitava võrdluse puudumine tõlgendamisraskusi. Kuigi semantilised komponendid (fantoomid, inglid, loomad, hiiglased kirk, sapp, larv, igatsus, rändurid jne) on enam-vähem samad, mis lähtetekstis, moodustuvad nende vahel uued suhted. Inimese võim titaanide üle tundub fiktsionaalsena (*in the legend / of the inquisitive child of man, / the Titans are back on earth, in prison*), tema tähtsus titaanide jaoks on üsna olematu (*We long. / But this is only an instant / in the circling of quick bohemians.*) ja ka inimsoo taasloojad ei pruugi otseselt titaanid ise olla: *If the earth blows up, they won't come here again, / exiled from heaven. / Yet some blazing hand will remake the chaos / of earth, people, and death.* Selgub, et on mingi titaanidest veel kõrgem võim, kes saab nad taevast välja ajada, võib-olla kuulub temale ka *blazing hand*. Kokkuvõttes tekib Alveri kosmilisele maastikule täiesti uus pilt, kus titaanide ja inimeste tunduvad tõesti vastavat pigem Alveri tutvustuses mainitud teadusliku fantastika mudelile (inimeste põgus kokkupuude kosmosetsivilisatsiooniga ja sellest välja arenevad müüdid), kus lisaks figureerib veel leegitsevate kätega loojafiguur.

Linnolt ja Hurley

Esimeses stroofis tekib segadus, sest eitatud väite kõrvallauses sisaldub ka vastuväide:

*Do not believe that thought, that ethereal ghost,
Somehow, somewhere finishes its journey without a trace
In that yonder world where, like all members of its giant race
It lies in wait for the chance to return to its earthly host.*

Nii on esimese hooga raske aru saada, kas lause teine pool täpsustab esimest poolt esimest või lükkab selle ümber.

Paljud tõlkesse lisatud tähendused ja detailid tunduvad tulenevat riimist (*ethereal ghost – earthly host* täpsustab inimese rolli mõtete võõrustajana või peremeesloomana; *only stages – muddy ages* üldistab mulla ja muda tervete ajastute iseloomustuseks; *flight of moons – their earthly tombs* käib oma lõplikkusega vastu mujal esitatud väidetele, et titaanid on surematud ja inimeste maailmas pigem läbikäigul – algtekstis õnnestub inimesel neid küll mõneks ajaks vangistada, aga siiski mitte hauakambrisse matta (ja ühildumine näitab, et hauakambrid on mõeldud just titaanidele, mitte inimestele); *death and earth – all their girth* rõhutab hiiglaste suurst; *heavenly home – chaotic foam* konkretiseerib kaose vormi). Osa neist lisanditest sobivad üldise kujundisüsteemiga (*earthly host, muddy ages, all their girth*), mõni on sellega vastuolus (*earthly tombs*) ja mõni jääb suhteliselt seosetuks (*chaotic foam*). Kuigi hauakambri mainimine tekitab segadust, on mõtete liikumine maa ja taeval vahel siiski enam-vähem selge. Titaanide suhe inimesega on kahetine: ühelt poolt ei ole nende vahel võitlust ja antagonismi nagu Matthews'i tõlkes, inimene on võõrustaja; teisalt paigutab ta titaanid millegipärast hauakambrisse.

Kokkuvõte

Harrise tõlkes on analoogse vormi järgimine ja *etapi* vaste *stage* mitmetähenduslikkus muutnud stiili ja kujundisüsteemi keerukamaks ning lugejalt rohkem nuputamist nõudvaks, aga omal kombel siiski toimivaks. Vastandatud on inимtunnete pinnavirvendusi ja titaane/ideid kui tõelisi allhoovusi, mida inimvaim üritab tabada. Matthews'il on õnnestunud imiteerida vormi jäetud muljet, kasutamata identset meetrumit. Sõnavarasse ja kujundisüsteemi on Matthews kirjutanud sisse rohkem antagonismi ja inimese aktiivsust.

Oras on valinud täpse mimeetilise vormi, kasutanud iseloomulikku ülevat stiili ja rõhutanud inimvaimu loovat jõudu. Barnstone ja Oinas on luuletuse vormi ja stiili kohandanud kaasaegsele lugejaskonnale vastuvõetavamaks, aga jätnud sisulise loogika segasemaks. Inimesi ja titaane pole siin kirjeldatud vastastikuse sõltuvuse kaudu, vaid pigem kahe rööpse, aeg-ajalt teadusliku fantastika võtmes ristuva tsivilisatsioonina. Linnolti ja Hurley tõlge on rõhu asetanud

riimile ja riimiotsimisest tuleneb nii kujundisüsteemi sobivaid, sellele vastukäivaid kui ka sellega seondumatuid lisandeid.

3.2 „Raudne taevas“ (1936)

„Tolmu ja tule“ Alveri maailmapildi klassikalisi vastandusi (ülal – all, elu – surm; täius – ebatäius) siduv „Raudne taevas“ on irooniline kommentaar inimese täiuseigatsusele. Inimhingele osutub vajalikuks *tiivustav nõrkus*. Luuletus on 1936. aasta variandis (mida kasutavad kõik tõlkijad) ühesainsas kuueteistrealises stroofis, kus vaheldub muustriliselt viie- ja kuuejalaline jamb. Tõlget seovad täisriimid. Algriimi on vähe, kuid siiski leidub (*taunitute taevas, neetud nuriseja*).

3.2.1 Ilmumiskontekstid

„Raudset taevast“ on tõlkinud kolm üksikut tõlkijat ja üks kahest inimesest koosnev tõlkemeeskond. E. Howard Harrise tõlge pealkirjaga „The Iron Heaven“ ilmus tema eesti luule antoloogias (Harris 1950: 34); Ants Orase tõlge (samuti „The Iron Heaven“) Orase luuletõlgete kogumikus (Oras 2002: 123); Felix Oina ja Willis Barnstone'i „Iron Heaven“ naiste luule antoloogias (Barnstone, Barnstone 1992: 372) [esmaväljaanne 1980]) ja mõningate modifikatsioonidega naiste spirituaalse luule antoloogias (Barnstone 2002: 158 [esmaväljaanne 1990]). Hilary Birdi tõlge ilmub plaanide järgi 2017. aasta lõpus tõlkija koostatud antoloogias „An Introduction to Estonian Literature“. Analüüsin siin 2017. aasta mai seisuga käsikirjas leiduvat varianti.

3.2.2 Vorm

E. Howard Harris, „The Iron Heaven“ (1950)

Tõlke meetrum on (alguses pisut konarlik) viiejalgne jamb, mida võib pidada lähteteksti kuue- ja viiejalalise jambiga võrreldes mimeetiliseks valikuks. Riimiskeem on ristriim nagu lähtetekstiski. Nagu Alveril eesti keeles, on ka Harrisel kõik täisriimid; Harrise tõlkes pole algriim samuti kuigi esil, v.a lõpuvärsis: *its weakness and its wings* (*tiivustava nõrkuse* tõlkimisel on sõnade *weak* ja *wing* kokkukõla ära kasutanud kõik tõlkijad).

Stroofikat ei ole Harris muutnud, kuid tekst on liigendatud vähemateks lauseteks: Alveri kuue lause asemel on Harrisel neli täpselt neljarealist lauset – see teeb teksti ehk sujuvamaks ja

tõtakamaks. Samas pole selline sümmeetriline jaotus ja pikad laused tegelikult 30-ndate Alverile võõrad ning neli lauset moodustavad igaüks temaatilise terviku. Harrise vormivalikuid võib nimetada põhiliselt mimeetilisteks.

Barnstone ja Oinas

Nagu kõik Barnstone'i ja Oina tõlked, on seegi vabavärsis ega kasuta riime. Silmatorkava algriimina esineb ainult üldkasutatav ja sisuline *wings – weakness*, muud kõlaorkestratsiooni ei paista tõlge taotlevat. Sellele tõlkijapaarile tüüpiliselt on ridade arv tõlkes kasvanud ja nende pikkus keskmiselt lühem ja ebaühtlasem. Tõlkes on ka üks lause rohkem kui algtekstis. Tekst on kokkuvõttes liigendatum ja sujub aeglasemalt, sidusust tekitavaid võtteid on vähem. Tegemist on orgaanilise vormivalikuga.

Oras

Orase valitud meetrumit võib pidada mimeetiliseks. Riimiskeem on mimeetiline (ristriim) ja kasutusel ainult täisriimid nagu lähtetekstiski. Algriimi ja muud kõlakordust on samuti rakendatud, isegi tungivamalt kui lähtetekstis (*stubborn – troubled; pain – port; blossoms – bough; desired – endeavoured; find – form; immobile – immaculate; wings – weakness*).

Liigenduse poolest erineb Orase tõlge lähtetekstist: tekst on jagatud neljaks stroofiks ja kolm rida on pooleks murtud. Nii vastab tõlke vorm 1989. aastal Alveri kogutud teoste esimese köites ilmunud „Raudse taeva“ versioonile (Alver 1989b: 192), mis on toodud ka Orase tõlgete kogumikus. Paraku jätab see Orase tõlkest vale mulje, sest lisaks vormile on Alver siin-seal muutnud ka teksti sisu. Sisust on aga ilmne, et Oras tõlkis ikkagi 1936. aasta „Raudset taevast“. Võib oletada, et toimetaja on teksti liigendust muutnud, et see vastaks kogumikku pandud 1989. aasta tekstivariandile.

Bird

Tõlke rütm on ebaregulaarne, aeg-ajalt rütmiootust tekitav, siis aga jälle lõhkuv vabavärss, kus mingi kindla rütmi tunnetust ei teki. Riimiskeem on osaliselt lähteteksti oma sarnane ristriim. Teistest riimidest on suurem osa täisriimid, üks irdriim (*mortal – fretful*) ja üks silmariim (*forever – fever*). Algriimi jm häälikukordust on kasutatud pisut rohkem kui lähtetekstis (*wretched – whiner; parches petrified petals;; storm – stone; faced – forever; weak wings*). Tekst on jagatud neljaks neljarealiseks stroofiks. Raudset taevast kirjeldavad keskmised stroofid on liigendatud rohkemateks lauseteks (Alveril kolm, Birdil seitse lauset)

ning sujuvad seetõttu aeglasemalt ja kõlavad pisut ähvardavalt. Üldiselt on vormivalikud pigem orgaanilised kui mimeetilised, v.a riim.

3.2.3 Stiil

Harris

Harrise tõlkes on dramaatilisest tooni (Heaven of the Damned; Stupendous Horror; earth's passion in full measure); literatuursust lisavad inversioonid (marble trees and bare; There on the glassy sea no storm is blasting; Now no pride unto your spirit clings). Esineb mõningast sõnarohkust (immobile, everlasting, / immaculate and constant, perfect in your sight – vrd igavene, muutumatu vorm). Samas on kasutatud pisut segadusttekitavaid asesõnu: there is no refuge from it any-where (kas nurisejal pole pääsu oma kõrkusest ja murest või hoopis raudsest taevast?); now no pride unto your spirit clings, / Only desire – earth's passion in full measure, / to feel again its weakness and its wings (kas hing tahab tunda kirega kaasas käivat nõrkust ja tiivustatust või iseenda tiibade ja nõrkuse olemasolu vms). Niisiis esitatakse teksti juba keeletasandil keeruka ja loomulikust keelest pisut kaugenenuna.

Oras

Sõnavara on Orasel, nagu talle iseloomulik, pisut poeetiliselt ülevoolav. Toonist kostab pigem pisut pühalikku kõminat kui irooniat: *Heaven of Damnation* (vrd *taunitute taevas*); *you stubborn, troubled heart* (vrd *neetud nuriseja*); *Pain is your port of rest, your goal and station* (vrd *kuski pole pääsu sul su vaevast*); *everything [...] / That human heart desired or mind endeavoured* (vrd *mis kunagi sääl sooviti või tehti*); *ancient trembling grief* (kirest väriseks) jne.

Barnstone ja Oinas

Barnstone'i ja Oina tõlke lauseehitus on, eriti Harrisega võrreldes, suhteliselt lihtne ja lapidaarne, kuigi sisaldab mõnd kiilu (*No one – proud or worried – goes...; Now, with no pride or worry, it wants...*). Lauseid on vaid üks rohkem kui algtekstis, aga tõlkes jätavad need oma otsekohesema ehituse ja ridadeks liigendatuse tõttu lühema mulje. Lihtsamate lausete seast silma torkavad kiilud moodustavad teatava raami, mida tugevdab veelgi valik korrata lõpus ka sõna *worry* (Alveril on ainult *ei koge endist kõrkust*). See töötab teksti koos hoidva võttena, mis korvab vormilise sidususe (nt riimi) vähesust. Silmapaistmatu lauseehituse taustal tõuseb esile

emotsionaalne sõnavara: *Heaven of the damned; no one goes unharassed; coagulated petals; horror; pestilence rots; sobs; shiver with passion.*

Bird

Birdi tõlkes on kõrvuti argine (wretched whiner; What's there is here; perfect bliss jne) ja poeetilisem register (no drought or chill / parches petrified petals; more horrible still!; immaculate; tearful iron soul; trembling with passionate fever jne). Esimene domineerib pigem alguses ja teine lõpus, peegeldades Alveri liikumist (mis omakorda peegeldab raudse hinge arengut) algselt kõrgivõitu iroonialt tõsisemale toonile ja viimastes ridades lausa pühalikkuseni.

3.2.4 Teemad ja seisukohad

Harris

Harrisel on olemas põhiline vastandus õudse elutu täiuse ja elusa, dünaamilise nõrkuse vahel, samuti nende kahe vahel liikuv hing, kes õpib raudset taevast kogedes hindama maist ilma, mille üle ta enne kaebas. Raudse taeva täiuslikkuses on eriti esile tõstetud muutumatuse, arengu peatumise aspekti (*all you have wished or done will be completed; immobile, everlasting, immaculate and constant*). Irooniat, mis seisneb selles, et hing oma vaevast ka taevas ei pääse, on Harrisel küll vähe rõhutatud, sest *there is no refuge from it* jätab ka tõlgendusvõimaluse, et pääsu pole raudsest taevast, ning hinge kõrkust ja selle kadumist ei kirjeldata sama sõnaga, st paralleel on nõrgem (*arrogant ja no pride, vrd ei koge endist kõrkust*). Kui Alveril oli raudne hing siinses ilmas lihtsalt tõrjutud-taunitud, siis Harrisel on ta aga lausa neetud või hukka mõistetud (*damned*) ja raudne taevas on selgelt neetud hingede karistus, mitte irooniline vastutulek nende kõrgile nurinale.

Oras

Orase tõlkes ilmneb raudse taeva kirjelduses uus tahk: lisaks looduslikele muutustele ja hävingute puudumisele on eraldi rõhutatud inimmõju olematust: mered pole ainult tormivabad, vaid ka laevadest tühjad (*Those glassy seas are never cleft by ship or storm*), viinapuid ei kiusa ei haigus ega rüüstajad (*Those stony grapes know neither blight nor ravage*). Kaude võib ka järeldada, et inimsüdame ja -mõistuse igatsused (*That human heart desired or mind endeavoured*) saavad raudses taevas täiuslikuks just seetõttu, et seda ei mõjuta inimese elustav

ebatäius. Raudse taeva platonistlik *igavene, muutumatu vorm* on Orasel aga lausa metsik/tsiviliseerimata/barbaarne (*eternal form, / Immutable, immaculate and savage*). Tõenäoliselt mängib viimase juures oma osa riim (*ravage – savage*), aga *savage* on igatahes üllatav valik igavese ja täiusliku ideedemaailma kirjeldamiseks, sest seostub siiski pigem elusate, pigem isegi loomalike nähtustega.

Taevale annab Oras nimeks *the Heaven of Damnation*. Kui *taunitute taevas* tundub viitavat taeva asukatele, kelle hulka kuuluvad ilmselt kõrgid ja murelikud nurisejad, siis *Damnation* näib tõlke kontekstis kirjeldavat pigem raudset taevast ennast ja täiuslikkuseneedust. Viimane stroof rõhutab veel kord, et raudse taeva juures on kohutav just veatus: *where earthly faults and wrongs / are shed*. Luulesina ei ihka Orasel isegi mitte kirge tunda, nagu algtekstis, vaid igatseb leina (*craves to feel / its ancient trembling grief*). See annab omakorda uue tähenduse esimese stroofi hoiatusele *Pain is your port of rest, your goal and station*. Kui Alveril võib nuriseja vaeva mitmeti seletada, siis Orasel tundub see lause vihjavat, et kangekaelne ja vaevatud süda võib küll paradiisi täiust igatseda, aga tahab lõpuks ikkagi tagasi siinpoolse elu ja valu juurde tulla.

Barnstone ja Oinas

Kui Alver kasutab esimest isikut ainult alguses (*Ma nägin täna...*) ning lülitub edasi teise isiku (*Tea; pole pääsu sul; su pilgule; su raudne hing*) või umbisikulise tegumoe (*sääl sooviti või tehti*) peale, siis Barnstone'i ja Oina tõlkes on *mina* või *meie* tugevalt sees: *what we did or longed / to do; open / to our glance; my iron soul*. Luulesina, *neetud nuriseja* on seevastu üldistatud kõigiks: *No one [...] goes / unharassed; No one / escapes*. Raudse taeva kogemus on niisiis universaalne ja vältimatu, mitte ainult üksiku väljatõugatud piirilõõndija (*neetud nuriseja*) ebatavaline saatus. Seetõttu hajub ka raudse hinge arengujoon täiuse igatsemisest ebatäiuse igatsemiseni: raudne taevas on ise aktiivne, ahistab ja ähvardab igaüht kogu aeg („Shambhala“ versioonis lausa *it hammers on*). Seos taevalike aarete, kõrkuse, mure ja igatsuse vahel on esitatud järgnevusena, kus põhjuslikkus jääb segaseks (*My iron soul sobs and finds / the gold of Heaven. Now, with no pride and worry, / it wants to shiver with the passion / of the earth...*) Vastandus surnud täiuslikkuse ning maise kire ja nõrkuse vahel tuleb siiski esile.

Bird

Birdi nimetus *taunitute taevale* on *heaven of the lost*. Nurisejale (*wretched whiner, proud and fretful*) teatatakse, et tal pole pääsu vaevast või hoolest (*care*) ka raudses taevas, kus kõik siinpoolse soovid ja ebatäiuslikud katsetused peegelduvad täiuslikena. Selles kontekstis

tekitab sõnavalik *care* pisut segadust: miski raudses taevas hoolt ju ei vaja (*no drought or chill / parches petrified petals; stone grapevines are not ravaged or ill*). Võib-olla on siis õudne hoopis hool, mis ei leia objekti. Raudne hing tundub aga Birdi tõlkes mitte raudsesse taevasse jõudvat, vaid sellega hetkeks silmitsi seisvat kui võimalusega, sest maisest kirest ja nõrkadest tiibadest ei kõnelda kui millestki kaotatust, vaid millestki, millest ei taheta loobuda: *your tearful iron soul, faced forever / with paradise, remembers and craves to retain, / trembling with passionate fever, / inspiration and weak wings again*. Nõrgad tiivad (*weak wings*) pole küll nii rabav oksüümoron kui *tiivustav nõrkus*, aga viimane rida annab siiski edasi poolehoidu eelkõige inimlikule loomingulisusele.

Kokkuvõte

Kaks tõlget neljast (Harris ja Oras) esindavad mimeetiliselt Alverlikku vormikultuuri: korrapärast meetrumit ja riimi. Birdi tõlge on oluliseks pidanud riimi, aga mitte meetrumit; Barnstone ja Oinas on aga kõigi vormi aspektidega vabalt ümber käinud ja tekitanud ilmselt pigem tõlkehetke sihtkultuuri normidele vastava teksti graafiliselt üsna harali liigendatud vabavärsis. Harrise ja Orase klassikalise vormiga käib kaasas ka literatuursem sõnavara. Barnstone'i ja Oina emotsionaalne sõnavara satub kontrasti lapidaarse lausestusega, Birdil märgib aga sõnavara muutumine teksti sisemist arengut.

Sisuliselt on kõigis tõlgetes esil vastandus elutu täiuse ja elusa, kirgliku ebatäiuse vahel, ent erinevatest aspektidest. Harrisel on raudne taevas karistus neetud hingele. Orasel aga tekitab raudse taeva ebainimlik veatus hinges igatsuse mitte positiivse kire, vaid lausa valu ja leina järele. Barnstone'i ja Oina raudne taevas kujutab täiuseõudu, mis ei kiusa mitte alverlikult erilist väljatõugatut, vaid ähvardab ja painab demokraatlikult igaüht. Birdi tõlkes on raudse taeva vastandiks inimlik hool ja inspiratsioon.

3.3 „*** Mitte viirastus, meeltepett” (1936)

„Tolmus ja tules“ ilmunud allegoorilises luuletuses esitab Alver originaalse minakontseptsiooni, kust aimub kehakummastust, identiteedi terviklikkuse illusoorust ja vastuseisu etteantud definitsioonidele. Tekst ei järgi ranget meetrumit. Esimesed kaks stroofi, kus kolmes esimeses värsis on kolm rõhku ja viimases kaks, tekitavad rütmiootuse, mida

kolmas stroof rikub nagu ootamatu aste võõral trepil. Rütm tiheneb (reas kolm või neli rõhku). Neljandas stroofis sarnaneb rütm aga jälle esimeste stroofide omale, välja arvatud pikem viimane rida. Luuletuse seob tervikuks läbiv ristriim. Algriimi esineb, aga mitte läbivalt (*hardusest hell; võõras ja väike*).

3.3.1. Ilmumiskontekstid

W. K. Matthews'i tõlge pealkirjaga „Not a Phantom to Work Upon“ ilmus 1953. aastal Matthews'i antoloogias (Matthews 1953: 105). Elmar Maripuu tõlge pealkirjaga „Not a Dream“ ilmus 2001. aastal eesti luule kogumikus „Tuulelaeval valgusest on aerud“ (Kareva 2001: 43).

3.3.2 Vorm

Matthews

Matthews'i tõlke üldine rütm on lähteteksti omadele üsna lähedane, kuid ära on jäetud ärevusttekitav rütmimuutus kolmandas stroofis, st tekst tundub ühtlasem ja korrastatum. Riimiskeem on samasugune ristriim nagu lähtetekstis. Nagu Alverilgi, on kõik riimid täisriimid (ja üks identriim *extinguished-distinguished*, mis üldmuljet eriti ei muuda). Algriimile pole Matthews suurt rõhku pannud, kui ehk välja arvata pahaendeliselt korduv *rr* teises stroofis (*corridors – error – mirror – terror*). Kokkuvõttes on siiski tegu põhiliselt mimeetilise vormiga.

Tuulelaev (oletatavasti Maripuu)

Nagu Alveri eestikeelne tekst, järgib ka „Tuulelaeva“ tõlge mingit tunnetuslikku rütmi, aga mitte selget meetrumit. Samuti nagu lähtetekstis on esimesel kahel stroofil lühikesed lõpuread ja kolmas stroof on tajutavalt teistsuguse rütmiga kui teised; tõlkes on rütmimuutus isegi teravam. Üldine rütmitunnetus läheneb enamasti kolmikanapestoidile või -daktüloidile, aga ei ole – sisuga sobivalt – turvaliselt korrapärane, vaid rikub aeg-ajalt lugeja ootusi. Tõlkes pistab rütm korraks isegi nelikjambis jooksu nagu kahtlastest kujudest täituvas hotellis ekslejale kohane. Järgitud on lähteteksti riimiskeemi. Alverlikest täisriimidest lahkneb vaid üks irdriimipaar *brain-frame*. Algriimi on kasutatud lähtetekstiga võrreldavas proportsioonis (*dream – disordered; creeping – cats – crapers; forged – foreign*). Tõlke vormivalikuid võib kokkuvõttes nimetada mimeetiliseks.

3.3.3 Stiil

Matthews

Matthewsi tõlke omapära on algtekstist märksa suurem hulk epiteete, tihti ootamatuid ja kummastavaid: *mocking spell; labyrinthine hotel, flowering skeleton; frank and secret places; strange faces, weary guests, bent treacherous shapes, multiplying fear*. Epiteedid ongi tõlke põhiline vahend võõrastava meeleolu loomiseks.

Matthews on leidnud uusi kujundeid, mis ei tulene otseselt lähtetekstist, aga sobivad kujundisüsteemi ja meeleoluga. Erinevate ruumide ja ruumiosade loetelu teises stroofis on kokku võetud iseloomustusega *These frank and these secret places! / These corridors winding to error!*, enesevõõrastus on paigutatud peeglitesse (*The mirrors disclose strange faces*), jubedustunne väljendub südametukes (*my heart beats terror*); valepasse, võõraid sõnu ja haljaid nugasid evivad kahtlased kujud on inglise keeles samuti kahtlased, kuigi teistmoodi kirjeldatud: (*Bent treacherous shapes come creeping, / Whose eyes cannot be distinguished*). Lähteteksti „viirastus, meeletu“ on ühendatud ja laiendatud: *a phantom to work upon / The sense like a mocking spell*. Täpsete üksuste vastete asemel on tähendused justkui mööda luuletust laiali määritud.

Tuulelaev

Erinevalt Matthewsist säilitab „Tuulelaeva“ tõlge Alveri loeteluvõtte (*Stairways, lifts and doors leading in, / passageways, mirrors and halls; forged papers / foreign tongues and razor-sharp knives*). Üldist ärevat tooni segab (tõenäoliselt riimi nimel sisse toodud) sõnavalik *capers*, mis jätab kolmanda stroofi pahaendelistest tegelastest ootamatult kergemeelse mulje, isegi kui öised tembud on omistatud kassidele: *Creeping like cats to their capers / out come the guests with forged papers*.

3.3.4 Teemad ja seisukohad

Matthews

Tõlkes esitatud keha- või minakontseptsioonis ei ole otsesõnu öeldud, et ka luulemina uitab võõra ja väiksena hotellis, mida ta ise kehastab. Seos skeletist hotelli ja teises stroofis kirjeldatavate ruumide vahel on nõrgem kui algtekstis, sest sõna *places* ei pruugi lugeja tingimata mõista hotelli siseruume (lifte, treppe, käike, tube) tähistavana, kuigi *corridors* järgmises reas viitab juba rohkem hotellile. „Mina“ päevapoolt tunduvad esindavat hoopis

magavad külastajad (*weary guests are sleeping*). Seetõttu tundub loogilisem ka passiivne hoiak viimases stroofis: *where I shall be carried / When I have to go from here*.

Lõppeks annab tõlge siiski edasi lähtetekstiga sarnast identiteediärevust ja kõhedustunnet alateadvuse ees (kes olen *mina*, kui ma polegi üheselt haaratav tervik, vaid mingi arusaamatu labürint, kui minus tegutsevad kõiksugu kontrollimatud jõud, ja mis minust siis alles jääb, kui „õitsev skelett“ enam ei õitse?).

Tuulelaev

Matthewsi tõlkega võrreldes on „Tuulelaeva“ tõlge alalhoidlikum ja sõna-sõnalisem. Täheendused pole ümber jaotatud, vaid püsivad enam-vähem samades ridades, kus lähtetekstis. Üht-teist on siiski lisandunud, kadunud ja huvitavaid tõlgendusi leidnud. Eriti kahes tõlkes tekkinud tõlgenduste võrdlemine juhib tähelepanu Alveri eestikeelsete väljendite laiale tähendusväljale. Kui näiteks „viirastus, meeltepett“ on Matthewsi tõlgenduses *phantom*, paranormaalne nähtus, mis mõjutab meeli kui nõidus (*spell*), siis „Tuulelaevas“ on see taandunud psühhiaatrilisele probleemile: *the dream of a disordered brain*. Hardusest hell ohver aga on „Tuulelaevas“ mitte ohvriand, vaid kannatanu või kannataja, kelle kesta hellust on kirjeldatud peaaegu kannibalistlike alatoonidega: *a victim's soft tender shell*.

„Tuulelaeva“ tõlkes on õudus ja võõrastus veel tugevam kui lähtetekstis, sest luulemina on kirjeldatud kui sissetungijat (*I'm an intruder in my own skin*), öiseid sissetungijaid aga on nimetatud külalisteks (*guests*), kellel oleks niisiis justkui suurem õigus hotellis viibida. Ühtlasi muutub veel tungivamaks küsimus, kus on siis luulemina õige koht, kui ta iseendasse ei kuulu. Viimane hüüatus aga (*If only I could learn before morning / where, oh where, do we all go from here?*) jätab hommiku mainimise kaudu võimaluse lugeda seda kui küsimust mitte (ainult) surmajärgse saatuse, vaid ka inimese öö- ja päevapoole vaheldumise kohta.

Kokkuvõte

Matthewsi „Not a Phantom to Work Upon“ on üsna loominguline tõlge, kus on Matthewsile iseloomulikult kasutatud (teatud vabadusi võttes) mimeetilist vormi, loobutud sõna-sõnalisusest (igal lähteteksti ühikul pole sihttekstis ühest vastet) ja loodud algtekstiga sarnane atmosfäär uute võtete abil. „Tuulelaeva“ tõlge järgib üsna täpselt lähteteksti rütmi- ja riimiskeemi. Mimeetiline vorm ei ole sundinud sisu tasandil kuigi palju häirivalt või kunstlikult mõjuvaid moonutusi tegema. Tõlkeid võrreldes ilmneb lähteteksti avar tõlgendusruum, kus tõlkijad on pidanud tegema valikuid nii oma tõlgendusega kui vormipiirangutega arvestades.

3.4 „Kannibal“ (1936)

„Kannibal“ esindab üht 30ndate Alverile tüüpilist teemat: raugematu kogemustejanu, millest selles luuletuses ei päästa isegi teispoolsus. Luuletuse esimene pool koosneb Alverile iseloomulikust võrdluste pillerkaarist, mis annab tundeelu värvingutele vasted maitse- ja lõhnameeles. Teine pool nendib, et „kannibali“ isu on suurem kui kõik, mida siinpoolne ja teispoolnegi ilm pakkuda suudavad. Vorm on sellel ahnel, mängulisel ja meelelisel luuletusel, nagu ikka, vaoshoitult klassikaline: regulaarne viisikjamb, kaks korrapärast stroofi, kummaski kaheksa rida (st stroof on pikem kui 30ndate Alveril üldiselt tavaks ja see teeb luuletuse mõnevõrra hoogsamaks), täisriimid või täisriimi efektiga liitriimid. Sõnavara on rikkalik, toon kergelt (enese)irooniline.

3.4.1. Ilmumiskontekstid

„Kannibalist“ ilmus esimene tõlge (pealkirjaga „Cannibal“) 1953. aastal W. K. Matthews antoloogias (Matthews 1953: 104); teine, Elmar Maripuu tõlge aga 1989. aastal PEN-klubi kogumikus (Alver 1989a: [8]).

3.4.2 Vorm

Matthews

Matthewsi tõlge järgib lähteteksti ranget selget viiejalalist jambi, korra küll (erinevalt Alverist) komistades (teise rea esimest sõna *sweetness* oleks väga raske lugeda jambina, mitte trohheusena). Riimiskeemi ja –tüüpide osas on tõlge samuti mimeetiline: isegi riimitüüpide jaotus silpide arvu järgi pole muutunud (mees- ja naisriime on nii lähte- kui sihttekstis võrdselt), samuti on kasutatud ainult täisriime, nagu ka Alverile iseloomulik. Lähtetekstis on teatud määral kasutatud algriimi, aga luuletus on üldse kõlaliselt väga läbikomponeeritud, nagu nii meelelisele sisule kohane. Matthews on kasutanud ka kõlaorkestratsiooni: algriimi (*fragrance – forgotten; sweating stone – savour; fruits – flavour; dormant – desires* jne) ja muid eufoonilisi võtteid.

Liigendus on tõlkes pisut muutunud. Lähteteksti kahe pika kaheksarealise stroofi asemel on tõlke kõik kuusteist rida stroofideks jagamata. Lähteteksti viimased kaks lauset (kumbki kaks rida) on ühendatud üheks neljarealiseks lauseks, mis ehk vähendab pisut kahe poole kontrasti.

Maripuu

Maripuu tõlke meetrum ja riimiskeem on mimeetilised, ainult lähteteksti naisriimide asemel on, nagu inglise keele puhul ootuspärane, suuremas osas meesriimid (v.a viimases stroofis). Jällegi on, nagu lähtetekstis, kasutatud ainult täisriime. Algriimi on kasutatud (*midnight – moon; ancient – aloes; drought – dearth – desert; ripple – reflects* jne) lähtetekstiga võrreldavalt ja mõnel pool näib, et püütud on valida ka nauditava kõlaga sõnu, kuid viimane printsiip ei ole nii läbiv kui algtekstis ja Matthews'i tõlkes. Maripuu ei ole tõlkes luuletuse liigendust muutnud ei stroofide ega lausete osas.

3.4.3 Stiil

Matthews

Alveri luuletuse esimene pool põhineb leidlike sünesteetiliste võrdluste real. Matthews on nende tõlkimisse suhtunud loominguliselt, ja mõneti ilmselt ka vormi piirangutest või ettekirjutustest lähtudes. Erinevalt Alverist ei kasuta Matthews eriti võrdlusi, mistõttu tõlkes on vähem konkreetset pildilisust. Õhinale omistatakse „õrna magususe“ värv (*coloured with a faint / Sweetness*), ihale roiskunud kõrvalmaitse (*blent with something rotten*), kiivusele kirbe lõhn (*acrid taint*), kuule „vaikne maitse“ (*quiet taste*), ja ainus võrdlus tuleb mängu gravüüride puhul, millel on igaühel oma rikkalik eriskummaline maik nagu puuviljadel (*Like fruits, have each a rich peculiar flavour*).

Sõnavara on Matthews'il pisut vähem eksalteeritud kui Maripuul, kuid poeetilisi markereid esineb: *acrid, fragrance, savour, painted season, my eyes shall bless oases, pure angelic fires* jne.

Paradiisikirjelduses ilmneb oluline lahknevus toonis: Alveri väljendus kõlab juba sõna *nire* kasutuse tõttu irooniliselt; Matthews'i *pure angelic fires* kasutab aga pigem konventsionaalset retoorikat, mis koos fraasiga *my eyes shall bless oases* võib muidugi mõjuda ka vindi ülekeeramisenä.

Maripuu

Maripuu on olnud võrreldes Matthewsiga tõlkides sõna-sõnalisem. Hardus, joobumus, kiivus, mõtted, kuu, vanad müürid, tapetid ja gravüürid on kõik leidnud enam-vähem otsese vaste: *devotion, intoxication, envy, thoughts, moon, ancient walls, tapestries and prints* (kuigi *devotion* tähistab ka muud kui hardust ning armukadedus on üldistatud kadeduseks). Maripuu ei leiuta uusi kujundeid, vaid kohandab ja täiendab Alveri kujundeid enamasti leidlikult ja

sobivalt nii, nagu vorm nõuab ja võimaldab. Kuigi sõnade arv on kasvanud keskmisest vähem, tundub Maripuu tõlge, vähemalt esimene pool, kuidagi sõnarohke: kui Alveril *hardus lõhnab nagu vaik*, siis Maripuul on juttu *andumuse/vagaduse/harduse vaigulõhnalistest mändidest (resin-scented pines)*; Alveril on *mõtteil nagu õitelgi aroomid*; Maripuul „õõtsuvad lõhnavad mõtted nagu kirsiõied“ (*fragrant thoughts like cherry-blossoms sway*). Joobumuse mädaploomiaroomid moodustavad lausa peene buketi (*rotten-plum bouquet*), müüre vürtsitavad „haruldased aaloed“ (*spiced with aloes rare*); kunstiteosed pole mitte pelgalt unustatud, vaid lausa hävimise äärel (*tapestries and prints beyond repair*). Sapiõuntest on aga saanud pisut seletavam *crabbed and bitter vines*. (Pole võimatu, et liitsõna on kasutatud ka lihtsalt *sapiste õunte* maitsete tähistamiseks, aga Alver võis väga hästi ka teada, milline on sapiõunte ehk gallide maik (1932. aastal Esmaspäevas ilmunud artiklis mainitakse, et „Nende maitse kisub huuled kokku“ — Tint Hiina lehetäist 1932: 7), ja sedagi, et neist valmistatakse tinti.) Maripuu võis hinnata teadmise sapiõuntest tõlke lugeja jaoks liiga obskuurseks või pidada otsest vastet *galls* sobimatuks liigse mitmetähenduslikkuse tõttu või ka lihtsalt vormiga sobimatuks. Teises stroofis on eesti keeles kirjeldatud isu metonüümilist iseseisvumist (*siin näljasena siiski ringi käib / aegajalt nagu kõrves minu isu*), Maripuul lisandub aga võrdlus: isu kui kõrbe-elukas (*in grips of drought and dearth, / a desert creature prowls my appetite*).

Maripuu väljendusviisi muudavad markeeritult poeetiliseks emotsioonide kirjeldamiseks kasutatav rikkalik ja kontrastirohke sõnavara (*resin-scented, rotten-plum bouquet, fragrant, aloes, boon, confine, dearth, alas*) ja inversioonid (*thoughts like cherry-blossoms sway, aloes rare, like orchards [...] – / the tapestries and prints*). Toon, millega Maripuu kirjeldab kannibali nälga, on võrreldes Alveriga üsna dramaatiline (*in grips of drought and dearth*), teise ilma kirjeldamisel aga vähem irooniline (*cool oases, / each ripple there reflects the angel choirs*), kuigi jääb neutraalsemaks kui Matthews'i paradiisiretoorika.

3.4.4 Teemad ja seisukohad

Matthews

Leksikaalsete ühikute otsest tõlkimist Matthews'i tõlkes justkui peaaegu toimunud polekski, v.a paaris kohas (*kiivus* ja *gravüürid*). Üldine mõte – ablas elamustejanu, vaimsete elamuste sünesteetiline võrdlemine, sidumine vahetumate meeltega nagu maitsmine ja haistmine – on aga edasi antud, ehkki võrdluste puudumise tõttu võib-olla pisut vähem elavalt.

Luuletuse teine pool sedastab, et elamustejanu ületab maise maailma piirid ega kustu ka paradiisis. Alver osutab, et maailma *söödav sisu* näib *lõppematu*, ent kasutab maailma kohta ka

epiteeti *piirav* ja võrdleb seda kõrbega, kus tema *isu näljasena ringi käib*. Matthews maaailm pakub söödavat *igaks maalitud aastaajaks/hooajaks* (*edibles to suit each painted season*), tõdeb, et isu põrkub siiski aeg-ajalt elamusvaegusega (*dearth*) ja lisab huvitaval kombel, et seda vaegust ei paranda mõistuslik argumentatsioon (*Beyond repair of argument and reason*), nii et riivamisi tekib alverlik vastandus mõistuse ja kirgede vahel.

Aistilise poole pealt on vast oluline, et Matthews toob teispoolsuse oaside juures mängu nägemismeele (*My eyes shall bless oases*), mis on enne olnud pigem lõhnade ja maitsete teenistuses. Tekib küsimus, miks silmad oaase õnnistavad: kas nad on maisest karnevalist väsinud või on paradiisioaasid veel eriti kaunid vaadata või on need hoopis teistele (inimese loomsele osale lähematele) meelte kättesaamatud, nii et jäävad ainult silmadele vaadata? Esialgu paradiisi sattunu kannibalikired uinuvad, kuid on karta nende ärkamist ja siis on neid valmis teenima ka hambad ja käed (*I fear that ready tooth and hand / May yield to dormant cannibal desires*). See loob huvitava surmajärgse kehakontseptsiooni: paistab, et paradiisis valitseb nägemismeele, inimestel enamasti dominantne meel, kõige vaimsem ja puhtam (on vaimuvalgus ja vaimusilm, aga pole vaimukõrva, -nina, -nahka ega -keelt), teised — maised, madalad, vahetud, loomalikumad, kultuurile vähem allutatud — meeled on alla surutud või uinutatud, kuid siiski valmis ärkama ja käivitama ka füüsilise keha (hambad ja käed). Kummatigi ei tundu „mure“ kannibalikirgede ärkamise pärast aga vagalt tõsine, vaid pigem kuiva-steriilset paradiisikontseptsiooni pilkav ja „kannibalismi“ pooldav.

Maripuu

Kui luuletuse esimese poole võrdlustekaleidoskoobi tõlkimisse on võimalik suhtuda üsna vabalt, ilma et mõtte muutuks, siis teises pooles tehtud muudatused on mõlemal tõlkijal tinginud natuke teistsuguse filosoofilise lähenemise. Maripuu kõige silmatorkavam lisandus, mille ilmselt tingib riim (*oases – places*), on viimases lauses: *My only fear, alas, is changing places / might re-arouse my cannibal desires*. Kannibalikirgede taasärkamises süüdistatakse niisiis konkreetselt teise ilma liikumist (samas kui lähtetekstis võib kahtlustada, et paradiisis on lihtsalt liiga igav), mis tõstatab küsimuse, millal kannibalikired üldse vahepeal uinusid: kas surmaeelses seisundis (vanaduses?) või on surma ja teispoolsuse vahel veel mingi etapp?

Kokkuvõte

Matthewsil on õnnestunud vormidominanti järgides ometi ka enam-vähem Alver teksti „vaimu“ järgida, loobudes sõna-sõnalisest tõlkimisest ja kasutades uusi, kuid lähteteksti

süsteemi sobivaid kujundeid, nii et tulemuseks on töötav ingliskeelne luuletus ja eestikeelse luuletuse huvitav tõlgendus. Osalt võimaldab sellist lähenemist ehk ka alverlik kujundikuhjamisvõte: kogu esimene pool on tegelikult kujundikuhjatis, mis annab edasi ühte laiemat mõtet. Mõni üheleainsale kujundile keskenduv või ühe kujundipesaga mängiv tekst ei pruugi Matthews'i tõlkemeetodile sama hästi alluda.

Maripuu tõlkes on vormidominant, meetrumi jaoks vajaliku silbiarvu ja sobivate rõhkude otsimine, realõppudes tihti ka riimivajadus tinginud semantilisi lisandusi ja muutusi, aga võrreldes Matthewsiga on Maripuu algteksti peenstruktuurile lähemal püsinud, piirdudes põhiliselt Alveri olemasolevate kujundite täiendamisega.

3.5 „Maalija lõvipuuris“ (1936)

„Maalija lõvipuuris“ koosneb kahest lühikesest viisikjambilisest (või eellöögiga viisiktrohheuses) salmist, mida seovad klassikalised ristriimid, ja et tegu on Alveriga, loomulikult täisriimid. Esineb ka sundimatult mõjuvat algriimi (*pilk purjus, lainetava laka, maalit majesteetlik*) jm kõlaorkestratsiooni (*skitsid, kiskja*). Kumbki stroof koosneb vaid ühest pikast, aga ladusast lausest. Nii tundub tekst hoogne ja voolav nagu kahe virtuoosse joonega tõmmatud tabav skits.

Rabavat ja ekstravagantset kujundit puuripinda jagavast kunstnikust, lõvist ja kunstiks muudetud lõvist annab Alver edasi üllatavalt ebaekstravagantse sõnavaraga. Kujutava kunsti vallast toodud võrdlust märgivad sõnad nagu *skitsid, kontuur, joonis*; lisaks on mõned poeetilisemad epiteedid: *rahutu kontuur, lainetav lakk, majesteetlik tõbras*. Kuid üldiselt on toon kainelt tarmukas: süntaks on üsna loomulik, riimid juhtuvad otsekui iseenesest, laused on pikkusest hoolimata sujuvad ja suhteliselt selged.

Seda luuletust loetakse enamasti kommentaarina kunsti ja elu vahekorrale ning kunstniku rollile. Esimene stroof, st esimene lause kirjeldab olukorda lõvipuuris, selle ette teada olevat lõpplahendust ja minafiguuri suhtumist, st kunstnikupositsiooni; teine vastandab elusa ohtliku kiskja tema ainetel loodud kunstiteosega ja tõdeb, et viimane on iroonilisel kombel kompromissitum.

3.5.1. Ilmumiskontekstid

„Maalijast lõvipuuris“ on ilmunud kaks tõlget: 1980. aastal Willis Barnstone'i ja Felix Oinase tõlge pealkirjaga „The Painter in the Lion Cage“ Alike ja Willis Barnstone'i koostatud kogumikus „A Book of Women Poets from Antiquity to Now“ (Barnstone, Barnstone 1992: 371) ning 2002. aastal Ants Orase tõlkes pealkirjaga „The Artist in the Lion's Cage“ Anne Lange koostatud kogumikus „Kuus eesti luuletajat Ants Orase tõlkes / Six Estonian Poets in translations of Ants Oras“ (Oras 2002: 137).

3.5.2 Vorm

Barnstone ja Oinas

Barnstone ja Oinas on valinud, nagu neil tavaks, orgaanilise vormi, mis kasutab vabavärssi ja loobub riimist. Ka algriim jm kõlakujundus on pigem taandunud sisu võimalikult täpse kajastamise ees. Tõlge liigendub kaheks stroofiks nagu lähtetekstki, kuid on liigendatud rohkemateks ja korrapäratuma pikkusega ridadeks ning ka rohkemateks lauseteks. Kui lähtetekstis on kumbki stroof üks terve lause, siis tõlke esimene stroof koosneb lausa neljast lausest, teine aga ühestainsast. Esimene stroof jätab kartliku või sünge ettekuulutuse mulje, ja teine stroof jookseb esimesega võrreldes jahmatavalt kiiresti järsu puändi poole, mille ootamatust võimendab viimane ülilühike rida.

Oras

Orase tõlke meetrumiks on mimeetiline viisikjamb. Üldiselt vormitruu Orase puhul ootamatult on aga muutunud riimiskeem: ristriimi (abab cdcd) asemel on mõlemas stroofis süliriim (abba cddc), mis jätab suletuma, lõpetatuma mulje, olgu see siis tõlkija teadlik valik puurisolekutunde rõhutamiseks või nüke sisu mahutamiseks rütmi-riimi piirangutesse. Lausete liigenduse poolest on Orase tõlge huvitaval kombel Barnstone'i ja Oina tõlke peegelpilt: esimene stroof on jäetud üheks lauseks nagu lähtetekstis, teine jagatud neljaks lauseks. Esimene stroof on kiire ja dünaamiline (nagu kohane, kui teemaks on *rapid sketches*), teise stroofi esimesed kaks värssi ettevaatlik mõlgutus, kolmas-neljas värss aga juba taas hoogsam tee võiduka puändini.

3.5.3 Stiil

Barnstone ja Oinas

Dominandiks tundub, nagu eespool selgus, olevat lähteteksti sisu võimalikult sõnasõnaliselt edasi anda. Enamik lähteteksti elemente ongi sihttekstis ekvivalentse vaste saanud, kuigi nende omavahelised seosed on mõnel pool nihkunud (nt *kiskja rahutu kontuur* on normaliseerunud „rahutu kiskja kontuuriks“ (*the contours / of the restless beast*), *lainetava laka toon* aga muutunud pisut ebatavalisemaks „laka lainetavaks tooniks“ (*the waving colors / of its mane*), *pilk purjus .. laka toonist* on tõlgitud pisut lamestava võrdlusena, kus joovastavat mõju pole otseselt laka toonile endale omistatud: *My eyes glare like a drunk at the .. colors*).

Oras

Luuletuse suhteliselt kompaktne vorm on sundinud sisust üht-teist kärpima. Kõige märkimisväärssem kadu on toimunud värvide osas: poeetilisest mina on nimetatud mitte konkreetset *maalijaks*, vaid üldisemalt kunstnikuks (*The Artist*) ning tema toodangut visanditeks (*rapid sketches*) ja joonistusteks (*the monster that I draw*), värvide segamise asemel hoiab ta käes pliiatsit (*I hold my pencil*) ning pilku joobnustavad värvid on kadunud isegi lõvi lakast. Puudu on ka *purjus pilk*, aga täienenud on lõvi iseloomustus (*Long, flowing mane; violent head and features, heavy rages*). Sõnavara on lähtetekstiga võrreldes pisut emotsionaalsem (*rapid, flowing, violent, tear, monster*).

3.5.4 Teemad ja seisukohad

Barnstone ja Oinas

Suhtumine lõvisse on selles tõlkes pisut mõistuspärasem: kui eesti keeles on võimalik, et pärislõvi (õnne korral) tõepoolest mõistaks maalijat *kui sõber*, siis inglise keeles ründab lõvi kindlasti, ning ainult juhul, kui maalija õnnekombel pääseb, võib ta ette kujutada, et lõvi on mõistev sõber (*If I am lucky enough to slip loose from its claws / I will think of it as an understanding friend*). Ka joonistatud lõville pole selles tõlkes omistatud agentsust (kas kunstnikku *säästa* või mitte, nagu lähtetekstis); tema eest (mitte)päästmine on umbisikuline: *yet never will be saved from the majestic brute / I drew myself*.

Oras

Orase kunstnik joonistab pliiatsi-, mitte maalivisandeid, ja värvid jäävad seetõttu loodud pildist välja. Samas saame lõvi kohta teistsugust ja isegi rohkem infot: olgugi raevuka ilmega (*violent head and features*), on lõvi joonistamise ajaks mingil määral taltunud (*The lion's heavy*

rages may have ceased). Ka algteksti puhul peab muidugi oletama, et vähemalt värvide segamise ja visandite maalimise ajaks jättis lõvi kunstniku rahule (või magab sel ajal, ehkki rahutult). Lõvi välimuse joovastavast mõjust, kunstniku ekstaatilisest seisundist, millest tema surmapõlgus ilmselt tuleb, Oras aga ei räägi.

Lisaks pole Orase tõlkes lõvi küünte vahelt pääsemisel üldse midagi õnnega pistmist: lõvi võib saada lausa otseselt kunstniku sõbraks (*He may become my friend*), mitte ainult mõista nagu sõber. Pärislõvil on niisiis Orase tõlkes pisut rohkem enesevalitsust ja inimlikkust kui lähtetekstis. Joonistatud lõvi on aga vastandina veel metsikum, ebainimlikum: teda kirjeldab lisaks sõnale *beast* ka *monster*. See paisutus sobib iseenesest „Tolmu ja tule“ kunstifilosoofiaga, mida Oras kahtlemata hästi tundis ja mis käsitleb kunsti kui midagi inimlikkuse, sh inimlikku eetika piiridesse mitte mahtuvat – teatud vaatepunktist niisiis koletislikku.

Kokkuvõte

Barnstone'i ja Oinase tõlkes on luuletuse põhikujund väheke lahjenenud, kuid puánt töötab sellegipoolest. Kuigi meetrumist ja riimist on loobutud semantilise tähenduse täpse edasiandmise kasuks, ei ole tulemuseks päris joonealuse-tüüpi tõlge; sisu on kohandatud rohkem kui vaid sihtkeele grammatikale vastavaks. Tõlke keelekasutus on, nagu tihti kipub juhtuma, mõnevõrra keskmisem, alalhoidlikum, lugejat vähem koormav.

Ants Orase tõlge keerab jällegi iseloomulikult vinti natuke üle. Pärislõvi on kirjeldatud imposantsemana kui lähtetekstis, samas annab ta pisut rohkem lootust sõpruseks; lõvi paberil aga pole mitte ainult *tõbras* (millel on looma puhul ka neutraalne tähendus), vaid lausa *monster*. Oras järgib aga väikeste muudatustega ka Alveri klassikalist vormi.

Mõlemas tõlkes tuleb kokkuvõttes kesksesse kujundisse kätketud paradoks siiski välja enam-vähem samamoodi nagu lähtetekstis.

3.6 „Rätsep Mure“ (1942)

„Rätsep Mure“ on üsna argise traagika kirjeldus. Tekst ei viita otseselt mingitele konkreetsetele murettekitavatele sündmustele, vaid pigem üldisele rõhuvale õhkkonnale, mis kedagi puutumata ei jäta. Seda võib lugeda nii spetsiifiliselt 1942. aasta kui ka üldise inimliku vaeva kontekstis, kuigi *mustad märgid elupaelal* võivad olla üsna konkreetse tähendusega ja *surisiid* veel äsja õhetanud palgel on üpris drastiline. Mure tähendusväli on nii lai ja koht tekstis

nii keskne, et juba selle ainsa sõna erinevad tõlked võivad tulemuseks anda kardinaalselt erineva meeoleolu ja mõttega tekstid.

Teksti vorm on suhteliselt ladus ja kerge, eriti võrreldes raske sisuga, ning oma täisriimide ja eksimatu meetrumiga väga korrapärane. Reas on vähe sõnu, mõnikord üksainus liitsõna (*elupaelale, traagelniidiga*), mis asetab meetrumisse palju kergeid kaasrõhke, nii et read libisevad veel kiiremini. Sõnavara ja kujundid on pisut rahvalaululikud (*tuli Mure meile; Viskas vaeva-särgid / laste kaelale; mustad märgid / elupaelale; Kattis punapalge / surisiidiga*), toon kaastundlik, aga mõneti resigneerunud.

3.6.1. Ilmumiskontekstid

„Rätsep Mure“ tõlkeid on kaks. W. K. Matthews'i tõlge pealkirjaga „Tailor Care“ on ilmunud 1953. aasta kogumikus (Matthews 1953: 112), Willis Barnstone'i ja Felix Oinase tõlge pealkirjaga „A Tailor Called Sorrow“ kõigepealt Alik ja Willis Barnstone'i toimetatud naisluulekogumikus 1980. aastal (Barnstone, Barnstone 1992: 370) ja samal kujul Betti Alveri mälestuskogumikus 1989. aastal (Alver 1989a: [6]).

3.6.2 Vorm

Matthews

Nagu lähtetekstis, on ka Matthews'i tõlke meetrumiks kolmejalgne trohheus – üsna kompaktne ja lakooniline vorm. (Mööndusena võib kolmandat rida lugeda nii kolmiktrohheusena kui ka ebaregulaarse värsijalana – – – või – – – , mis imiteerib justkui kolme koputust: *Care's hand knocked at our*). Tõlge võtab üle ka lähteteksti ristriimi. Riimid on, nagu lähtetekstiski, kõik täisriimid. Jäljendatud on ka Alveri silmatorkavat algriimikasutust (*slanted shower, shades; shirts of sadness, each eager, girdle's gladness*). Korrapärased stroofid koosnevad neljast reast ja moodustavad igaüks ühe lause – samuti nagu lähtetekstis. Sõnu on tõlkes üle kahe korra (108% võrra) rohkem kui algtekstis. See on osalt seletatav tõlkimise üldiste seaduspärasustega ning eesti ja inglise keele omapäradega, kuid võrreldes keskmise sõnade arvu kasvuga tõlkevalimis (+40%) on see siiski märkimisväärne. Antud juhul on küll asi ilmselt ka lähteteksti eripäras, sest Alveril on õnnestunud väga väheste sõnadega (täpsemalt kahekümne viie sõnaga) virtuoosselt edasi anda palju tähendusi, mis nõuavad tõlkes lahtikirjutamist. Lisaks kasutab Alver ära liitsõnade moodustamise lihtsust eesti keeles, millele ongi inglise keeles raske vastata (ka Barnstone'i ja Oinase tõlkes on sõnu üle kahe korra rohkem). Võrreldes Barnstone'i ja Oina tõlkega jääb Matthews'i tõlkest siiski tänu

meetrumile, riimile ja värsside liigendusele üsna kompaktne mulje. Trohheuse marsitakt jätab Mure sissetungist hoogsama ja intensiivsema mulje kui vabavärss. Alus küll kordub igas lauses, kuid *murele* valitud ühesilbiline tõlkevaste ei ole nii lohisev kui *depression* või *the tailor called sorrow*.

Barnstone ja Oinas

Tõlke värsisüsteemiks on (tõlkijapaarile iseloomulikult) valitud vabavärss. Riime ei ole kasutatud. Algriimi jm kõlaorkestratsiooni ei ole rakendatud nii läbivalt ja silmatorkavalt kui lähtetekstis, kuigi mõnel pool võib püüdlikult otsides seda siiski märgata (*drizzling – depression – scissors*).

Liigendus on stroofide arvu poolest samaks jäänud, kuid ridade arv stroofis pole korrapärane nagu lähtetekstis, vaid ebaühtlane (esimeses stroofis neli, teises kuus, kolmandas seitse värssi). Ridu on rohkem, st tekst on liigendatum, kusjuures esineb ka (isegi selle suhteliselt lühikeste ridadega luuletuse kontekstis esiletõusvaid) ülilühikesi ridu (*in it / hang*). Sõnade arv on tõlkes lausa 128% võrra suurem kui lähtetekstis. Tekst sujub kokkuvõttes aeglasemalt, ridadevahelised pausid mõjuvad mõtlikult ja paarisilbiliste sõnade kaal tundub rõhuv. Kui algteksti puhul tekib kerge vastuolu sünge sisu ja kerge vormi vahel, siis Barnstone'i ja Oinase tõlke vorm jätab tõsisema või siis masendunud, ohkava mulje.

3.6.3 Stiil

Matthews

Vormi mõju kujundikeelele on ilmne ja ootuspärane. Tundub, et riimi pärast on sisse toodud kujundeid, millele algtekst otseselt ainest ei anna, nt *falling shades* ja *matched hair not with posy*. Kui esimene lisand ehk üldist meeleolu eriti ei kõiguta, siis *posy* sissetoomine tundub pisut kunstlik, kuigi mingis mõttes mängib kaasa rätsepa-figuuri ja sellega seotud ootuste ümberlõkkamisega (rätsep peaks inimesi kaunistama, mitte inetama ja suretama). Mõned kujundid on kadunud või lahjenenud, näiteks *elupaelast* on saanud *girdle's gladness* – küll rõõmus vöö, aga lihtsalt vöö, mitte eksistentsiaalne elupael; drastilisest surisiidist näol saab pisut mahedam leinalint (*mourning bands*), vähemalt elavate külge kuuluv märk, mitte päris surilina, vihmgi on jälle nõrgem, kõigest *shower* („A brief and usually light fall of rain“ – Oxford English Dictionary *sub* shower), kuigi tuul on nähtavasti tugev, sest vihmahoog on kaldus (*slanted*). Kadunud on ka käärade innukas-kahjurõõmus irve. Üldiselt on Matthews'i uued kujundid aga tabavad ja sobivad kujundisüsteemi: rätsep läbib lisaks vihmale ka langevaid

varje (*falling shades*), koputab ähvardavalt kääriteradega uksele ja katab näo surilina asemel leinalintidest triibustikuga; laste kaelad on aga, võib-olla alliteratsiooni peibutusel, üldistatud lihtsalt innukateks kaelteks (*each eager neck*). Nagu lähtetekstiski, on Matthews'i keel pisut rahvalaulilikult poeetiline (*shades, mar, girdle, fleck, bar, rosy cheeks*) ja ebatavaline, mida tingib osaliselt riimist ja rütmist kinnipidamise vajadus, aga ilmselt ka tõlkija teadlik otsus.

Oinas ja Barnstone

Tõlke keel on suhteliselt proosaline ja neutraalne; võttes lisaks arvesse ka ridade pikkust ja arvu, mõjub kogu tekst vähem hoogsalt ja ilmekalt. *Irevil* käärid on lihtsalt *open*, *elupael* lihtsalt *life (of others)*, *vaeva-särk* on *unhappy shirt*, *punapale* on lausa *red face*. Mure ei viska särke laste kaelale, vaid paneb (*put*), ei kata punapalet surisiidiga (näod kahvatuvad ja koltuvad, aga see meenutab ka elusalt matmist – surilina veel elaval, õhetaval näol), vaid laseb passiivselt ümber näo rippuda kangal, mis sisaldab surisiidi (*Around the red faces / [...] / let a cloth with death silk / in it / hang*). Tundub, et isegi vihma intensiivsus on vähenenud: Alveril on rändav rätsep maanteel *vihma virevil*, st vihma kütkes, meelevaldas, mis jätab mulje üsna vingest vihmahoost. Barnstone'i ja Oina vihm aga ainult tibutab (*drizzling rain*).

Alver on tegutsejat, Muret, maininud ainult ühe korra, esimeses lauses (teises ja kolmandas lauses puudub alus). Barnstone'i ja Oinase tõlkes on alus igas lauses olemas. Esimeses lauses on aluseks *depression*, teises lauses asesõna *he* ja kolmandas *the tailor called sorrow*. Aluse kordamisega väheneb aga jälle pisut luuletuse hoog. Eesti keeles võib tänu aluse puudumisele kõiki kolme salmi lugeda peaaegu et ühe lausena (Mure tuli, viskas, õmbles, kattis, segas). Inglise keeles tundub sündmuste kulg pisut raskepärasem.

3.6.4 Teemad ja seisukohad

Matthews

Matthews, kelle tõlge on küll ajaliselt algteksti kirjutamishetkele lähemal, näib olevat irrutanud luuletuse ajaloolisest kontekstist. Muretsemisel on mitu omavahel seotud tähendust, millest osa kattub vaieldamatult Matthews'i tõlkevastega *care*. Ent kui *mure* on peaaegu kõigis tähendustes ikkagi negatiivse tooniga (vähemalt on tegu mingi raskemapoolse kohustusega), siis sõna *care* enamasti pigem neutraalse (huvi, oluliseks pidamine) või positiivsega (hool, hoolitsus), ehkki sel on ka tähendused „An object of concern or attention“ ja „A feeling of or occasion for anxiety“ (Oxford English Dictionary 2017 *sub care*). (Viimastes kipub *care* aga esinema pigem koos eitusega, peamiselt väljendis „without a care in the world“.) Kui eesti

keeles võib mure lauses tihti aktiivselt tegutseda: inimest vaevata, piinata, närida ja murda, siis inglise keeles on sõna *care* sellises rollis pisut ootamatum. Niisiis tekib Matthews'i tõlkes palju kummalisem psühholoogiline analüüs, mida pelgalt pealkirja lugedes aimata ei oska. Et mure juuksed halliks ajab ja palge kolletab, pole üllatav, ent *care*? Võib-olla tähendab see siin ülemäärast närvilist muretsemist, pealesunnitud hoolekoormat ja -kohustust, neurootilist ettevaatlikkust? Igatahes tundub see millegi igapäevasena, lõputult korduvana, mis lõpuks inimesed surmani ära kurnab.

Oluline on ka jutustajahääl suhe Mure all kannatajatega. Kui Alveril kuulub jutustajahääl mingisse *meie*-hulka, kogukonda (*tuli Mure meie*), mis võib rändrätsepa kujundi puhul olla küla, allegooriliselt muidugi riik ja rahvas või üldse kõik kannatajad, siis Matthews'il koputab Mure otse kellegi uksele (*knocked at our door*). Kui mitte Mure tegevuse ulatus, siis jutustajasubjekti meie-tunne näib niiviisi kitsam. Allegooriliselt võib aga muidugi ka maja ja selle kodakondseid riigi ja rahvaga samastada.

Barnstone ja Oinas

Barnstone'i ja Oinase tõlge kasutab *mure* kohta kahte sõna: *depression* ja *sorrow*. Võib-olla tundus tõlkijatele, et *mure* tähendusvälja katmiseks ei piisa ühest ingliskeelsest sõnast. *Sorrow* on rätsepa „nimi“, *depression* aga justkui kujundi selgitus. Ajaloolis-sotsioloogilisse analüüsi laskumatagi võib oletada, et *mure* tähendab 1942. aastal Eestis midagi muud kui *depression* 1989. aastal Ameerikas. Rätsepast saab seega huvitav kujund psühholoogilise nähtuse jaoks. *Sorrow* tundub aga mõnevõrra intensiivsem ja pigem konkreetsest minevikusündmusest tingitud võrreldes *murega*, mis on rohkem tulevikus toimuda võivatele sündmustele suunatud ärevus

Jutustajahääl ei ole Barnstone'i ja Oina tõlkes mingi asesõnaga (nagu *meie* või *our*) seotud, (*depression came*), aga tegusõna *came* positsioneerib juba teataval määral jutustava subjekti tuleku sihtpunkti või selle lähedusse. Emotsionaalne seos nendega, keda depressioon/kurbus/Mure kiusab, jääb siiski nõrgemaks. Kui Alveri tekstis on Mure tegevuse all kannatajatest sõnaga tähistatud ainult *meid* ja *lapsi* (elupaelte, punapalete ja juuste omanikke otseselt mainitud, st need võivad olla nii *meie* kui ka *nende* omad), siis Barnstone ja Oinas kasutavad elude, nägude ja juuste (*lives, faces, hair*) omanike kohta sõnu *others* ja *their*. Kokkuvõttes on jutustaja Mure ohvritest siiski pisut rohkem distantseeritud kui nii algtekstis kui ka Matthews'i tõlkes.

Kokkuvõte

Matthews'i tõlkes on ilmselgelt dominandiks mimeetiline vorm. Alveri kompaktne ja tihedalt läbikomponeeritud vorm on tõepoolest nii mõjuv, et soov seda üle kanda on mõistetav ja Matthewsil on see vähemalt formaalselt suuresti ka õnnestunud. Samas ta on selle nimel pidanud tegema teatud järeleandmisi sisus, lisades sisuliselt põhjendamatuid riimisõnu (nagu *posy*) ja loobudes mõnest olulisest tähendusest (*elupael*). Keskse kujundi, „rätsep Mure“ tõlge ei ole aga ilmselt põhjendatav ainult meetriliste kaalutlustega, vaid seda peab vaatlema teadliku tõlgendusvalikuna. Koos teiste valikutega (nt *vaev – sadness, mustad märgid / elupaelale – girdle / with black streak and fleck, suri-siid – mourning bands*) muutub tekstis tuntav mure nii, et see tundub vähem (tõlkimise hetkel veel mitte väga ammuste) ajalooliste sündmustega kaasneva hirmu ja ebakindlusena ja rohkem tüütu kurnava igapäevamurena. Tänu meetrumile, riimile ja keeleregistrile on aga tõlkes olemas sisu-vormi kontrast.

Võrreldes Matthews'i tõlkega järgivad Barnstone ja Oinas hoolsamalt algteksti semantilist sisu ja ülesehitust. Vorminõuded ei sunni neid lisama kujundeid, mida algtekstis pole, küll aga kipuvad nad kujundlikkust kaotama või limestama (nagu *elupaela, irevil* käärde ja *punapalet* katva *suri-siidi* puhul). Võib ehk oletada, et tõlkijad on proosalisema väljenduse valinud ka seetõttu, et see tundus neile paremini vastavat sihtkultuuri (1989. aasta Ameerika lugejate?) ootustele. Samas ilmus tõlge raamatus, millega püütakse anda ülevaadet kogu maailma ajaloo naisluuletajatest – sellise raamatu lugeja võiks ehk oodata, et esindatud on võimalikult palju mitmekesiseid, eri kultuuridele, ajastutele ja isikutele iseloomulikke stiile. Kuna tõlkijad on loobunud algteksti meetrumi ja riimi mimeetilisest edasiandmisest ning mõnevõrra limestanud sõnavara, tuleb järeldada, et dominandiks on peetud Alveri luuletuse semantilise sisu esindamist. Suurt võimalust lugeda luuletusest välja sõja- või okupatsioonimuret ei jäta aga ka see tõlge, mis viib mõtted pigem üksikisiku psühholoogiale. Jutustav hääl asetab end kirjeldatud sündmustest pisut kaugemale.

3.7 „Kuus kildu“, kuues kild (1943)

Kuues kild on „Kuuest killust“ oma aforistlikkuses ja otsekohesuses vast kõige tuntum ja tsiteeritud ning koosneb võimu, ajalugu, mõtlemist ja keelt käsitlevatest mõtteteradest.

Kui luuletuse meetrumit kirjeldada oleks kõige täpsem sõnadega „mõningate modulatsioonidega ja ebaregulaarsete anakruusidega heteromeetriline daktül“, siis lugeja ja küllap ka tõlkija jaoks ei ole nii detailne määratlus oluline. Olulisem on üldmulje, et luuletuse

rütm on märgatavalt korrastatud, aga samas vaba ja sundimatult kõnerütmi järgiv. Sõnumit ei sega ükski meetrumitäiteks kasutatud lissilp. Kõik lõppriimid on täisriimid; kasutatud on ka algriimi (*suured sündmused; valmivad varjus; võitja võimus; riisuvad rahu; segased suubuvad*).

Tundub peaaegu, et mõtted moodustavad justkui iseenesest luuletuse. Esimese stroofi keskseks kujundiks on valmivad viljad ja korjatavad marjad, millega võrreldakse sündmusi ja võimu saavutamist. Teises stroofis omistatakse eri sorti mõtetele erinevaid omadusi: tähtsad mõtted on aktiivsed ja ründavad (*riisuvad*), segased passiivsed ja voolavad (*suubuvad*), kõige tähtsamad aga nii suured, et neid ei mahuta sõnade „konteiner“, st keeleülesed või -tagused taipamised. Sõnavaras on iseenesest vähe erilist ja silmatorkavat (võib-olla *tühine, suubuma*), kuid lapidaarne lauseehitus ja grammatilised vormid (i-mitmus, lühike mitmus) annavad tekstile teatava pühaliktõsise tooni.

3.7.1. Ilmumiskontekstid

Ivar Ivaski tõlge kuuendast killust ilmus pealkirja all „Fragment“ 1983. aastal Emery George'i toimetatud kogumikus „Contemporary East European Poetry: An Anthology“ (George 1983: 8). Bernard Lionel Einbondi ja Mardi Valgemäe tõlge kõigist kuuest killust, pealkirjaga „Six Fragments“, ilmus 1989. aastal PEN-klubi mälestusväljaandes „Betti Alver. Selected Poems“ (Alver 1989a: [13]).

3.7.2 Vorm

Ivar Ivask

Tõlge ei matki lähteteksti rütmi ega kasuta ka riime. Vormist on üle võetud kahest neljarealisest stroofist koosnev ehitus ja jaotus lauseteks. Kummagi stroofi viimane rida on samuti, nagu lähtetekstis, teistest lühem. Algriimi on märgata, ehkki mitte nii mõjuvalt ja läbivalt kui lähtetekstis (*great – grow; confused – curl*). Üldiselt võib vormivalikuid pidada pigem orgaaniliseks.

Einbond, Valgemäe

Nagu Ivaski tõlkes, on ka siin dominandiks nähtavasti sõnasõnalisus ja vormiks on orgaanilise valikuna võetud riimideta vabavärss. Algriimi ei esine. Jaotus stroofideks ja lauseteks on lähtetekstiga samasugune, ent selles tõlkes pole rõhutatult lühikesi lõpuridu.

3.7.3 Stiil

Ivar Ivask

Tõlge on enamasti üsna sõna-sõnaline, kuigi lähteteksti näiliselt lihtsatele ja konkreetsetele sõnadele, näiteks *tühine* ja *mõnu* polegi tegelikult lihtne vastet leida (Ivaskil on nendeks *has no worth* ja *pleasure*). Olulisem lahknemine sõnasõnalisusest on teise stroofi teises reas: *segased* [mõtted] *suubuvad mõnusse* on tõlgitud *confused ones curl up in pleasure*. Valikut *curl up* on ilmselt motiveerinud algriim (mida võib pidada põhjendatuks, kuivõrd ka lähteteksti *suubumist* tundub motiveerivat eelkõige algriim; ja mõlemad kirjeldavad sisuliselt liikumise lõppu).

Einbond, Valgemäe

Einbondi ja Valgemäe tõlkes on sõnasõnalisust pisut elavdatud ebatavalisemate ja ehk pisut poeetilisema värvinguga vastete kasutamisega (*ripen, might, weighty*). *Suubumine* on aga üldistatud voolamiseks (*flow*). *Mõnu* vasteks on siin *joy*, ja koos voolamisega tekib uutmoodi tähendus: kui lähtetekstis tundub pigem, et segaste mõtete selgeksmõtlemine ununeb nende mõlgutamise mõnus, siis tõlkes võib paista ka, et segane olek ise põhjustab või sellest tekib rõõmu (*confusion flows to joy*). Tõlkijad pole oluliseks pidanud kordusi: esimese stroofi kordus (*valmivad varjus – mis varjus ei valmi*) on lihtsalt ära jäetud ja see suurendab tegelikult ülejäänud rea mõjuvust (*All else is trivial.*); teise stroofi kordus (*tähtsad mõtted – tähtsaimad*) aga on lahendatud eri sõnadega (*weighty ideas – what is really important*). Einbond ja Valgemäe hoiavad niisiis mõnevõrra vähem Alveri stiilist ja sõnastusvalikutest kinni kui Ivask, ja annavad seega tekstile mingi uue, oma stiili.

3.7.4 Teemad ja seisukohad

Ivar Ivask

Ivaski tõlge järgib üsna täpselt lähteteksti semantilist sisu ja struktuuri. Suuri sündmusi puudutav võrdlus käivitab aga lugeja peas erinevad botaanilised teadmised. Kui *valmivad*, st küpsevad viljad ja marjad, siis *grow* käib rohkem kogu taime kohta, kui lugeja üldse mõtleb kõigepealt kasvamisele, mitte mehaanilisele paisumisele, sest *kasvada* (*grow*) võib ka juba valmis asi. Seos marjade kujundiga on seega Ivaski tõlkes pisut nõrgem. Siiski: teeäärsed marja(taime)d kasvavad päikeses ja valmivad seega kiiresti, aga on kättesaadavad tolmule ja igale möödaminejale. Marjad metsa varjus ei saa nii palju päikest, aga neid saavad korjata ainult need, kes oskavad neid otsida. Väljenditel *in the shadow* ja *in shadow* puuduvad aga positiivsed

konnotatsioonid, mis on sõnal *varjus* (varjatud, kaitstud – *tormivarjus*), kuigi on sarnased negatiivsed konnotatsioonid (hämaras, salaja – *pimeduse varjus, in the shadows*; või millegi ähvardava mõju all – *sõja varjus, varju all, in the shadow of war*). Hoiak võitja võimu suhtes on siiski selge: jõu ja suure lärmiga väljakuulutatud võim suudab haarata ainult kõige kättesaadavamad ega suuda sügavamale, väärtuslikuma sisu kallale tungida.

Einbond, Valgemäe

Einbond ja Valgemäe väldivad kordusi (varjus valmimine, tähtsad ja tähtsaimad mõtted) ning püüdlevald lause lühiduse ja tiheduse poole. See tingib pisut laiemad ja mustvalgemad üldistused kui algtekstis. Alveril on tühine see, mis varjus ei valmi (aga pole öeldud, et varjus ei võiks valmida ka väikesed sündmused – pigem on vastandatud tasahilju valmiv ning suure käruga esitatav). Einbondi ja Valgemäe tõlkes on aga triviaalseks nimetatud kõike peale suurte sündmuste (*All else is trivial*). Alveri astendusest *tähtsad mõtted – tähtsaimad [mõtted]* saab aga vastandus *tõeliselt olulise (what is really important)* ja muu vahel, millest jääb mulje, et sõnastada on võimalik ainult tähtsusetut.

Kokkuvõte

Ivar Ivaski sõnasõnaline, vormipiirangutest sisudominandi kasuks loobuv tõlge toob esile tõsiasja, et lähtetekst toimib paljuski just sisendusliku vormi – rütmi, riimi ja algriimi – peal, ja pole ilma selleta nii mõjuv. Kujundid päästavad siiski teksti targutuseks muutumast. Ühe kujundi puhul (*curl up in pleasure*) lahkneb tõlge siiski üldisest sõnasõnalisuse printsiibist ja sisu kohaneb algriimiga.

Einbondi ja Valgemäe tõlget varjutab mõneti sama küsimus, mis Ivaski omagi: kas see tekst töötab ilma sedasorti vormita, nagu on lähtetekstil? Einbondi ja Valgemäe tõlge mõjub aga oma suhtelise tiheduse ja kompaktsusega (sõnade arv on kasvanud ainult 16% võrra). Mõnes punktis on Einbondi ja Valgemäe tõlge löövuse ja lühiduse saavutamiseks kategoorilisem kui Alveri algtekst.

3.8 „Tähetund“ (1965)

Ikoonilise luuletuse „Tähetund“ iga rida sisaldab endas palju tõlgendusvõimalusi, kuid üldiselt loetakse seda eelkõige – Karl Muru sõnul – kui „traagiliselt üleva“ tooniga

„suurejoonelist inimlikkusekuulutust“, mis „mööndes toimimist sotsiaalses koosluses [...] toonitab indiviidi ainukordsust ja õigust iseolemisele, kohustust jääda truuks oma siseveendumusele mis tahes rasketes katsumustes, tänumeelt ja headust kogedes, samuti inimelu kordumatust ja stoilist vastupanuvõimet kurjusele“ (Muru 2003: 129). Harukombel on Alver ka ise luuletust kommenteerinud (ehkki tõenäoliselt pole tõlkijad saanud selle selgitusega tutvuda):

Lugeda luuletuse algust:

Mis küsib elulahkmel heitlik maru?

Maru ei küsi midagi, tema lõhub, laastab ja teeb oma töö – hävitava ja ka puhastava mõnikord.

Kuid sina enesele annad endast aru

Sina oled inimene, mitte meeletu loodusejõud

Ja olgu öö kuitahes pikalt pime –

Sa otsaest ei pühi oma nime

s.t sina vastutad enda tegude eest ega lase ennast hävingu pimedaks tööriistaks muuta jne.

Kui sa rasketes olukordades enda eest vastutad, ei muutu kuritööde kaasosaliseks

(sest julm ei olda iial juhtumisi),

taipad sa elu tähetunnil ja hiljem alati, et sa oled inimene, et lillekiivrid roostega ei kattu, et inimese missioon elus on olla helde ja halastav. Tagantjärele kaduvikult süütuid ohvreid tagasi nõuda on h i l j a.

(KM EKLA, f. 315, m. 128: 1 – viidatud Muru 2003: 128-129 kaudu)

Luuletuse meetrum on põhiliselt viisikjamb (esineb lühemaid ridu ja rütmivariatsioone). Lisaks täisriimidele leidub ka irdriime (*kattu – kordumatu; parematelt – elavatelt; laternata – kogemata*). Algriim on märgatav (*vaatab valgust, vajub vette; sirav siht; taipa – tarbimine; julm – juhtumisi; tulukene tuisuööde; leeteluha; laevamees – laternata* jne). Luuletuse stroofiline ülesehitus on eripärane ja jätab puhangulise mulje: neli kaksikvärssi viivad intensiivse kuuerealise küsimusteplokini, millele järgneb üks kaksikvärss ja kaks kolmikvärssi. Toon on kõhklematult range-pühalik, luulesinale esitatakse poolretoorilisi küsimusi ja käske (võte, mis oli Alverile omane juba TT-s). Sõnavara sisaldab uudisliitsõnu (*elulahe* (– *elulahkmel*), *lillekiivrid*, *tuisuööde*, *leeteluht*), kasutatud on kaaluka kultuuritaustaga sümboleid (maru elulahkmel, nimi otsaees, sirav siht, tuluke öös, surnud ja elavad, kaduvik, valgus ja pimedus, laevamees Lethel ning loomulikult tähetund) kõrvuti algupäraste kujunditega (puuleht, lillekiivrid ja rooste, kaotsi sõudmine jne).

3.8.1. Ilmumiskontekstid

„Tähetundi“ on tõlkinud Astrid Ivask ja Elmar Maripuu. Ivaski tõlge on ilmunud kahes versioonis: pealkirjaga „The Hour of Destiny“ aastal 1969 ajakirjas Books Abroad (Ivask jt 1969: 65) ja pealkirjaga „Stellar Hour“ 1983. aasta Ida-Euroopa luule antoloogias (George 1983: 9-10). Maripuu tõlge on ilmunud 1993. aastal Ida-Euroopa antoloogias „Shifting Borders“ pealkirjaga „The Stellar Hour“ (Cummins 1993: 38) ja 2001. aastal eesti luule

tõlkekogumikus „Tuulelaeval valgusest on aerud“ pealkirjaga „The Star-Bright Hour“ (Kareva 2001: 33). Mõlemad tõlkijad on hilisemas versioonis teinud mõningaid muutusi. Suurem osa neist (peale pealkirjavahetuse) on kosmeetilised, Ivaskil on aga ka paar tähenduslikku muutust, millest lähemalt allpool.

3.8.2 Vorm

Astrid Ivask

Ivaski tõlge on vabavärsis ja riimideta. Ridade pikkus on ebaühtlane, eriti 1969. aasta versioonis, kus osa ridu on tulnud kahetulbalise küljenduse tarvis murda, nii et tekst näeb välja veidi laialivalguv ja stroofimuster hägune. Tekst ei tundu kõlaliselt komponeeritum kui tavakõne. Vormivalikut võiks nimetada orgaaniliseks.

Elmar Maripuu

Maripuu tõlke vorm on mimeetiline: (variatsioonidega) viisikjambis, kasutab peamiselt täisriime (v.a *bidding – living*) ning järgib Alveri riimi- ja stroofiskeemi. Silmatorkavat algriimi ei esine.

3.8.3 Stiil

Astrid Ivask

Ivaski tõlkest ilmneb, et ilma vormiliste korrastusteta (meetrumi, alg- ja lõppriimideta) on register mõnevõrra vähem ülev. Retoorika jääb justkui pisut alasti, aga kujundid on siiski löövad.

Esimesest retoorilisest küsimusest/hüüatusest on tehtud väitlause: 1969. aasta versioonis *The erratic storm asks nothing at life's crossroad*, 1983. omas *The errant storm does not ask many questions at life's crossroad* – kaks erinevat, võrdselt võimalikku tõlgendust või vastust Alveri hüüumärgiga küsimusele (*Mis küsib elulahkmel heitlik maru!*): kas „ei küsi midagi“ (nagu Alveri seda ise seletas) või „mida ta ka ei küsiks“. Keskne küsimusteplokk algab aga pisut etteheitvalt (Alveril *Kas tead*, Ivaskil *Don't you know*). Neljandas stroofis on toon samuti pigem hukkamõistev, eriti 1983. aasta versioonis: *You lack a splendid goal? Then simply go / and learn how to consume!* (1969: *learn about usefulness*; Alveri *taipa, mis on aina tarbimine* annab lootust, et taibanu võib hiljem ka sirava sihi leida).

Elmar Maripuu

Maripuu tõlkes tekitab meetrumi ja riimidega vorm teatava klassikalise tooni, ent mõned sõnavaravalikud on proosalisemad. *Leeteluhast* on Maripuu välja lugenud mitte Lethe jõe luha, nagu Ivask, vaid teise võimaliku tõlgenduse, leetelise pinnasega luha. Leetelised mullad on toitainevaesed (Eesti õigekeelsussõnaraamat 2017 *sub* leede) ja koosnevad põhiliselt liivast (Astover 2005: 5). Luha pinnas peaks korduvate üleujutuste tõttu olema hoopis viljakas (Wikipedia *sub* luht), seega on termin sellises tõlgenduses pisut oksüümoronlik. Maripuu tõlge *sandy marsh* annab igatahes edasi liivasust ja vesisust. *Kaduviku* on Maripuu samuti tõlkinud kadunud aega proosalisemalt kirjeldavaks „eilseks“ (*yesterday*), mis ei rõhuta ka niivõrd *kadunute* aspekti.

3.8.4 Teemad ja seisukohad

Astrid Ivask

Kõige silmatorkavamalt kujundavad luuletuse mõtet pealkirja tõlked. *Tähetund* sisaldab rikkalike konnotatsioonidega tähemetafoori (vt nt Kepp 2009), mis luuletuse kontekstis tähetunni kujundi kinnistunud tähendusest („elu kõrghetk“) algosadeks lahti kummastab (*tähetund* kui tähine tund, tähtede vaatamise, tähtede all seismise tund vms). Ka väljaspool eesti kultuuriruumi on tähel hulgaliselt konnotatsioon alates superstaaridest kuni moraalseaduseni. Tõlge *Stellar hour* võimaldab nii „kõrghetke“ tähenduse kui tähekujundi kasutamist. 1969. aasta variant *Hour of Destiny* on aga tõlgendus, mis rõhutab luuletuses valikuhetke, eriti koos esimesse värssi valitud väljendiga *life's crossroad*. Kui *elulahe* nagu *veelahe* võib olla lihtsalt inimesest sõltumatu pöördepunkt, saatuslik hetk, siis risttee on sama pöördeline, aga valiku peab langetama inimene ise. Küsimus *Why life's hour of destiny comes but once?* viitab sel juhul selliste suurte valikute tagasipööramatusele. 1969. aasta versioonis on ka selgelt öeldud, et inimene ise peab keelduma oma nime otsaest pühkimast (*you will not wipe your name from your forehead*), samas kui 1983. aasta tõlkes ei ole selle puhul inimese valikut esile toodud (*your forehead still will bear your name*). Julmus seevastu „tuleks“ mõlemas versioonis justkui ise (*cruelty never comes by chance*), nii et seda vaadatakse pigem julmuse all kannataja vaatepunktist ja inimliku vastutuse aspekt jääb varju.

Huvitav on ka sõnale *tarbimine* valitud vaste muutus: 1969. aasta tõlge käsib eesmärgi puudumise korral: *go / learn about usefulness*, mida võib tõlgendada nii pilkena ideaalideta utilitarismi kohta kui ka lihtsalt soovitusena õppida kasulik olema. 1983. aasta variant on aga sarkastiline *then simply go and learn how to consume!* Konsumerismi mõiste oli kriitilises

tähenduses tekkinud juba 1960. aastal (Harper 2017), termini kasutus oli aga 1960-ndatel võrreldes 80-ndate algusega olematu (Collins English Dictionary *sub* consumerism).

Elmar Maripuu

Maripuu on mõlemas versioonis jätnud pealkirja tähekujundi. 1993. aasta pealkirjas „The Stellar Hour“ on täht ladina tüve ja kinnisväljendi tõttu rohkem varjus, 2001. aasta „The Star-Bright Hour“ aga eemaldub otsustavalt konventsionaalse tähenduse („kõrghetk“) tõlkimisest ja keskendub „tähise tunni“ kujutluspildile. 1993. aasta tõlkes on küsimuses tähetunni kordumatuse kohta aga *star-bright hour* juba olemas. Konventsionaalse kujundita on tõlgendusvabadus suurem: kas mõeldud on lihtsalt kordumatult ilusat tundi, mingit valgustushetke või on elu ise üks üürike tähine tund (*life can never repeat its star-bright hour*)? Tähe võrdsustab Maripuu aga ka *sirava sihiga* (*No shining goal, no star to travel forward?*).

Nagu Astrid Ivask, vastab ka Maripuu Alveri küsimusele-hüüatusele „Mis küsib maru!“ väitlausega, täpsustades nimelt, mida maru, siin õigemini tuul, *ei küsi*: *The wind won't ask: to what did life amount?* Elulahkme mõiste on üldse välja jäänud, ka ei mõju „tuul“ nii saatuslikuna kui *maru*. See häälestab lugeja mõistma „enesele endast aruandmist“ (*To yourself you'll render your own account*) pigem tagasivaatena elule, kokkuvõtete tegemisena kui konkreetse otsuse kaalumisenä.

Lillekiivrite kujundi tõlge *helmets rust unless they bloom and flower* annab võimaluse meelesparanduseks: isegi sõjakiivrist võib saada lillekiiver. See on pisut paindlikum lähenemine kui Ivaski tõlked, mis kõnetavad indiviidi valikuhetkel ja hoiatavad, et tagasiteed ei ole. Ka soovitus tutvuda konsumerismiga ei saada eesmärgitut uitajat päris pikalt nagu Ivaski tõlge, vaid annab lootust, et luulesina õpib ja areneb (*Go and see what is consumerism's reward*). Tõenäoliselt riimi kaalutlusel tõlkesse ilmunud käsk kuulata endast paremate sõna (*Go ask your betters, do their bidding*) pakub samuti võimaluse valguse poolele tagasi pöörata. Nime otsa ees pole aga Maripuu tõlkes siiski peita võimalik (*your forehead bears your name in plain sight*) ja kottpimedasse kadunud ei anna samuti enam keegi tagasi, ehkki väljend *happened to stray* jätab mulje, nagu ka kadunutel endil võiks kadumises süüd olla.

Kokkuvõte

Astrid Ivaski vabavärsilised tõlked on teravamad ning rõhutavad valikuhetke (eriti 1969. aasta tõlge), isiklikku vastutust saatusekeerises ja valikute pöördumatust. Elmar Maripuu tõlge

kasutab (enam-vähem) mimeetilist vormi ning käsitleb pigem tagasivaadete ja kokkuvõtete tegemist.

3.9 „Eluhelbed“ (1971)

„Eluhelbed“ koondub ebastandardse matemaatikatehte ümber, mille annab tulemuseks *saatuse summa*. Siinne elutunne on omal moel esindatud juba Alveri 30ndate luules („Kannibal“, „Joomar“ jt): kõige väärtuslikumad asjad elus on intensiivsed isiklikud kogemused, ka (või eriti) valusad (*surmkümmend suudlust, / hullsada ilusat hetke / ja tummtuhat valutuiget*). Luuletuses on rikkalikult alverlikke neologisme (*eluhelbed, eluarv, välgujuga, surmkümmend, hullsada, tummtuhat*). Teksti graafiline vorm võib meenutada mainitud *välgujuga* (esimesed viis rida paiknevad siksakis (st teine ja neljas on taandread), viimased kolm on järjest ühekaugusele taandatud nagu otse alla suunduv välgunool või juga. Luuletus koosneb ühestainsast pikast, aga üsna lihtsa ja loomuliku ülesehitusega lausest. Teksti võib paigutada rõhulisse värsisüsteemi. Tunnetuslikult tõuseb värsireas esile põhiliselt kolm rõhku, mida siinkirjutaja kõrv kirjeldaks (mööndustega) anapestoidina. Read on silbiarvult ühtlased (kaheksa või üheksa silpi) Lõppriimi ei esine; teksti valitseb algriim (*taipasin tasahilju, saatuse summa, surmkümmend suudlust, hullsada hetke, tummtuhat tuiget*).

3.9.1. Ilmumiskontekstid

1989. aastal ilmus PEN-klubi kogumikus Taimi Ene Moksi tõlge pealkirjaga „Flakes of Life“ (Alver 1989a: [5]); 2006. aastal ilmus veebiväljaandes Estonian World Review K. Linda Kivi tõlge pealkirjaga „Life flakes“ tõlkija artiklis, mis kandis luuletusega sama pealkirja (Kivi 2006).

3.9.2 Vorm

Moks

Taimi Ene Moksi tõlke vorm tundub olevat orgaaniline valik. Read on silbiarvult ebaühtlase pikkusega ja rütmiootust ei teki. Algriimi esineb vähe, välja arvatud viimase värsi *mute-thousand throbs*. Graafilise vormi korraldamisel on algteksti välgujoonis ekstrapoleeritud

ka viimasele kolmele reale (st taandread on teine, neljas, kuues ja kaheksas rida). Seejuures tõlkes välgule viitavat sõna ei esine.

Kivi

Ka K. Linda Kivi tõlkes on ridade silbiarv korrastamata. Küll aga võib kuulda teatavat rütmi (amfibrahoid?), mis küll mõnel pool kaob, nt pika sõnaga *distinguishable* lõppevas neljandas reas. Niisiis ei tundu rütm olevat dominant, vaid pigem sisu tõlkimise õnnelik kaasnähe. Algriimi võib näha ainult viimase rea sõnades *painful pulses*. Graafilises vormis pole kasutatud taandridu, tekst on lihtsalt ühes vasakusse serva joondatud plokis. See võib tuleneda ka veebiväljaande piiratud võimalustest. Kokkuvõttes võib vormivalikud liigitada orgaaniliseks.

3.9.3 Stiil

Moks

Eesti keeles tunduvad liitsõnad, eriti uued liitsõnad, loomulikumad kui inglise keeles. Taimi Ene Moks on need neologismid, kus esiosa on omastavas, lahendanud genitiivse süntagma (eluarv – *life's number*; välgujuga – *stream of light*), teised, kus esiosa on nimetavas käändes, aga sidekriipsuga kokku sidunud (*surmkümmend* – *death-score*; *hullsada* – *mad-hundred*; *tummtuhat* – *mute-thousand*). Kui *eluarvus* ja *välgujoas* on liitsõna esiosa ilmselt põhiosa laiend, siis *surmkümmend*, *hullsada* ja *tummtuhat* on huvitavalt ambivalentsed: ühelt poolt saab neid lugeda *musttuhande* eeskujul nagu liitarvsõnu (*hullsada* nagu *kakssada*), teisalt aga kui reeglipäratuid rindliitsõnu, kus sõnaosad on sümmeetrilises suhtes (*hullsada* nagu *magushapu*). Kuivõrd sellised liitarvsõnad kirjutataks inglise keeles lahku (*three score*; *ten thousand*), näevad sidekriipsuga versioonid üsna kummalised välja. Et sidekriipsu kasutamist sedasorti ühendites ükski reegel otseselt ette ei näe (Oxford Dictionaries 2017), võib sõnaosade seose tähendust üsna kauaks nuputama jääda. *Death-score* on mitmemõtteline sõna *score* polüseemia tõttu: kas „surma-kakskümmend“/„surm-korda-kakskümmend“/„surmhulk“ suudlusi või surma hetkeks kogutud suudluste arv.

Üldiselt on Moksi tõlge üsna sõnasõnaline ja püsib Alveriga sarnases, lauseehituselt lihtsas, kuid sõnavaralt ebatavalises registris. Erandina on *välgujuga* on normaliseerunud tuntud poeetiliseks *valgusjoaks* (*stream of light*), samas on *taipamise* kohta valitud kõnekeelsem, aga kujundlikum, samuti valgusega seostuv väljend *dawned on me*.

Kivi

Kivi ei ole inglise keeles liitsõnalisuse efekti luua üritanud. *Eluarv* on ka siin lahendatud genitiiviga (*life's arithmetic*), *välgujuga* on tõlgitud tavaliseks kinnisväljendiks *lightning bolt*, rabava *surmkümmend* asemel on lihtsalt *tens*. *Hullsada* ja *tummtuhat* on aga *wild hundreds* ja *mute thousands*, nii et arvsõna osana ei funktsioneerigi *wild* ja *mute* ka Kivil. Fraas näeb välja loomulikum kui Moksi sidekriipsusõnad, kummastus tekib aga küll, sest *wild* ja *mute* täiendavad arvsõnu, mitte loetletavaid objekte.

Kuna vormidominant ei tundu tõlkevalikuid suunavat, paistavad mõned vasted tõlkija maitse küsimustena. *Suudluste* puhul tundub, et Kivi on tahtnud kõlada poeetilisemalt kui otsene vaste võimaldanuks (mitte *kisses*, vaid *embraces*), *eluarvu* puhul on kasutatud palju abstraktsemat *aritmeetikat* (*life's arithmetic*) – võib-olla numeroloogiliste konnotatsioonide vältimiseks? *Arithmetic* on ka *saatuse summa*, nii tekib kordus, mis annab „elu aritmeetikale/tehtele“ konkreetsema tõlgenduse (sama tehe, mis luuletuses esitatud) kui võiks välja lugeda küll tähendusrikkast, aga üsna ähmasest *eluarvust*.

3.9.4 Teemad ja seisukohad

Alveri luuletuse keskne tees, et elus on olulised eredad isiklikud kogemused, nii ilusad kui valusad, on ilmselt teksti lihtsa ja rabava struktuuri tõttu ka hoolimata stilistilistest ja vormilistest muutustest tõlgetest üsna samamoodi välja loetav.

Kokkuvõte

Uudisliitsõnade tõlkimisel inglise keelde on keeruline saavutada samasugust tasakaalu loomulikkuse ja üllatavuse vahel, nagu liitsõnarohkus eesti keeles võimaldab. Kui Moks läheb reeglipäratuid liitsõnu sisse tuues pigem võõrapärasamise teed, siis Kivi neutraliseerib liitsõnad vastuvõetavamateks täiendifraasideks. Alveri teksti aforistlik tuum kummatigi ei ähmastu.

3.10 „Võlg“ (1981)

„Võlg“ on otsekui negatiivi asetatud peegeldus noore Alveri meelelisest kujundiküllusest: ka siin on loetletud maailma ja inimhinge imelisi rikkusi, aga puudujäämise võtmes: võlga need ikkagi tasa ei tee. Pühendus Itepsile (Heiti Talvikule) seob teksti konkreetset Alveri elulooga, aga ei võta üldistamisvõimalust. Seda, mille eest luulemina täpselt võlga maksmata peab, tekst ei

ütle. Luuletus kasutab rõhulist värsisüsteemi, mõttelises värsis on neli rõhku. Värsid on aga harutatud lühikesteks ridadeks, mis moodustavad otsekui võlanõudja nimekirja. Terviklikkust hoiab refräänitaoline kordus (*kuid võlga / mu võlga / see tasa ei tee*), mis pöörab külluslikud loetelud pahupidi. Sidusust tekitab ja mõttelisi värsiridu markeerib ka riim, enamasti väga lihtsatest, vahel lausa kulunud sõnapaaridest moodustuv täisriim (*lill – pill; nõu – jõu; tean – pean; vee – tee*), sekka alverlikult leidlik *õnnemaad – müriaad*; aga ka irdriim *võimalik – igavik* ja homonüümriim *Linnutee – [tasa ei] tee*. On kasutatud algriimi (*sõba / ja sõlg; lambi ja lee; viimse valu; õnned ja õiemaad; maailma müntide müriaad; laulud, lennud ja Linnutee*).

3.10.1. Ilmumiskontekstid

Elmar Maripuu tõlge (pealkirjaga „The Debt“) on ilmunud 1993. aasta Ida-Euroopa luule antoloogias „Shifting Borders“ (Cummins 1993: 39) ja 2001. aasta eesti luule kogumikus „Tuulelaeval valgusest on aerud“ (Kareva 2001: 41). Hilary Birdi tõlge, samuti pealkirjaga „The Debt“, peaks ilmuma 2017. aasta lõpus tõlkija koostatud antoloogias „An Introduction to Estonian Literature“. Analüüsin siin 2017. aasta maikuu käsikirjas leiduvat varianti.

3.10.2 Vorm

Maripuu

Maripuu vormi võib nimetada mimeetiliseks. Järgitud on algteksti neljarõhulist värssi, riimikasutust (enamasti täisriimid, paar irdriimi: *impossible – comprehensible* ja *exuberance – opulence*) ning värsside jagunemist lühiridadeks, välja arvatud kahe rea ühendamises (*my magic-mirror, my mandrake root – vrd mu võlupeegel, / mu imelill*). Esineb ka algriimi (*shelter and shade; blossoms and blooms; ducats, doubloons; singing and soaring, stars*).

Bird

Birdi tõlge võngub kindlama ja vabama vormi vahel. Seal, kus on kasutatud riimi, esineb enamasti ka mõõndustega neljarõhulisena loetav värss, ehkki vahel kohmakas (rütmiootuse täitmiseks peab mõnikord sõnarõhkudega manipuleerima ja rõhkudevahelised intervallid on ebaühtlase pikkusega nullist nelja silbini). Vahepeal on aga lõigud, kus puudub nii riim kui selge rütm (*my shawl / and pin, / my magic mirror, my miraculous flower / my silver-voice / singing flute*; mingil määral ka *In dreams the impossible / seems possible, / suddenly / eternity / belongs to me*, kuigi seal võib näha sama- või irdriime teistsuguses skeemis). Graafiliselt vormilt on Birdi tõlge Alveri teksti sarnane, välja arvatud kaks ühendatud rida. Esineb algriimi

(*magic mirror, my miraculous...; silver-voice / singing; flowers, fields of felicity*). Kokkuvõttes on Birdi tõlke vorm segu mimeetilistest ja orgaanilistest valikutest.

3.10.3 Stiil

Maripuu

Maripuu kasutab algtekstis esinevaid võtteid, kordust, loetelu ja gradatsiooni (nõudja nõuab aina olulisemaid asju), ning saavutab sarnase efekti. Korduvas refräänis *but my debt, / o my debt / shall never be paid* esinev hüüdsõna *o* teeb selle laululikuks. Alveri sõnavalikust õhkuv muinasjutulisus peegeldub või isegi võimendub ka seal, kus pole kasutatud otseseid vasteid (*hõbehäälega / vilespill – silver-voiced / enchanted flute; imelill – mandrake root*).

Bird

Birdi sõnavarast aimub samuti muinasjutulisust (*magic mirror, silver-voice / singing flute; chalice; joy and soul, hearth-fire; fields of felicity*) ja võlanõude loetelud läbivad samasuguse astenduse. Korduva refrääni on Bird aga (osalt ilmselt riimi saavutamiseks) esitanud iga kord modulatsioonidega (viimased read: *will never expire; will always remain; I can never repay*).

3.10.4 Teemad ja seisukohad

Maripuu

Maripuu tõlke ees ei ole pühendust. Viide Heiti Talvikule ja eluloolistele valupunktidele jääb seega ära ja lugejal on veel suurem vabadus võla päritolu ise ette kujutada. Astendus iluasjadest ja muust toredusest (*shawl, brooch, magic-mirror, enchanted flute, festive hours, joy*) läbi hädavajaliku (*vital powers, home, shelter and shade*) kuni kõige kallimani – pisarate ja valuni (*my most harrowing pain; my bitterest tears*) ja sealt edasi kujutlusvõime rikkusteni (*I still dream the impossible* jne) sobib alverliku loogikaga, mis väärtustab kannatusi ja fantaasiat. Eesti luuleski korduvalt esinev alraunijuur, mandragora või dudaim (*mandrake root*), mille Maripuu on valinud vasteks Alveri *imelillele*, on huvitav katse istutada tõlge rahvusvahelisse mütoloogiasse, küll konkreetsemasse ja mõnevõrra pahaendelisemasse kui üldise ja süütu *imelillega* meenuda võiks.

Bird

Bird on pühenduse alles jätanud ja ka lahti seletanud: *the poet's pet name for Heiti Talvik*. Talviku isik ja tähendus on antoloogia lugejale osaliselt tuttav omaette peatükist ja Alveri tutvustusest. Täpsemat seletust võlale ei ole aga ka Bird välja pakkunud. Birdil on võlanõudja aga muutunud selgelt pahatahtlikuks (*The debt collector seized my chalice, / sapped my joy and soul with malice*).

Kokkuvõte

Üldiselt annavad mõlemad tõlked Alveri luuletuse stiili, sisulist loogikat ja struktuuri edasi. Maripuu teeb seda vormikindlamalt, Bird ebaühtlasemas vormis, kuid kõlalist kujundust siiski oluliseks pidades.

3.11 „Korallid Emajões“ (1986)

Alveri teksti vorm on loomulik, peaaegu märkamatu, kuigi sama veatu nagu Alver ikka. Luuletus järgib rangest meetrumist pisut paindlikumat rõhulist värsisüsteemi, ent kasutab eranditult täisriime (nagu Alver ikka). Lõppriimid on üsna tagasihoidlikud ja nii tavalised, et võiksid kontekstist väljas mõjuda täielike klišeedena, siin aga tunduvad rõhutavat just loomulikkust, millega mõte luuletuse kuju võtab: *millal – sillal; vee – tee; ette – vette; tõel – jõel*. Ainuke erandlikum riimipaar on *hallid – punakorallid*. Eredamalt tuleb esile algriimikasutus: *meenuvad minutid, / millal; viras vikerkaar / üle vee; aeg raputas aardeid / [...] raudne tee; jumet / [...] jumalatõel*. Sidusust suurendavad ka kordused. Silmatorkav on luuletuse graafiline vorm: tugevalt liigendatud stroofid, erineva pikkusega read; stroofide vahelduva taandega paigutus, mis tekitab stroofide vahel otsekui vastandava või hoopis küsimuse-vastuse suhte.

Luuletuse toonist aimub paljunäinu ja kauaelanu väsimust: lühikesed laused ja murtud read aeglustavad rütmi; järeleandmatu kordus (*Sinu ees oli / raudne tee*, lisaks veel endena mõjuv *raudne sild*) süvendab paratamatusetunnet; viimane stroof aga jõuab kujundite ja heliorkestratsiooni kordamisega tagasi esimese salmi meeleollu või vähemalt selle helgesse kajasse (*viras vikerkaar / üle vee; Veepõhjast / vaid punakorallid / vahel viravad*).

„Korallid Emajões“ on väga konkreetse elu- ja ajaloolise taustaga luuletus, mida saab samas muidugi lugeda, mõista ja omaks võtta ka ilma sellest taustast midagi teadmata. Viimasel juhul on see lihtsalt hõllanduslik tagasivaade kadunud võimalusterohkele noorusajale, võib-olla

ebamäärasel põhjusel lahkuläinud teede kahetsemine. Kontekstiteadlikule lugejale sisaldab aga juba üksainus kujund, *raudne tee*, elumuutva kaaluga sündmust Eesti lähiajaloos ja Betti Alveri eluloos. *Raudne tee* on kummastavalt lahtivõetud (Siberi-suunaline) *raudtee*, aga ka halastamatu saatust. Samavõrd paljuütlev on pealkirjas ja viimases reas esinev Emajõgi, ehkki selle lugematuid konnotatsioone on raskem eksplitseerida.

Luuletuse süžees sisaldub ka intertekstuaalne viide Schilleri ballaadile „Polykratese sõrmus“ – kuningas, kes kardab jumalaid tema liiga suure õnne peale pahandavat, viskab neile ohvriks vette sõrmuse, mis pärast tema lauale toodava kala kõhust leitakse – „jumalad ei võtnud vastu“ (Lillemets, Metste 2007: 489-490). „Korallides“ toodud ohvriga toimub teistsugune pööre: *aegade aardeid* jutustajalt ei võeta, aga need kaotavad sära (*on hallid*) ja üleüldse ei ole väärtust enam millelgi peale mälestuse toodud ohvrist või ehk pigem selle tinginud täiusliku õnne hetkest. Paradoks, et kõige rohkem lohutab see, millest tahtlikult loobuti, töötab ilmselt ka siis, kui lugeja ei tea, millest kõigest luuletaja meenutamishetke ja meenutatava hetke vahepeal veel ilma jäi.

3.11.1. Ilumiskontekstid

1989. aastal ilmus Walter May tõlge „Corals in the Stream“ ajakirjas *Soviet Literature* (1989/1, lk 78). 1993. aastal ilmus Elmar Maripuu tõlge „Corals in an Ancient River“ Ida-Euroopa luule kogumikus „Shifting Borders: East European Poetries of the Eighties“ ja 2001. aastal uuesti eesti luule kogumikus „Tuulelaeval valgusest on aerud / Windship with Oars of Light“.

3.11.2 Vorm

Walter May

May tõlge järgib Alveri luuletuse stroofi- ja realiigendust ning stroofide paigutust. Lauseteks liigendamine on muutunud ainult kolmandas stroofis, kus millegipärast (justkui vaheldust otsides) on kaks lauset ühendatud, kusjuures lause teine pool on identne eelmise stroofi teise lausega (Alveril on *Sinu ees oli / raudne tee* mõlemas salmis eraldi lause). Rütmilt on tõlkes valitud pigem orgaaniline vorm ega ole püütud mimeetiliselt järgida Alveri teksti rütmi ega rõhkude arvu reas. Samuti pole kasutatud lähtetekstiga sarnast riimiskeemi, ent tõlkija on siiski pidanud riimi kui siduvat elementi vajalikuks ja võtnud kasutusele luuletust pisteliselt läbiva riimi (*reeds – recedes – recedes – beads – beads – stream*). Riimiga jääb tervikusse

sidumata ainult viies stroof. Seda võib ilmselt lugeda pigem orgaaniliseks vormivalikuks. Alveri tugev algriimiprintsiip on tõlkes pisut lahjem, sest sarnase kõlaga algavate sõnade vahele jääb enamasti suurem vahe (*recall – rainbow-reeds, railway – recedes, treasure – time, colour – creations, river – red*).

Elmar Maripuu

Maripuu on tõlkes kasutanud kolmikamfibrahhi, rütm on Alveri tekstiga tunnetuslikult üpris sarnane, aga tihedam. Maripuu kasutab ka sama riimiskeemi, mida Alver, ning hällbib ainult ühe paari (*feet – speak*) puhul alverlikust täisriimist. Kasutatud on ka algriimi (*rainbow – ridge – river, time – treasure, lost – lustre, God – glimmer*). Sellise mimeetilise vormitruuduse taustal on aga ootamatu Maripuu valik stroofikas. Alveri haprad murtud ridadega stroofid on kokku lükatud neljaks kompaktses, kandiliseks, korrapäraste ridadega stroofiks, mis meenutavad pigem Alveri 30-ndate tekste. Ka lausete hulk on vähenenud, mistõttu on veelgi vähem liigendust lauselõpupauside näol. Niisiis on tegu üllatava seguga mimeetilisest ja välisest vormist.

3.11.3 Stiil

Walter May

May tõlke puhul tekitab kõige suuremaid küsimusi ajavormide kasutus. Eesti keeles on ajast lihtne aru saada: olevikus toimub meenutamine, tõdemine, et *aegade aarded on hallid*; lihtminevikus on kirjeldatud meenutatavat hetke. Tõlketekst algab olevikuga (*I still recall*); olevikus meenutatakse minevikku (*the rainbow flashed*), siis aga tuleb jälle olevik (*we stand; the railway line recedes; Time spreads its treasure*) – võimalik, et tõlkija on taotlenud muljet, et meenutaja kandub minevikku ja elab seda olevikuna läbi; ent seda võib lugeda ka nii, et kõneleja meenutab vikerkaare välgatust samal ajal, kui seisab hukule määratud kaaslasega sillal. Võimalik ka, et vorm *receded* leiti riimikaalutlustel kõlbmatu olevat. Neljandas stroofis kasutatav vorm *I cast* on sama kujuga nii olevikus kui lihtminevikus – konteksti loogikast lähtudes oletab lugeja ilmselt, et korallkee heitmine toimus samas ajahetkes, mil seisti sillal. Viienda stroofi aeg on aga jälle minevik: *All the treasures of my times were grey. / There was no colour / even in God's creations*. Kuna enne on minevikus olnud ainult *the rainbow flashed*, mis näis üleminekuna meenutusse, tekib küsimus, millisesse ajahetke viienda stroofi tõdemus paigutub. Eesti keeles tundub selge, et meenutamishetke aeg on see, kus *aegade aarded* enam väärtust ei oma – vahepeal on toimunud saatusepööre. Viimases stroofis on ajavormiks jälle

olevik: *red coral beads / alone flash sometimes*. Tõlke ajavormikasutusest võib aga lähteteksti tundmata välja lugeda näiteks, et minevikuajas välgatas jõe kohal küll vikerkaar, aga muidu oli kõik hall; olevikus seisab jutustaja sillal koos kaaslasega, keda ootab raudtee, ja viskab korallkeed jõesse.

Pilti jõest on May mõnel pool pisut täiendanud: ilmselt riimi pärast on lisandunud kõrkjad (*reeds*), korallid ilmuvad nähtavale aga koiduvalguse käes (*in the dawn-lit stream*). Viimast lisandust ei tingi riim. Võib-olla tundus epiteet *dawn-lit* tõlkijale lisavat vajalikku poeetilisust, võib-olla üritas ta ratsionaliseerida ammu jõemutta vajunud korallide värvi ilmumist, põhjendades seda koidu punase valgusega; võib-olla sai koiduhahetus lihtsalt tõlkija peas tekkinud kujutluspildi lahutamatuks osaks.

Elmar Maripuu

Stroofika ja teatud määral ka regulaarne meetrum muudavad tõlke tooni kardinaalselt, andes sellele peaaegu kohatu hoo ja tõtakuse, ning kaotavad eestikeelsest tekstist õhkuva väsinud, aeglase, peaaegu ohkava meenutuslikkuse. Tõlge tundub nüüd kuuluvat kokku selliste tõsisete tumemeelsusele ja tulevikuärevusele lisaks võib-olla ka kerget nooruslikku morbiidsuspoosi kandvate tekstidega nagu „Ma nägin und: mind jättis jumal maha“ (1939).

Maripuul säilib leksikaalne seos *raudse silla* ja *raudse tee* vahel (täpsem *cast-iron bridge* ehk malmsild ja *iron-paved way*). Kasutatud on ka lähtetekstis toimivat, vikerkaart ja koralle siduvat ning kogu teksti raamistavat kordust (*viras; shimmer*).

3.11.4 Kultuurispetsiifilised elemendid

Walter May

Silmatorikav kultuurispetsiifiline element sisaldub loomulikult pealkirjas. Emajõgi on luuletuse aluseks oleva „tõesti sündinud“ juhtumi reaalne tegevuspaik (Lillemets, Metste 2007: 489), aga ka tugev sümbol eesti kultuuris üldiselt. Igal juhul on see eestlasest lugejale midagi tuttavat ja kujuteldavat. Ingliskeelselt lugejalt seda eeldada ei saa. May on probleemi lahendanud, üldistades Emajõe lihtsalt (väheldaseks) jõeks (*the stream*). Määrav artikkel osutab siiski, et jutt on ühest kindlast jõest.

Raudne sild, kus seistakse, on samuti Emajõe kohal olemas – Jänese raudteesild (Lillemets, Metste 2007: 489) –, kuid seda ei pruugi teada ka eesti lugeja. Inglise keeles on *raudne tee* normaliseeritud raudteeks (*railway line*). Ajakirja Soviet Literature kontekstis on seegi üsna kõnekas ja kohane, kuivõrd *raudse tee* kujund kindlasti sisaldab peale muu ka

konkreetses Siberisse viivat raudteed. Kujundi tõlgendusruum aga kahaneb. Pealegi jääb eesti keeles teega paari kuuluv raudne sild inglise keeles justkui üksi, ei ole arusaadav, miks on vaja silla materjali üldse mainida (*iron bridge*). Muudel juhtudel on sidusust tekitav kordus säilitatud (*time's treasure* kordub kontrastina, *railway line* ja *red coral beads* tunderõhuga, *flash* eri aegu siduva raamina).

Elmar Maripuu

Pealkirjas on Maripuu jätnud edasi andmata kultuurispetsiifilise Emajõe, ent kasutanud kompensatsiooniks epiteeti *ancient*. Samas on jõe ees umbmäärane artikkel. Inglisekeelsele lugejale ongi „Korallide“ jõgi ilmselt lihtsalt üks jõgi. Viimases stroofis tundub jõgi ise muutuvat üldisemaks sümboliks, elujõuks või -rõõmuks, mida korallid veepõhjast ergutavad: *the river flows stronger and faster / where the beads of coral still shimmer*.

Raudsest teest on saanud *iron-paved way*, mis ei vihja küll raudteele nii läbipaistvalt kui *raudne tee*, aga on silmatorkavalt kujundlikum kui *May railway*. „Rauaga sillutatud tee“ kujundist võib ehk lugeda välja nii traagilise saatuse kui ka vihje otsesele raudteele.

3.11.5 Teemad ja seisukohad

Walter May

May tõlkes tekitavad ajavormid nii palju segadust, et sündmuste järjekord ja seega ka kontseptsioon jääb natuke häguseks. *Railway line* võiks küll vihjata ees ootavale vangilaagrile, aga tõsiasi, et sellest räägitakse olevikuvormis, ähmastab pisut seda tõlgendust. Paigutades väite, et kõik aarded on hallid ja jumala looming värvitu, ühte ajavormi vikerkaare nägemisega, tekib veider paradoks. Isegi kui vaadelda olevikuvormi kui meenutuse aega, õhnestab viienda stroofi minevikuvorm viidet „Polykratese sõrmuse“ süžeele. Kui Alver on seletanud korallkee jökkeviskamist kui end liiga õnnelikuna tundva inimese ohvriandi jumalatele (Lillemets, Metste 2007: 489-490), siis May tõlkest võib aga jääda mulje, et kaaslaste peatsest ärasõidust masendunud minategelane tõdes juba sel hetkel, et aarded, mida aeg talle pakub, on väärtusetud, ja heidab vette viimase värvilise asja. Viimasest stroofist selgub siis, et alles korallide vetteviskamine tõi ellu mingi lootuse ja värvivirvenduse.

Jumalatõest on aga saanud jumala *looming* (*There was no colour / even in God's creations*). Mida *jumalatõde* ka lähtetekstis ei tähista – transtsendentsust, hauataguse elu töötust, ülimat mõistmist või lihtsalt lohutust –, tekib tõlkes küsimus, kas jumala loodu on

vastandatud inimese looduga või mis üldse jumala loodust väljapoole jääb (sõna *even* ütleb igatahes, et see ülejäänu peaks juba iseenesestmõistetavalt plass olema).

Elmar Maripuu

Vormidominant on tinginud lisandusi ja muudatusi, mis mõjutavad mõnevõrra kogu teksti tõlgendusvõimalusi. Esimesse stroofi pole mahtunud viidet meenutamise hetkele (*Ikka meenuvad...*), mis tekitab algtekstis üsna suure ajalise kauguse tunde ja moodustab raami viimase stroofiga. Teise stroofi kolmas rida (*I turned and, with no need to speak*) paistab aga olevat leiutatud põhiliselt vajaliku rütmiskeemi täitmiseks ja riimiks sõnale *feet*, ehkki annab ilmselt edasi ka sõnatu teineteisemõistmise tunnet. Järgmine reas viskab jutustaja aga korallkee ära (*threw my red coral necklace away*). Eelneva taustal (*Times treasures were spilled at my feet, / ahead lay your iron-paved way*) tekib tõlgendusvõimalus, et aja rikkalike aarete kõrval või tulevaste kannatustega võrreldes muutus korallkee kasutuks. Korallide äraviskamine tundub pigem tüdinud või lootusetu žestina kui ohvriannina. Viimases stroofis selgub siiski, et just need äravisatud korallid aitavad veel elu tuhmumise vastu. Nii mõjuvad korallid ehk pigem meenutusena ajast, kui oldi lihtsalt nii õnnerikas, et võidi koralle vette loopida.

Kokkuvõte

Ehkki May on kasutusele võtnud mõne teise tõlkega võrreldes vähe vormipiiranguid – ta ei järgi meetrumit ega riimiskeemi, vaid kasutab ainult ühte pisteliselt ilmuvat riimi – on need piirangud tinginud mitmeid muutusi, mida ilma riimi dominandita on raske seletada. Siinkirjutajale näib, et need (eelkõige segadusseajavad ajavormid) mitte ainult ei moonuta lähteteksti tähendust, vaid hägustavad tõlke kui iseseisvalt loetava teksti enda sisemist loogikat.

Maripuu tõlke puhul tundub, et mimeetilise ja välise vormi segu, kus dominandi moodustavad riim ja meetrum, on suunanud tõlkijat teatud sisulisi muudatusi ja lisandusi tegema, kuid tõlkes moodustub siiski iseseisev loogika ja ilmneb üks võimalik lähteteksti tõlgendus. Vormivaliku tulemuseks on üllataval kombel pigem kolmekümnendate Alveri stiili meenutav tekst.

4. Järeldused

Analüüsi põhjal on võimalik püüda teha kokkuvõtet sellest, milline on ingliskeelne Alver ja kuidas teda esitatakse: millised on silmapaistvad ja läbivad aspektid peritekstides ja tõlgetes endis. Pean silmas tõlgete taustaks olevat ajatelge, aga samas ka ajaülest muljet, mille saaks lugeja, kes praegusel hetkel ingliskeelset Alverit lugema hakkaks.

4.1 Alver peritekstides

Juba enne, kui lugeja Alveri teksti tõlget lugema hakkab, kujundab tema hoiakuid vähemalt kogumiku pealkiri ja koostamisprintsip. Kas enne või pärast lugemist täiendavad ja laiendavad lugeja ootusi tekstidele ning arusaama Alverist ja tema kontekstist mitmesugused ees- ja järelsõnad ja muud peritekstid.

Alverit defineeritakse juba nende kogumike pealkirjade kaudu, kus tema tõlkeid avaldatakse. Peamised määratlused on ajalis-ruumilised. Alver kuulub „kaasaegse“ või „tänapäevase“ luule hulka nii 1953., 1983. kui ka 2001. aastal, esindab eri kogumikes nii üldisemalt 20. sajandit kui ka konkreetselt 60ndaid, 70ndaid ja 80ndaid. Geograafiliselt paigutatakse Alver loomulikult eesti, Ida-Euroopa ja kord (ajakirja pealkirja kaudu) ka nõukogude kirjanduse hulka. Lisaks määratletakse teda ka soo järgi ja teema kaudu (spirituaalsus ja ajalookajastus).

Peritekstides kirjeldatav Alver on ühelt poolt esinduslik 20. sajandi eesti inimene kõige poolest, mida ta koges, elades 1906. ja 1989. aasta vahel ja mis paratamatult ka tema luulet otsesemalt või kaudsemalt mõjutas: Eesti rõhujaterohke ajalugu, esimese põlvkonnana läbinisti eestikeelse hariduse saamine, iseseisvumine, kultuuriline õitseng, II maailmasõda, lähedaste kaotus, repressioonid. Teiselt poolt on tegu silmapaistav ja erandliku maailmatasemel luuletajaga nii eetilisel – vaikuseaastad, sirge moraalse selgroo ja kirjandusliku kvaliteedi säilitamine, keeldumine konformeerumisest, intellektuaalsus, vabaduse ja tõe poole püüdlemine – kui ka esteetiliselt: küpsus, meisterlik keelevaldamine, virtuoosne vorm, intensiivsus, vaimukus, euroopalikkuse ja eestilikkuse ühendamise, arbujalik sümbolism.

Alver on peritekstides näide luuletajast kui ühe väikese Ida-Euroopa allasurutud rahva lohutajast, innustajast, kodutunde, identiteedi ja väärtuste hoidjast, ajaloo mõtestajast, moraalitungla ja vaimumõõga valdajast, kes suudab sõna abil võõra võimu vastu astuda, aga ka eesti ja/või Ida-Euroopa kirjanduse väidetavalt üldinimlikust huviväärsusest ja rahvusvaheliselt

arvestatavast tasemest, E. Howard Harrise sõnadega „haruldane lill väikesest aiast“. Paljud enne Nõukogude Liidu lagunemist ilmunud kogumikud ja artiklid näivad olevat koostatud mitte ainult huvitava, nauditava ja rikastava kirjanduse tutvustamiseks, vaid ka rohkem või vähem looritatud meeldetuletusena, et kuskil on rahvad, kellel on oma kultuur ja keel, aga kellelt on iseseisvus väevõimuga ära võetud. Isegi 1983. aasta selgesõnaliselt a- või lausa antipoliitilises Ida-Euroopa luule antoloogias on poliitilisus kohal tungiva eitamise kaudu.

4.2 Alver tõlgetes

Vorm

Analüüsitud valimis on tõlkimisel ühepalju kasutatud mimeetilisi ja orgaanilisi vormivalikuid (mõlemaid 12 korda). Kuigi ükski tõlge ei esinda muidugi puhtast tüüpi, on lisaks üks tõlge (Birdi „The Debt“), milles mimeetilised ja orgaanilised valikud on enam-vähem tasakaalus. Ühe tõlke, Harrise „Titans“ (1950) jaoks valitud vormi võib nimetada analoogseks ja ühe, Maripuu „Corals in an Ancient River“ oma väliseks (ent mõlema puhul on ka mimeetilisi jooni).

Kui seostada mimeetiline ja analoogne vormivalik vormi rõhutamisega, võib öelda, et jäljendamisväärseks ja seega Alveri puhul oluliseks peavad need tõlkijad eelkõige meetrumit või muud rütmilist korrastust ja lõppriimi. Vähem oluliseks peetakse algriimi, sest nii mõnegi üldiselt mimeetilise vormiga tõlke puhul pole selle võtte kasutust jäljendatud. Siin võib oletada ka sihtkeele (algupärase luule) poeetikanormide mõju, sest pärast 15. sajandit on ingliskeelses luules algriimi kasutamine pigem erandlik nähtus, efekt või vemmalvärsi tunnus kui luule üldine ja läbiv printsiip (Cuddon 1999: 24–26). Kõige sagedamini astuvad tõlkijad aga üle lähteteksti lausepiiride paigutusest. Kuigi võiks oletada, et meetrumi ja riimi piirangud sunnivad tõlkijat tihedamini lausete arvu ja liigendust muutma ning orgaanilise vormi järgijad saavad säilitada lähteteksti lausepiirid, siis analüüsivalimis sellist seost ei ilmne. Orgaanilise vormivaliku puhul on tõlkijad mõnikord jäljendanud algteksti stroofikat ja graafilist vormi, mida seostavad ilmselt sel juhul sisulise loogikaga, aga teinekord on need ka täiesti ümber kujundatud.

Selge rütmilise korrastusega ja riimilisi tõlkeid, mis õigustavad Alveri vormimeistri reputatsiooni, on tõlkes kokku 16, st veidi üle poole vaadeldavatest tõlgetest. On raske hinnata, kas tõlkijad toovad neis esile täpselt samu väärtusi, mida peritekstides kirjeldavad, sest kirjeldused on tihti üsna subjektiivsed (nt Harrise „vormi erakordne intensiivsus“, Matthews

„nõtkus ja energia“, Orase „näiline haprus“ ja „metalne sidusus“, „küps kergus“, „võrreldamatult kõlav ja õrn täius“, samuti korduvalt nimetatud puškinlikkus). Kõik peritekstid ei kirjeldagi vormi. Konkreetsemalt tuvastatavatest vormiaspektidest on Matthews pidanud Alverile iseloomulikuks traditsiooniliste rütmi- ja riimiskeemide isikupärast varieerimist, ning võib öelda, et ta on seda ka jäljendanud, välja arvatud luuletuse „***Mitte viirastus, meeltepett“ tõlkes, kus rütmiskeem on läbi luuletuse ühetaolisem kui lähtetekstis. Oras, kes ülistas Alveri kõlavust, on seda edasi andnud, kasutades algriimi ja muid kõlaorkestratsiooni vahendeid, „Raudse taeva“ tõlkes lähtetekstist isegi rohkem. Samuti ilmutavad „Tuulelaeva“ kogumiku tõlked Sommeri tutvustuses mainitud vormikindlust.

Orgaanilise vormiga tõlked ei ole alati (kuigi on enamasti) riimideta vabavärsid. Riimita vabavärsis tõlkeid on üheksa; tõlkeid, kus leidub riimi, aga pole rütmilist korrastust, on kolm, ja riimita, aga teatava rütmiga tõlkeid üks. Mõnikord on selliste tõlgete peritekstides ette vabandatud „sõnamuusika“ ja virtuoosse vormi edasiandmise võimatuse pärast, mõnikord ei ole ka peritekstis vormi üldse mainimisvääreks peetud, aga näiteks Linnolti ja Hurley tõlge ei ilmuta kuigivõrd „täpset kinnipidamist vormist“ ega Birdi oma „distsiplineeritust“, mida nad Alveri juures peritekstis esile tõstavad.

Klassikalist rütmi-riimiga vormi on harrastanud põhiliselt varasemad tõlkijad (Harris, Matthews, Oras), aga ka hilisematest Maripuu ja veidi vabamas vormis Bird. Ühtlasi ilmeb, et mimeetilise ja orgaanilise vormi järgijad ei jagune Alveri luuletuste tõlkepraktikas aga täpselt Jaan Kaplinski „formalistide ja kontentistide“ eristusjoont mööda. Vormijärgijad, nagu Harris, Matthews, Oras ja Maripuu, suudavad sageli, ehkki mitte alati, ka mõtet ja kujundeid adekvaatselt edasi anda, samas kui vormipiirangutest loobumine ei too automaatselt kaasa kõigi sisuliste nüansside säilitamist, nagu näha näiteks Barnstone'i ja Oina „Titaanide“ või Walter May „Korallid Emajões“ tõlkest.

Stiil

Alveri stiili puhul rõhutatakse peritekstides tihti keele loomulikkust, täpsust ja selgust. Tõlgetes, eriti vormitäpsust taotlevates, esineb siiski literatuurseid inversioone jm keerukamaid konstruktsioone, nt Harrisel, aga ka Orasel, kes ometi Alveri loomulikkust ja reeglipärast süntaksit peritekstis rõhutas. Matthews, kes Alveri keele loomulikkusele peritekstis eraldi ei osuta, kasutab aga loomulikkust süntaksit. Tõlkijad, kes ranget vormi ei järgi, ei aja lauseehitust üldiselt keeruliseks. Barnstone'i ja Oina tõlgetes on lausestus lapidaarsuseni lihtne, vahel (eelkõige „Titaanides“) aga lausa sisulise sidususe kaotamiseni lihtsustatud. Teisal on aga lihtsa

lauseehituse taustal esile tõusvaid võtteid (kiile ja kordusi) õnnestunult kasutatud teksti kompositsiooni tihendamiseks ja raamimiseks.

Alveri sõnavara peetakse peritekstides täpseks, selgeks, leidlikuks, tähendusrikkaks, hilisema perioodi puhul tuuakse eraldi välja rahva(luule)pärasus. Mõnikord on tõlkijad pidanud vajalikuks kasutada poeetilisemat sõnavara kui lähtetekstis (eelkõige armastab ülevat stiili Oras), teisel kippunud seda limestama, on ka loodud erinevate registrite kontraste (eelkõige Barnstone'i ja Oina ning Birdi tõlgetes), mis vahel (nt Birdi „Raudse taeva“ tõlkes) annavad edasi ka sisulist arengut. Tõlkijad, kes Alveri rahvaluulest mõjutatud värvikat stiili või keele süvakihtide uurimist mainivad, on leidnud ka võimalusi selle näitamiseks, näiteks Matthews „Rätsep Mure“, Bird „Võla“ ja Kivi „Eluhelveste“ tõlkes.

Alveri kujundeid kirjeldatakse peritekstides kui leidlikke, rabavaid, ebatavalisi. Paljud tõlkijad on kujundid üsna otseselt tõlkesse üle kandnud, osa on aga neisse suhtunud loomingulisemalt, pidades silmas pigem üldist mõtet. Eriti silmapaistev on selle poolest Matthews, kes leiab ka ise mõnikord leidlikke ja rabavaid kujundeid, mida lähtetekstis polnud, aga mis sobivad teksti kujundisüsteemi. Lisaks sama tüüpi kujundite vahetamisele võib ta ka kujunditüüpi vahetada, nt asendada loeteluvõtte kummastavate epiteetide rohkusega. Mõnikord ta aga ka lahjendab kujundeid või asendab need otsesema selgitusega.

Nii stiili kui ka vormi puhul võib oletada, et tõlgetele on mõju avaldanud sihtkeele poeetika normide muutumine. Kuigi klassikalise range vormi ja poeetilise stiiliga tõlked (sealjuures võib poeetiline stiil esineda ka ilma mimeetilise vormita) on ilmunud ka 2000ndatel, võib oletada, et nii ingliskeelses luules üldiselt kui ka luuletõlkes on aina tavalisemaks ja ootuspärasemaks muutunud vabavärs; meetrum ja riim ning kõrgpoeetiline stiil aga hakanud mõjuma võõrastavalt või iganenu.

Teemad

Teemad, mis Alveri puhul esile tõusevad, ilmnevad eelkõige tekstivalikust. Tõlkes, mida enamiku tõlkekontseptsioonide järgi üldse tõlkeks nimetada saab, peaks luuletuse üldine teema säilima, seega võib mõningaid üldistusi teha ka valitud lähtetekstide põhjal, tõlkeid lähemalt vaatamata. Kõigist Alveri luuletuste tõlgetest kokku on üle poole 30-ndate Alveri, eelkõige „Tolmu ja tule“ tekstidest, kus olulisel kohal on trotslik, kättesaamatuid ideaale taga ajav individualistlik kanglane, kunsti ülevus, abstraktsed ideed ja metafüüsika, irdumus maisest, aga ka maiste kogemuste otsing. Lisaks sellele on tõlgitud väike valik Alveri sõjaaegset luulet, suuresti kas otseselt või varjatult inimest ajalookeerises käsitsevaid luuletusi („Laul pojast“,

„Rätsep Mure“) või lihtsalt süngeid või ärevaid eelaimusi sisaldav („Udus“, „Lehekuu lumi“). Erandiks on humoristlik tüübikirjeldus „Mina ise“ ja ülevalt rahvaluulelik poeem „Leib“. Peaaegu kõigis Alverilt valitud sõjaaegsetes tekstides on tajutav hoiaku muutus snooblikuvõitu individualismist kaastundliku humanismi poole. Humanismi ja eetika rõhutamine avaldub veel puhtamalt 60ndatest valitud tekstides eesotsas „Tähetunniga“. 70ndatest ja 80ndatest on valitud suurehaardelisi ajaloo- ja elufilosoofilisi mõtisklusi („Tuulelapsed“, „Eluhelbed“, „Raudsed närvid“, „Allikal“) ja isikuloolise taustaga tagasivaateid („Võlg“, „Korallid Emajões“), lisaks Alveril juba 30-ndatest alates pisteliselt töös olnud poeem „Kapten Oleander“. Kui 30-ndate Alverilt valitud tekstides on möödapääsmatult leida ka üsna tugevat (enese)irooniat (iseasi, kuivõrd see tõlkunud on), siis hilisema Alveri rikkalikku huumorit ilmutavad tekstid ei ole tõlkimist leidnud (kui 1942. aasta „Mina ise“ välja arvata). Võib-olla on huumori tõlkimist võimatuks peetud, aga tundub ka, et hilisema Alveri puhul on rõhku pandud eelkõige pühalikumoraaliprohveti kuvandile, mille kõrvale huumor justkui ei sobiks.

Analüüsivalimisse kuuluvate tõlgete teemasid vaadates ilmneb, et Alveri luuletuste peamine mõte ja tähendusstruktuur on analüüsitud tõlgetes tõepoolest enamasti säilinud. „Titaanides“ vertikaaltelje kaudu avatud inimeste ja platooniliste ideede suhe; „Raudse taeva“ vastandus surnud täiuse ja elusa ebatäiuse vahel; luuletuse „***Mitte viirastus, meeltepett“ identiteedikäsitus, „Kannibali“ janu maiste elamuste järele koos „Raudse taevaga“ sobiva vastandusega maise ja taevase elu vahel (taevase kahjuks), millega käib omal moel kokku ka „Eluhelvestes“ avalduv elufilosoofia, mille kohaselt inimese elu defineerivad eredad kogemused, nii head kui halvad. Luuletuse „Maalija lõvipuuris“ tõlgetes on edasi antud kunsti ja elu suhte ning kunstnikupositsiooni lahkamine; „Killu“ tõlgetes skepsis võimu ja sõnade suhtes; „Tähetunni“ tõlgetes suurejooneline eetikakuulutus ja inimlikkuse kinnitamine saatuse meelevalda palge ees; „Võla“ tõlgetes tunnetatud võla mõõtmatus ja väärtuste järjestus (väärtuse kasvu järjekorras ilusad ja head asjad – kannatus või kannatamisvõime – kujutlusvõime); tõlgetes „Korallidest Emajões“ osutub ebapraktiline ohverdus ainsaks asjaks, mis elu elamisvääreks teeb.

Samas ei ole luule puhul enamasti üheselt ja välistavalt võimalik teemat määrata ja tõlkijatel on võimalik tegutseda üsna avara tähendusruumi piires, kohandada teksti oma isiklike arusaamade või kaasaegsete probleemidega jne. Kõige suurem erinevus lähteteksti ja sihtteksti teemade vahel ilmneb ehk selliste luuletuste puhul, mis seostuvad lähtekultuuris ajaloolise kontekstiga, ent tõlkes on kontekstist pigem irrutatud. Selles võib näha püüdu teha tõlkeid üldinimlikumalt mõistetavaks, aga paratamatult kahaneb sellega tõlke „külalislahkus“ Ricoeuri

mõistes, võime esindada teistsugust kogemust. 1942. aastal ilmunud „Rätsep Mure“ omab küll ajalooülest üldistusjõudu, aga kommenteerib ikkagi selgelt ka sõjaaegset elutunnetust. Matthews'i 1953. aasta tõlkes on murest saanud pigem argine vaev või hool, Barnstone'i ja Oina tõlkes aga on see väga konkreetset kaasaajastatud depressiooniks. Kaasaja konteksti kaudu on Alveri sõnakasutust tõlgendatud mujalgi, nt ilmub kaheksakümnendatel „Tähetunni“ tõlkesse termin *consumerism*, millele Alver ilmselt kuuekümnendatel Nõukogude Liidus mõelda ei saanud.

Peritekstides esitatud väited Alveri luule kohta ei ole alati otseselt üle kandunud analüüsitud tekstide tõlkestrateegiasse, näiteks ei ole Harris, kes seletas arbumist kui soomeugri šamanistlikku algsõna otsimise praktikat, Alverit kuidagi šamanistlikumaks tõlkinud. Pigem avalduvad peritekstides esitatud seisukohad tekstivalikus. Mõned tõlked peegeldavad siiski ka peritekstis esitatud seisukohti. Näiteks Oras, kes rõhutab peritekstis Alveri usku elava vaimu loovasse jõudu, on tõlkides kujutanud inimest suhtes titaanidega eksplitsiitsemalt aktiivse loova algena; peritekstis välja toodud valmidust seista silmitsi traagikaga on ta aga tõlgetes väljendanud valu, kannatust ja leina selgemalt väärtustades. Barnstone'i ja Oina tõlge „Titaanidest“ peegeldab aga nende arvamust, et maa ja taeva vahet liiguvad titaanid haakuvad teadusliku fantastika žanriga. Astrid Ivaski tõlge „Tähetunnist“, millele eelnevas tutvustuses Ivar Ivask on rõhutanud Alveri moraalset kompromissitust, rõhutab Maripuu tõlkega võrreldes selgesõnalisemalt inimese möödapääsmatut vastutust valikuhetkel ja valiku pöördumatust.

Silmatorikavamad on aga juhud, kus tõlge satub peritekstis esitatuga vastuollu. Alveri irooniat ja huumorit mainitakse peritekstides tihti, aga nagu eespool tõdetud, ei avaldu see enamasti tekstide valikus, eriti hilisema Alveri puhul. Analüüsitud tõlgetes on verbaalne iroonia sageli kas täiesti kadunud ja asendunud pühaliku tõsidusega või muutunud ambivalentsemaks, st loetavaks nii tõsiselt kui ka irooniliselt pühalikuna. Küll aga säilib varasema Alveri tekstide tõlgetes enamasti läbiva teemana „kontseptuaalne vaimukus“ (Valgemäe 1989: [3]) või romantiline eksistentsiaalne iroonia, mis tekib nurjuma määratud püüdluste kujutamisel ning piiratud inimese ja kättesaamatute ideaalide kõrvutamisel, nagu seda määratleb Katrin Puik (2009: 174). Barnstone ja Oinas, kes samuti Alveri kosmilist irooniat mainivad, on selle aga oma „Raudse taeva“ tõlkest pigem taandanud.

Vastuolu ilmneb ka 1993. aasta Ida-Euroopa luule antoloogias, kus peritekstides rõhutatakse Ida-Euroopa luule puhul esteetika ja vormi suhtelist ebaolulisust võrreldes sisuga ja ühiskondliku mõjuga, ent tõlkija pole loobunud Alveri vormi jäljendamisest. Arvestades, kuivõrd kogumiku peritekstid toonitavad ajaloo mõju Ida-Euroopa, sh eesti luulele ja luule

poliitilist potentsiaali, on tekstivalik („Tähetund“, „Võlg“ ja „Korallid Emajões“) küll teemakohane, aga tõlkestrateegia jätab tekstide poliitilisest potentsiaalist ja ajaloolisest taustast palju avamata. „Võla“ tõlkest on kaotatud pühendus kui konkreetne ajalooline viide, mis võimaldanuks sisse tuua okupatsiooni ja repressioonide teema, „Tähetunni“ tõlkes on leeteluha ja kaduviku viited ajaloolistele surmadele ähmastunud ja üleüldine toon paradoksaalsel kombel leebem kui end apoliitiliseks kuulutavas 1983. aasta kogumikus. Viimases on aga justkui apoliitiliste peritekstide kiuste kõigist antoloogiatest vast kõige kontsentreeritumalt poliitiline tekstivalik („Tähetund“, „Raudsed närvid“, „Kild“ ja „Tuulelapsed“) ja ka tõlkestrateegia pole analüüsitud tõlgetes sugugi mahendav (nt Ivar Ivaski „Killu“ tõlkes) või on lausa teravdav (Astrid Ivaski „Tähetunni“ tõlkes).

Vaadates Alveri luuletuste kaudu tõstatatud teemasid ajateljel, ilmneb, et ei „Tolmu ja tule“ aegsed ega ka hilisemad tekstid ei tundu olevat temaatiliselt aegunud. Teatav muutus on aga märgatav peritekstides. Kui enne Eesti taasiseseisvumist oli juba eesti luule tõlgete avaldamine ise poliitilise maiguga akt ja peritekstides Eesti ajaloo, teise maailmasõja ja okupatsiooni mainimine seda enam, siis pärast üheksakümnendate algust pole ajaloo käsitlemisest muidugi loobutud, aga need teemad on märksa vähem pingestatud. Tekstivaliku ja tõlkepraktika poolest võib poliitilisuse haripunktiks pidada 1983. aasta Ida-Euroopa luule antoloogiat. Poliitilise laenguga tekste leidub ka 1993. aasta Ida-Euroopa antoloogias („Tähetund“, „Korallid Emajões“), 1989. aasta PEN-klubi kogumikus („***Vaim, kandes kord triumfipärgi“, kuues osa „Kuuest killust“, „Tuulelapsed“), ehkki muude teemadega segamini, ning muidugi Ivar Ivaski 1979. aasta artiklis Eesti saatuse peegeldustest luules. Üldiselt aga tundub, et poliitika jääb eelkõige peritekstidesse, mis tõlkeid raamistavad. Alveri tekstide tõlgetes endis on aga läbi aja olulisemal kohal esteetilised väärtused, (elu)filosoofilised ideed ja humanistlik eetika.

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk oli uurida, missugused vormi-, stiili ja sisuaspektid tõusevad ingliskeelse Alveri juures esile ja millises kontekstis Alveri luuletuste tõlkeid esitatakse. Selleks analüüsisin tõlgete peritekste ja valimit tõlgetest. Peritekstides vaatlesin eelkõige seda, mis kujundab kas otseselt või laiema konteksti kaudu lugeja arusaama Alverist. Analüüsivalim moodustus kordustõlgetest, et võimaldada põhjalikumat käsitlust ja tõlkepraktika erinevuste vaatlemist sama lähteteksti puhul.

Magistritöös on koondatud siiaamaani teadaolevalt suurim hulk viiteid Alveri luuletuste ingliskeelsetele tõlgetele (vt magistritöö lisa), 74 tõlget üheksateistkümnest erinevast väljaandest (ilma väljaannete kordustrukkideta). Kõige rohkem on Alveri luuletustega väljaandeid ilmunud Ameerika Ühendriikides, vähem Eestis, Suurbritannias ja Kanadas. Alveri tõlkelugu algas inglise keelt emakeelena kõnelevate estofiilidega (E. Howard Harris ja W. K. Matthews – viimasel oli inglise keel küll isakeel). Sõjaga aga katkesid otsesed kultuurisidemed Eesti ja ingliskeelse maailma vahel ning pärast 50ndaid toetus ingliskeelne alveriaana peamiselt väliseestlaste (suurimas mahus Ants Oras, Ivar Ivask, Elmar Maripuu, hiljem Erik Linnolt) pingutustele, kes kas ise tõlkisid või kaasasid tõlkimisse ingliskeelseid luuletajaid. Erandiks on Walter May, kes on teadaolevalt ise ja omal algatusel tõlkinud kaks Alveri luuletust, ning maailma naiste luule antoloogia, kus initsiatiiv tuli ilmselt ingliskeelselt poolelt, aga abiks on siiski võetud ka väliseestlane (Felix Oinas koostöös Willis Barnstone'iga). Viimastel aastatel on Alveri tõlkimine Hilary Birdiga jälle jõudnud tagasi ingliskeelsete estofiilide traditsiooni juurde. (Nii Matthews kui Birdi seovad Eestiga siiski veresidemed, nii et täiesti erapooletuteks estofiilideks võib pidada ainult Harrist ja Mayd).

Vaadates tõlkimiseks valitud tekste, ilmneb, et ingliskeelne Alver koosneb enam kui poole ulatuses „Tolmust ja tulest“. Neid tekste on tõlkimisväärseks peetud läbi kogu Alveri tõlkeloo. Hilisemaid tekste on samuti järgemööda juurde tõlgitud, seda teatava ajalise lõtkuga, mida seletavad raskused tekstide läände levimisel.

Alveri tekstide vorm on miski, mida peritekstides sageli kirjeldatakse kui klassikalist, ranget, briljantset jne. Analüüsivalimi tõlgetest on klassikalises rütmistatud-riimitud vormis pisut üle poole, neist suurem osa mimeetilises, st Alveri vormivalikuid jäljendavas vormis. Klassikaline vorm ilmneb enamjaolt varasemates tõlgetes (Harris, Matthews, Oras), aga ka hiljem (Elmar Maripuu, osalt Hilary Bird). Teine pool tõlgetest on vabamas vormis: kas riimideta vabavärsis, kergelt rütmistatud ja riimideta vormis või rütmita, aga riimitud värsis.

Need, kes Alveri vormi peritekstides ei kirjelda, ei järgi seda enamasti ka tõlkepraktikas. Alveri vormi ülistavate peritekstidega kaasneb enamasti jällegi ka vastav tõlkepraktika. Ent on ka neid, kes vabandavad otsekohealt, et ei üritagi vormi edasi anda.

Alveri stiili juures tõstetakse peritekstides esile täpsust, selgust, loomulikkust; kujundite rabavust ja leidlikkust; hilisema Alveri puhul ka väljenduse rahvapärast värvikust. Tõlkeanalüüsist ilmneb, et mimeetilise vormi järgijad on altimad loobuma loomulikkusest, mida nad küll Alveri puhul peritekstides kiita võivad. Ent näiteks Matthews suudab enamasti säilitada nii range vormi kui loomuliku süntaksi. Orgaanilise vormi valinud tõlkijad võivad aga süntaksit veel enam lihtsustada. Stiili- ja vormivalikuid ajateljel vaadates võib oletada, et tõlkepraktikat on mõjutanud sihtkeele poeetika normide muutumine. Kõrgpoeetiline stiil, mida viljelesid Harris, Matthews ja Oras, on hakanud mõjuma võõrastavamalt, vabavärss ja proosalisem keel on muutunud ingliskeelses luules tavapärasemaks. Seegi reegel pole muidugi eranditeta (nt Maripuu ja Birdi tõlked).

Teemadest tõusevad ingliskeelse Alveri juures esile kunsti, elufilosofia, inimhinge psühholoogia, ajaloo, eetika ja rahvusliku identiteedi teemad. Rahvuslikust identiteedist on rohkem juttu peritekstides, kus rõhutatakse kuni 90ndate alguseni, et just luule on rõhutatud rahva südameveri, lohus, innustus ellujäämise, väärtuste ja identiteedi loomise ja hoidmise vahend. Sellist funktsiooni ongi ilmselt võimatu eesti keelest väljapoole tõlkida. Eksplitsiitselt käsitleb rahvusliku pärandi enesekuvandi küsimust Ivar Ivaski tõlge „Tuulelastest“. Peritekstides väidetu ja tõlkes praktiseeritu vahe ilmneb tuntavalt ka iroonia ja huumori puhul, mida Alveri juures korduvalt esile tõstetakse, aga mis kipuvad tõlgetest kaduma. Teemanihe toimub tõlgetes tihti selliste tekstide puhul, mis haakuvad eestlasest lugeja jaoks selgelt ajaloolise kontekstiga (eelkõige sõja ja repressioonidega: „Rätsep Mure“, „Korallid Emajões“, „Võlg“, „Tähetund“). Tõlkest on see kontekst tihti (kuigi mitte alati) taandatud ja keskendatud üldisema kogemuse tasandile või hoopis seotud temaatika kaasaja probleemistikuga (näiteks Barnstone'i ja Oina tõlkes „Rätsep Murest“ on murest saanud depressioon).

Peritekstides on vähemalt 1990ndateni esil poliitilised teemad – eks olnud Nõukogude okupatsiooni ajal juba eesti luule avaldamine inglise keeles, veel enam aga Eestist ja Eesti ajaloost rääkimine, suhteliselt poliitiline tegevus. Hilisemate väljaannete peritekstides pole ajalooteemad nii pingestatult teravad. Tõlgitud luuletustes endis avaldub poliitilisus kõige teravamalt 1983. aasta Ida-Euroopa antoloogias, mis paradoksaalselt peritekstides igasugust poliitilisust markeeritult eitab. Poliitilise potentsiaaliga tekste leidub ka mõnes teises väljaandes (PEN-klubi kogumikus teiste teemadega segamini, 1993. aasta Ida-Euroopa antoloogias ja Ivar

Ivaski 1979. artiklis Eesti ajaloost luules), ent põhiliselt jääbki poliitika eelkõige peritekstidesse, tõlgetes endis on aga olulisemad filosoofia, esteetika ja üldinimlik eetika.

Valitud meetod on toonud esile, et ingliskeelset Alverit kujundatakse erinevat tüüpi refraktsioonides, tõlgetes ja peritekstides, mõnevõrra erinevalt. Tõlgetes on esil üldinimlikud teemad (noore Alveri idealism, kunstipreesterlus, individualism ja kogemustejanu; hilisema Alveri vankumatu eetilisus ja ajalookaja), varasemate tõlgete puhul ka klassikaline vorm. Peritekstides on esil Alveri ühiskondlik funktsioon ja tõlgetega kaasnev püüd tõmmata Eestile ja eesti kultuurile rahvusvahelist tähelepanu.

Kirjanduse loetelu

PRIMAARSED ALLIKAD

Alver, Betti 1956. *Luuletused ja poeemid*. Stockholm: Vaba Sõna

Alver, Betti 1989a. *Betti Alver: Selected Poems*. Tlk Willis Barnstone, Billy Collis, Bernard Lionel Einbond, Ivar Ivask, Talvi Laev, Elmar Maripuu, Taimi Ene Moks, Felix Oinas, Mardi Valgemäe. Toronto: Estonian Centre International P.E.N.

Alver, Betti 1989b. *Üle aegade Assamalla. Luuletusi ja poeeme 1931–1988*. Tallinn: Eesti Raamat.

Alver, Betti 2005. *Koguja: suur luuleraamat*. Koost. Ele Süvalep. Tartu: Ilmamaa

Ivask, Astrid jt (tlk) 1969. Little Anthology of East European Verse [algtekstid Alver, Betti jt]. *Books Abroad* Vol. 43, No. 1 (Winter, 1969), 65–69.

Barnstone, Alik (ed.) 2002 [I edition 1990]. *The Shambhala Anthology of Women's Spiritual Poetry*. Boston (Massachusetts): Shambhala Publications.

Barnstone, Alik; Willis Barnstone (ed.) 1992 [I edition 1980]. *A Book of Women Poets from Antiquity to Now: Selections from the World Over. Revised, and with an Expanded Section of American Poets*. New York: Schocken Books

Bird, Hilary 2017. *An introduction to Estonian literature*. Käsikiri (mai 2017 seisuga). Tartu.

Cummins, Walter (ed). 1993. *Shifting Borders: East European poetries of the eighties*. Rutherford [jt]: Fairleigh Dickinson University Press.

George, Emery (ed). 1983. *Contemporary East European Poetry: An Anthology*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Hurley, John Hayes; Erik Linnolt (transl.) 2005. *Ekei: Estonian poetry of the 19th and 20th century*. [Tallinn]: M. Makko.

Harris, Ernest Howard 1947 [I edition 1943]. *Literature in Estonia*. London: Boreas Publishing.

Harris, Ernest Howard (transl.) 1950. *Estonian Poetry I*. London: Estonian National Fond in Great Britain.

Ivask, Ivar 1979. Reflections of Estonia's fate in the poetry of Betti Alver and Jaan Kaplinski. *Journal of Baltic Studies*, Vol X, No.4 (Winter 1979), 352–360.

Kareva, Doris (koost.) 2001. *Tuulelaeval valgusest on aerud: valik eesti moodsat luulet* = *Windship with oars of light: Estonian modern poetry* (toim. Miriam McIlfatrick-Ksenofontov, Eric Dickens). Tallinn: Huma.

Kivi, K. Linda 2006. Life flakes. *Estonian World Review*, 4. august 2006. Veebis: <http://www.eesti.ca/life-flakes/article13884>. (11.04.2016).

Kruut, Evald 2005. *Arrival and Departure. Twenty Poems*. Mt. Pleasant (Mich.): [E. Kruut]

Oras, Ants (tlk) 2002. *Kuus eesti luuletajat Ants Orase tõlkes* = *Six Estonian Poets in Translations of Ants Oras* (koost. Anne Lange). Tallinn: Tänapäev.

Matthews, William Kleesmann (transl.) 1947a. Bread. By Betti Alver. *American Slavic and East European Review*, 6(1/2), 98–101.

Matthews, William Kleesmann (ed.) 1953. *Anthology of Modern Estonian Poetry*. Tlk W. K. Matthews. Gainesville: University of Florida Press.

May, Walter (transl.) 1989a. Corals in the Stream [Algupärand: Betti Alver, Korallid Emajões]. *Soviet Literature* 1989/1, 78-79.

May, Walter (transl.) 1989b. By the Spring. [Algupärand: Betti Alver, Allikal]. *Soviet Literature* 1989/1, 78-79.

Pettai, Raul 2013. „Ühest andekast sõbrast“. *Vaba Eesti Sõna*, 20. juuli 2013. Veebis: <http://www.vabaeestisona.com/index.php/kohalikud-uudised/2754-uehest-andekast-sobrast.html>. (11.04.2016).

SEKUNDAARSED ALLIKAD

About Shambala, s.a. Online: <http://www.shambhala.com/about-shambhala/>. (10.04.2016)

Astover, Alar 2005. *Eesti mullastik ja muldade kasutussobivus*. Tartu: Eesti Maaülikool.

Barnstone, Alik 1992. Introduction. — Alik Barnstone, Willis Barnstone (ed.) 1992. *A Book of Women Poets from Antiquity to Now: Selections from the World Over. Revised, and with an Expanded Section of American Poets*. New York: Schocken Books [II edition. I edition 1980]

Bassnett, Susan. 1997. Intricate Pathways: Observations on Translation and Literature. — Susan Bassnett (ed). *Translating Literature*. Cambridge: D.S. Brewer, 1–13.

Bassnett, Susan 1998. *Transplanting the Seed: Poetry and Translation* — Susan Bassnett, André Lefevere. (eds.). *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. Ed. Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: Multilingual Matters. 57–75

Collins English Dictionary 2017. Glasgow: HarperCollins Publishers. Online. Available at: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (7.05.2017).

Cuddon, J. A. 1999. *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London etc: Penguin Books.

Eesti Rahvusraamatukogu s.a. Eesti rahvusbibliograafia andmebaas. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu. Veebis. Kättesaadav: <http://erb.nlib.ee/> (17.05.2017).

Eesti õigekeelsussõnaraamat 2017. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

ESTER s.a. Online. Available at: www.ester.ee (17.05.2017).

Estonian Literature Centre s.a. Betti Alver: Translations. Veebis: <http://estlit.ee/elis/?cmd=writer&id=10495&grp=x2>. (20.04.2016).

Genette, Gérard 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (Transl. Jane E. Lewin). Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.

George, Emery 1983a. Introduction — *Contemporary East European Poetry: An Anthology* (ed. Emery George). New York, Oxford: Oxford University Press, xxxiii–xl.

Harper, Douglas 2017. *Online Etymology Dictionary*. Online. Available at: <http://etymonline.com> (7.05.2017).

Hayes Hurley, John 2005. Translator's Introduction. From the Good Old U.S.A. — John Hayes Hurley; Erik Linnolt (transl.). *Ekeñ: Estonian poetry of the 19th and 20th century*. [Tallinn]: M. Makko, 7–8.

Holmes, James S. 1994a. Describing Literary Translations: Models and Methods. — James S. Holmes. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 81–92

Holmes, James S. 1994b. Forms of Verse Translation and the Translation of Verse Form — James S. Holmes. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 22–33.

Ivask, Ivar 1983a. Introduction to Estonian Poetry — *Contemporary East European Poetry. An Anthology* (ed. Emery George). Ann Arbor: Ardis, 3–5.

Ivask, Ivar 1983b. Betti Alver — *Contemporary East European Poetry. An Anthology* (ed. Emery George). Ann Arbor: Ardis, 7.

Kaplinski, Jaan 1986. Klassikaepost tänapäevakeeles. „Kalevala“ — Looming nr 5/1986, 639–643.

Kareva, Doris 1993a. Estonian Poetry Today — *Shifting Borders: East European poetries of the eighties* (ed. Walter Cummins). Rutherford [jt]: Fairleigh Dickinson University Press, 31–32.

Kareva, Doris 1993b. Betti Alver — *Shifting Borders: East European poetries of the eighties* (ed. Walter Cummins). Rutherford [jt]: Fairleigh Dickinson University Press, 32–33.

Kareva, Doris 2001a. Koostajalt — Doris Kareva (koost.) *Tuulelaeval valgusest on aerud: valik eesti moodsat luulet = Windship with oars of light: Estonian modern poetry*. Tallinn: Huma, 6.

Kepp, Õne 2009. Eesti luule taevaletus. Tähekujundi funktsioonid ja semantiline tüpoloogia XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses. — Universumi

uudistades. *Paar sammukest XXVI, Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi teaduskirjastus. 189–201.

Kreinin, Lea 2015. Interview with Hilary Bird. *Estonian Life*. Veebis: <http://www.eestielu.com/et/arvamus/karikatuur/18-estonianlife-eestielu/life-elu/people-inimesed/4452-interview-with-hilary-bird>. (20.04.2016).

Krull, Hasso 2001. Ninniku: lähtekoht ja kavatsused. *Sirp* 15.06.2001.

Krull, Hasso 2015. Anna mulle ka üks amps. *Tõlkija Hääl*, III, 27–34.

Lange, Anne 2001. A face still forming. — Oras, Ants (tlk) Kuus eesti luuletajat Ants Orase tõlkes = Six Estonian Poets in Translations of Ants Oras (koost. Anne Lange). Tallinn: Tänapäev.

Lange, Anne 2004. Orase Shelley. *Keel ja Kirjandus*, 1, 11–24.

Lefevere, André 1997. Translation as the Creation of Images or ‘Excuse me, is This the Same Poem?’ – Susan Bassnett (ed.). *Translating Literature*. Cambridge: D.S. Brewer, 64–79.

Lefevere, André 2012. Mother Courage’s Cucumbers: Text, System and Refraction in a Theory of Literature – Lawrence Venuti (ed.). *Translation Studies Reader*. London, New York: Routledge, 203–219.

Lillemets, Enn; Metste, Kristi (toim) 2007. Betti Alver. Usutlused. Kirjad. Päevikukatked. Mälestused. Lisandusi tundmiseks. Tallinn: Tänapäev.

Linnolt, Erik 2005. Translator’s Introduction: From The Estonian Side. — John Hayes Hurley, Erik Linnolt. *Ekei: Estonian poetry of the 19th and 20th century*. [Tallinn]: M. Makko, 5-6.

Lotman, Juri 1990. Luule olemus – Juri Lotman. *Kultuurisemiootika*. Tallinn: Olion, 65–74.

Matthews, W. K. 1947b. Note. *American Slavic and East European Review*, 6(1/2), 98.

Muru, Karl 2003. Betti Alver. Elu ja loomingu lugu. Tartu: Ilmamaa.

Online Computer Library Center 2017. *Worldcat*. Online. Available at: <https://www.worldcat.org/> (17.05.2107).

Oras, Ants 1956. Betti Alver luuletajana. — Betti Alver. *Luuletused ja poeemid*. Stockholm: Vaba Eesti, 7–33.

Oras, Ants 1939. “Eesti luule antoloogia inglise keeles” *Looming* 2/1939: 227–228.

Oras, Ants 2002a. Betti Alver. — *Kuus eesti luuletajat Ants Orase tõlkes = Six Estonian Poets in Translations of Ants Oras* (koost. A. Lange). Tallinn: Tänapäev, 118–119.

Oxford Dictionaries 2017. Hyphen. Online. Available at: <https://en.oxforddictionaries.com/punctuation/hyphen> (7.05.2017).

Oxford English Dictionary 2016. Online. Available at: <http://www.en.oxforddictionaries.com>. (02.05.2016). Oxford: Oxford University Press.

Parming, Tõnu; Arved Viirlaid 1989. Preface — *Betti Alver: Selected Poems*. Toronto: Estonian Centre International P.E.N, [1].

Pilter, Lauri 2010a. Estonian Poetry in English. *Forum for World Literature Studies*, December 2010, Vol. 2, No. 3: 487–504.

Pilter, Lauri 2010b. Inglisekeelne eesti luule ja glokaalsuse keskenduvad keerud. *Keel ja Kirjandus*, 2/2010: 81–93.

Puik, Katrin 2009. Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Raffel, Burton 1993. Introduction. — *Shifting Borders: East European poetries of the eighties*. ed. Walter Cummins). Rutherford [jt]: Fairleigh Dickinson University Press.

Ricoeur, Paul 2004. Défi et bonheur de la traduction – Paul Ricoeur. *Sur la traduction*. Paris: Bayard, 7–20.

Sommer, Lauri 2001. Betti Alver — *Tuulelaeval valgusest on aerud: valik eesti moodsat luulet = Windship with oars of light: Estonian modern poetry*. (koost. Doris Kareva, toim. Miriam McIlpatrick-Ksenofontov, Eric Dickens). Tallinn: Huma, 31.

Suursöödi, S.; Ritson, T.; Liivak, K s.a. *Eesti kirjanduse tõlkeid inglise keelde*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu. Veebis. Kättesaadav:

https://www.nlib.ee/public/galleries/saalide_pildid/humsaal/Eesti_kirjanduse_tolkeid_inglise_keelde.pdf (17.05.2017).

Tint Hiina lehetäist 1932. *Esmaspäev* 29. veebruar 1932, 7.

Torma, August 1950. Preface — E. Howard Harris (transl.). *Estonian Poetry I*. London: Estonian National Fond in Great Britain, 4–6.

Torop, Peeter 2000. *Tõlge ja/kui retseptsioon*. – Kultuurimärgid. Tartu: Ilmamaa, 16–26.

Unesco s.a. Index Translationum. Online. Available at: <http://www.unesco.org/xtrans/> (17.05.2017).

Valgemäe, Mardi 1989. Betti Alver — *Betti Alver: Selected Poems*. Toronto: Estonian Centre International P.E.N, [2-3].

Väljataga, Märt 1997. *Luule tõlkimine ja "Tiiger"*. Vikerkkaar 6/1997, 57–59.

Väljataga, Märt 2008. *Tõlkimise teooriast ja praktikast*. Sirp 27.11.2008.

Summary

UNIVERSITY OF TARTU

College of Foreign Languages and Cultures

Mirjam Parve

BETTI ALVER INGLISE KEELES

Betti Alver's poetry in English

Master's thesis

2017

103 pages

This thesis explores the English translations of Betti Alver's poetry during the years 1939–2017. The main objective is to determine the dominant aspects that surface among the formal, stylistic and thematic qualities of the translations themselves and in the surrounding peritexts introducing Alver's, Estonian and Eastern European poetry.

The thesis is comprised of four parts. The first chapter lays out the theoretical and methodological foundations of the thesis. The second delineates the immediate context in which translations of Alver's poetry are published: titles, translators, time and place of publication, analysis of the significant aspects of the peritexts. The third contains analysis of sets of retranslations: several Alver's poems have been translated more than once. The fourth reports the conclusions from the analysis of the peritexts and translations.

The underlying translation philosophy of the thesis is based on André Lefevere's concept of refractions. The method for analysing the translations and their context is derived from Peeter Torop's concept of translation as criticism, James S. Holmes's typology of the translation of forms and Gérard Genette's approach to peritexts.

74 translations of Betti Alver's texts were discovered from 19 publications. The translators are mainly Estonians living abroad and native English speakers who have a personal connection with Estonia. In addition, there are several translation teams comprised of an Estonian and an English-speaking poet. The peritexts of the translations at least up to year 1993 tend to draw attention to poetry's political and ideological function for an oppressed nation and Estonia's history. The texts chosen for translation and the translation strategies usually exhibit more general aesthetical, philosophical and ethical values. Also noticeable is the influence of the norms of the receiving poetics on the translations of texts originating from a different poetics, although there are some exceptions stressing the poetic difference.

Keywords: translating poetry, translation and politics, Estonian poetry of the 20th century, peritexts, Betti Alver

LISA. Tõlgete nimekiri

- 1943. E. Howard Harris. Literature in Estonia. London: Boreas Publishing Co. Ltd.
 - Tõlkija E. Howard Harris
 - The Evil Light (Tige valgus, 1936)
 - To Art (Kunstile, 1936)
- 1947. American Slavic and East European Review, 6(1/2). Pittsburgh, PA: Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies
 - Tõlkija W. K. Matthews
 - Bread (Leib, 1943)
- 1950. Estonian Poetry I. Koost. E. Howard Harris. London: Estonian National Fund in Great Britain
 - Tõlkija E. Howard Harris
 - The Evil Light (Tige valgus, 1936)
 - The Titans (Titaanid, 1936)
- 1953. Anthology of Modern Estonian Poetry. Koost. W. K. Matthews. Gainesville: University of Florida Press
 - Tõlkija W. K. Matthews
 - In the Jewish Quarter (Juutide linnajaos, 1936)
 - Cannibal (Kannibal, 1936)
 - Song about a Son (Laul pojast, 1942)
 - Bread (Leib, 1943)
 - Not a Phantom to Work Upon (***)Mitte viirastus, meeltepett, 1936)
 - Black Madonna (Must madonna, 1937)
 - Tailor Care (Rätsep Mure, 1942)
 - My Double (Teisik, 1937)
 - Titans (Titaanid, 1936)
 - Demon of Liberty (Vabaduse deemon, 1936)
- Valminud 1960ndatel, ilmunud 2002. Kuus eesti luuletajat Ants Orase tõlkes / Six Estonian Poets in translations of Ants Oras. Toim. Anne Lange. Tallinn: Tänapäev
 - Ants Oras:

- ***Is life a cage forever? (***)Tuul lõunast tõi udu ja sooja, 1936)
 - Ecstasy (Ekstaas, 1936)
 - Voices (Hääled, 1938)
 - The Lovely Sister (Ilus õde, 1936)
 - The Birth of Art (Kunsti sünd, 1936)
 - Snow in May (Lehekuu lumi, 1940)
 - The Artist in the Lion's Cage (Maalija lõvipuuris, 1936)
 - Quasi una fabula (1936)
 - The Iron Heaven (Raudne taevas, 1936)
 - Ancient Couple (Raugad, 1936)
 - Links (Sidemed, 1936)
 - The Titans (Titaanid, 1936)
 - Vision (Visioon, 1934)
- 1969. Little Anthology of East European Verse. Books Abroad, 43(1), 65–69.
 - Tõlkija Astrid Ivask
 - The Hour of Destiny (Tähetund, 1965)
- 1979. Ivar Ivask. Reflections of Estonia's fate in the poetry of Betti Alver and Jaan Kaplinski - Journal of Baltic Studies, Vol X, No.4, Winter 1979, 352-360.
 - Tõlkija Ivar Ivask
 - Terribly Screaming (Hirmsa kisaga, 1968)
 - Children of the Wind (Tuulelapsed, 1970)
- 1980, 1992. Alik Barnstone, Willis Barnstone. A Book of Women Poets from Antiquity to Now. New York: Schocken Books
 - Tõlkijad Willis Barnstone, Felix Oinas
 - The Painter in the Lion's Cage (Maalija lõvipuuris, 1936)
 - A Tailor Called Sorrow (Rätsep Mure, 1942)
 - Iron Heaven (Raudne taevas, 1936)
 - The Titans (Titaanid, 1936)
- 1983. Ivar Ivask, Astrid Ivask. Contemporary East European Poetry : An Anthology. New York/ Oxford: Oxford University
 - Tõlkija Ivar Ivask:

- Fragment (Kuus kildu, kuues osa. Valmis 1943, ilmus 1965)
 - Iron Nerves (Raudsed närvid, 1971)
 - Children of the Wind (Tuulelapsed, 1970)
 - Tõlkija Astrid Ivask:
 - Stellar Hour (Tähetund, 1965)
 - 1989. Soviet Literature 1989/1, 78-79.
 - Tõlkija Walter May
 - By the Spring (Allikal, 1981)
 - Corals in the Stream (Korallid Emajões 1986)
 - 1989. Betti Alver. Selected Poems. Toronto: Estonian Centre International
- P.E.N
- Tõlkija Taimi Ene Moks
 - Richly Robed (**Vaim, kandes kord triumfipärgi, 1940)
 - Flakes of Life (Eluhelbed, 1971)
 - Tõlkija Elmar Maripuu
 - Cannibal (Kannibal, 1936)
 - Tõlkijad Bernard Lionel Einbond, Mardi Valgemäe
 - Six Fragments (Kuus kildu, 1943/1965)
 - Tõlkijad Billy Collins, Mardi Valgemäe.
 - Speak Softly to Me (Räägi tasa minuga, 1966)
 - Tõlkijad Willis Barnstone, Felix Oinas
 - A Tailor Called Sorrow (Rätsep Mure, 1942)
 - Tõlkija Talvi Laev
 - To Xantippe (Xantippele, 1939)
 - Tõlkija Ivar Ivask
 - Children of the Wind (Tuulelapsed, 1970)
 - 1990, 2002. Alik Barnstone. The Shambhala Anthology of Women's Spiritual Poetry. Boston (Massachusetts): Shambhala Publications
 - Tõlkijad Willis Barnstone, Felix Oinas.
 - Iron Heaven (Raudne taevas, 1936)

•1993. Walter M. Cummins, Eesti osa koostaja Doris Kareva. Shifting Borders: East European Poetries of the Eighties. London and Toronto: Associated University Press.

- Tõlkija Elmar Maripuu
 - The Star-Bright Hour (Tähetund, 1965)
 - The Debt (Võlg, 1981)
 - Corals in an Ancient River (Korallid Emajões, 1986)

•2001. Doris Kareva. Tuulelaeval valgusest on aerud / Windship with Oars of Light. Tallinn: Huma

- Tõlkija Elmar Maripuu
 - The Star-Bright Hour (Tähetund, 1965)
 - The Debt (Võlg, 1981)
 - Corals in an Ancient River (Korallid Emajões, 1986)
- Nimetamata tõlkijad
 - Frou-frou (1934)
 - The Machine (Masin, 1969)
 - Not a Dream (***) Mitte viirastus, meeltepett, 1936)
 - Fog-Bound (Udus, 1940)
 - The Piper (Vilepuhuja, 1938)

•2005. Evald Kruut. Arrival and Departure. Twenty Poems. Mt Pleasant, MI

- Tõlkija Evald Kruut
 - Galley (Galeer, 1936)

•2005. Erik Linnolt, John Hayes Hurley. Ekeñ : Estonian poetry of the 19th and 20th century. [Tallinn]: M. Makko

- Tõlkijad Erik Linnolt, John Hayes Hurley
 - Two Islanders (Kaks saarlast, 1939)
 - Poem in Exile (Luule eksiilis)
 - I Alone (Mina ise, 1942)
 - Old Theater (Vana teater, 1938)

•2006. K. Linda Kivi. Life flakes. Estonian World Review

- Tõlkija K. Linda Kivi
 - Life flakes (Eluhelbed, 1971)

•2013. Raul Pettai. Ühest andekast sõbrast. Vaba Eesti Sõna

- Tõlkija Viktor Minneste Jr.
 - The Soul (Hing, 1936)
- 2017 (eeldatav ilmumisaasta). Hilary Bird. An Introduction to Estonian Literature. Bloomington, IN: Slavica
 - Tõlkija Hilary Bird
 - Captain Oleander (Kapten Oleander, 1989)
 - Iron Heaven (Raudne taevas, 1936)
 - The Debt (Võlg, 1981)

Lõputöö autori kinnitus

Olen magistritöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Mirjam Parve

(allkiri)

18.05.2017

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mirjam Parve,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

“Betti Alver inglise keeles” (magistritöö),

mille juhendaja on Ene-Reet Soovik,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **18.05.2017**